

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ, ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ,
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ «ΕΘΝΟΤΙΚΗΣ» ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΚΑΙ ΣΤΗΝ
ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΕΛΕΝΗ ΚΑΡΑΘΑΝΟΥ (myr21006)

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Α' ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΜΠΙΤΖΕΝΗΣ

Β' ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΚΙΑΔΑΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2023

ΒΕΒΑΙΩΣΗ ΕΚΠΟΝΗΣΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Δηλώνω υπεύθυνα ότι η διπλωματική μου εργασία για την απονομή του μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ, ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ από το ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ και το τμήμα ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ με τίτλο « Η συμβολή της εθνοτικής επιχειρηματικότητας στη κοινωνική ένταξη των αλλοδαπών επιχειρηματιών και στην ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας» έχει συγγραφεί από εμένα προσωπικά και στο σύνολό της. Δεν έχει υποβληθεί, ούτε έχει εγκριθεί στο πλαίσιο άλλου μεταπτυχιακού προγράμματος ή προπτυχιακού κύκλου σπουδών, στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό, ούτε είναι εργασία ή τμήμα εργασίας ακαδημαϊκού ή επαγγελματικού χαρακτήρα. Δηλώνω επίσης υπεύθυνα ότι οι πηγές, στις οποίες ανέτρεξα για την εκπόνηση της συγκεκριμένης εργασίας, αναφέρονται στο σύνολό τους, κάνοντας πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου.

Η δηλούσα μεταπτυχιακή φοιτήτρια

Ελένη Καραθάνου

Αφιερώνεται στην οικογένειά μου, για την ιώβεια υπομονή τους, κυρίως όμως στους καθηγητές μου, που γενναιόδωρα μου πρόσφεραν την πολύτιμη βοήθειά τους για την αποπεράτωση της διπλωματικής μου εργασίας.

Περίληψη

Απέναντι σε ξενοφοβικές συμπεριφορές και εκδηλώσεις ρατσισμού σε βάρος ανθρώπων που κουβαλούν το αβάσταχτο φορτίο, απλώς ότι είναι «ξένοι», αντιπαραβάλλουμε το διακύβευμα της παρούσης εργασίας που όχι μόνο προϋποθέτει την πολιτισμική δεξιότητα της αποδοχής του «άλλου», αλλά επιπλέον την βούληση να συναλλαχθείς, να επικοινωνήσεις και εν τέλει να συμβιώσεις μαζί του. Όσο και αν το αντικείμενο της εργασίας μου φαντάζει οικονομικής φύσεως, είναι ωστόσο συγχρόνως και κατά βάση κοινωνικής φύσεως. Η διερεύνηση δηλαδή των συνθηκών επιχειρηματικής δραστηριοποίησης των μεταναστών και των οικονομικών συνεπειών αυτής, μπορεί να προσδιορίζεται και να μετριέται με μέτρα οικονομικών μεγεθών, ωστόσο καθορίζεται από τις εκάστοτε επικρατούσες κοινωνικές συνθήκες στο περιβάλλον του μετανάστη επιχειρηματία. Δεδομένων λοιπόν των πολιτισμικών αποκλίσεων ανάμεσα στα έθνη και τα κράτη, προκύπτει το ενδιαφέρον της διερεύνησης των παραπάνω συνθηκών, ανάμεσα σε διαφορετικά κράτη, που αντιμετωπίζουν την ίδια πρόκληση της μετανάστευσης. Οι διαπιστώσεις που θα εξαχθούν από τις ερευνητικές εργασίες και θα παρουσιάσω, ελπίζω, να φωτίσουν το θολό κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο ανάπτυξης επιχειρηματικής δραστηριότητας από Μετανάστες.

Λέξεις Κλειδιά: Επιχειρηματικότητα, μεταναστευτική επιχειρηματικότητα, εθνοτική επιχειρηματικότητα, εθνοτικός θύλακας.

Abstract

Against xenophobic attitudes and manifestations of racism at the expense of people who carry the unbearable burden of simply being "foreign", we contrast the stake of the present work which not only presupposes the cultural skill of accepting the "other", but in addition the will to transact, to communicate and eventually live with him. As much as the object of my work seems to be of an economic nature, it is nevertheless at the same time fundamentally of a social nature. In other words, the investigation of the conditions of business activity of immigrants and its economic consequences, can be defined and measured with measures of economic sizes, however it is determined by the prevailing social conditions in the environment of the immigrant entrepreneur. Therefore, given the cultural differences between nations and states, the interest arises in exploring the above conditions, among different states, which face the same challenge of immigration. The findings that will be extracted from the research work that I will present will hopefully illuminate the murky social and economic context of business development by Immigrants.

Keywords: Entrepreneurship, immigrant entrepreneurship, ethnic entrepreneurship, ethnic enclave.

Πίνακας Περιχομένων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ΓΕΝΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	9
1.1 Το αντικείμενο της διπλωματικής εργασίας.....	9
1.2 Ερωτήματα της έρευνας	9
1.3 Στόχοι της διπλωματικής εργασίας.....	10
1.4 Μεθοδολογία της έρευνας.....	10
1.5 Συμπεράσματα της διπλωματικής διατριβής και η συνεισφορά της στην επιστήμη.....	12
1.6 Δομή της διπλωματικής διατριβής.....	12
1.7 Ενδεικτική βιβλιογραφία - λοιπές πηγές.....	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ	17
2.1 Θεωρητικές έννοιες περί επιχειρηματικότητας	17
2.2 Επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα.....	18
2.3 Επιχειρηματικότητα και Ανάπτυξη.....	19
2.3.1 Επιχειρηματικότητα και παραγωγική διαδικασία	20
2.3.2 Αναπτυξιακή διαδικασία.....	20
2.3.3 Παραγωγικοί και Αναπτυξιακοί Δείκτες	21
2.3.4 Επιχειρηματικότητα και θεωρίες οικονομικής μεγέθυνσης.....	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ΤΟ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟ ΚΑΙ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ	24
3.1. Εννοιολογική διάκριση των όρων «Μετανάστης» και «Πρόσφυγας».....	24
3.2. Η κατάσταση της μετανάστευσης και του προσφυγικού	26
3.3. Εννοιολογική προσέγγιση του όρου της ένταξης	30
3.4. Εννοιολογική προσέγγιση του όρου της ενσωμάτωσης.....	32
3.5. Εργασιακή ένταξη και ενσωμάτωση.....	33
3.6. Εμπόδια εργασιακής ένταξης και ενσωμάτωσης.....	34
3.7. Πρωτοβουλίες για την εξομάλυνση της εργασιακής ένταξης	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 Η ΕΘΝΟΤΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ.....	38
4.1. Εισαγωγή στην μεταναστευτική επιχειρηματικότητα.....	38
4.2. Γενικά στοιχεία μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας.....	38
4.3. Επιχειρηματικότητα και εθνοτικότητα.....	40
4.4. Επιχειρηματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα	42
4.5. Νομικό πλαίσιο εγχώριας εθνοτικής επιχειρηματικότητας.....	43
4.6. Τόποι άσκησης εθνοτικής επιχειρηματικότητας.....	44

4.7. Συμπεράσματα	44
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	46
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΡΕΥΝΩΝ - ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ	52
6.1. Εγχώριες έρευνες εθνοτικής επιχειρηματικότητας	52
6.2. Συγκριτική προσέγγιση και αξιολόγηση	74
6.3. Εξωχώριες έρευνες εθνοτικής επιχειρηματικότητας	77
6.3.1 Έρευνες εθνοτικής επιχειρηματικότητας στη Γερμανία.....	78
6.3.2 Έρευνα εθνοτικής επιχειρηματικότητας στη Σουηδία.....	103
6.3.3 Συγκριτική προσέγγιση και αξιολόγηση.....	109
6.4. Συνθετική προσέγγιση συμπερασμάτων	113
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ.....	117
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	124

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αν και η συνθήκη που τα τελευταία χρόνια ταλαιπώρησε –και από ό,τι φαίνεται θα συνεχίσει να ταλαιπωρεί– την παγκόσμια κοινωνία ήταν η εμφάνιση και επέλαση του μολυσματικού ιού Covid-19, το κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο που δεν έπαψε ποτέ να δοκιμάζει τις αντοχές της, ήταν και παραμένει, το μεταναστευτικό. Ένα χρόνιο πια φαινόμενο, που ιδιαίτερα υπό τις παρούσες υγειονομικές αλλά και γεωπολιτικές παγκόσμιες συνθήκες εντείνεται και δημιουργεί ένα εκρηκτικό μίγμα παγκόσμιας ανησυχίας και προβληματισμού.

Η συνεχόμενη και αδιάλειπτη ροή μεταναστευτικών μετακινήσεων, απόρροια άλλοτε δυσεπίλυτων και επαχθών εσωτερικών κοινωνικοοικονομικών καταστάσεων και άλλοτε σκληρών εμφυλίων συρράξεων, ταραχών ή και πολεμικών συγκρούσεων, καθιστούν το εν λόγω φαινόμενο μία κρίσιμη παράμετρο διασάλευσης της σύγχρονης πραγματικότητας.

Είναι πια κοινοτοπία να ισχυρίζεται κανείς πως οι κοινωνίες οφείλουν να προσαρμόζονται στη νέα πραγματικότητα κατά τρόπο που το μεταναστευτικό ζήτημα θα πάψει να αποτελεί αιτία κοινωνικών συγκρούσεων, διχασμών και ακραίων συμπεριφορών. Ενώ λοιπόν η προσκόλληση στην ιδέα και την αίσθηση των ασφαλών μονοεθνικών κρατών είναι πια εδώ και δεκαετίες παρωχημένη, γνωρίζουμε ακόμη και σήμερα κράτη, πολλά μάλιστα από τα οποία τάχθηκαν να μοιράζονται από κοινού με άλλα κράτη της ευρωπαϊκής ηπείρου βασικές πανανθρώπινες αξίες, να επιμένουν δογματικά στην «καθαρότητά» τους, εθελουφλώντας στις παγκόσμιες αλλαγές που επισυμβαίνουν γύρω τους.

Η παγκόσμια πρόκληση φαντάζει αυτονόητη και αφορά την κατά το δυνατόν επ' ωφελεία όλων, διαχείριση του προβλήματος με ανθρωποκεντρικές πάντα μεθόδους και πρακτικές. Ο βαθμός ικανότητας προσαρμογής των κοινωνιών απέναντι στο μεταναστευτικό φαινόμενο μπορεί να παραλλάζει και να εξαρτάται από διάφορες μεταβλητές, το γεγονός όμως της ανάγκης για προσαρμογή τους είναι αδιαμφισβήτητο. Στο πλαίσιο λοιπόν αυτού του προβληματισμού φιλοδοξώ με την παρούσα εργασία μου να διερευνήσω τον βαθμό που συνδράμει στην ομαλή κοινωνική ένταξη των μεταναστών, η εκ μέρους τους ενδεχόμενη δυνατότητα ανάπτυξης οικονομικών και επιχειρηματικών πρωτοβουλιών. Χωρίς ασφαλώς να διατείνομαι πως η οικονομική αυτονόμηση των μεταναστών στην χώρα υποδοχής

τους είναι η κυρίαρχη συνθήκη ομαλής κοινωνικής τους ένταξης, θεωρώ πως αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους βραχίονες ενσωμάτωσής τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ΓΕΝΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

1.1 Το αντικείμενο της διπλωματικής εργασίας

Υπό την οξυμμένη ένταση και την ευρεία έκταση εκδήλωσης του μεταναστευτικού φαινομένου, τα τελευταία χρόνια το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας επικεντρώθηκε, κυρίως στη διερεύνηση των αιτιών πρόκλησης του φαινομένου αλλά και στους τρόπους διαχείρισής του. Σε σχέση δε με τα θύματα-πρωταγωνιστές του φαινομένου, τους ίδιους τους μετανάστες, το ενδιαφέρον στράφηκε στις ανάγκες, τις συνθήκες φιλοξενίας και στις προοπτικές ένταξής τους στην κοινωνία υποδοχής τους. Κεφαλαιώδους σημασίας ζήτημα συνιστά η δυνατότητα και η προοπτική της ένταξης των μεταναστών στη κοινωνία υποδοχής, έχει μάλιστα ήδη αναπτυχθεί πλούσια συζήτηση γύρω από το θέμα αυτό. Είναι όμως κατά την άποψή μου, ισχνή η διερεύνηση του βαθμού συμβολής στην κοινωνική ένταξη των μεταναστών μιας ιδιαίτερης παραμέτρου, και συγκεκριμένα της αυτόνομης εργασιακής συνθήκης του μετανάστη. Αντικείμενο της εργασίας μου συνιστά λοιπόν η διερεύνηση των συνθηκών άσκησης εκ μέρους του μετανάστη επιχειρηματικής δραστηριότητας στη κοινωνία υποδοχής του και η επίδραση της δραστηριότητας αυτής στην διαδικασία της ομαλής κοινωνικής του ένταξης. Θεωρώ πως, εφόσον η εν γένει εργασιακή απασχόληση των μεταναστών διευκολύνει την διαδικασία ένταξής τους στην κοινωνία υποδοχής, ιδιαίτερα η άσκηση ανεξάρτητης οικονομικής δραστηριότητας, θα έχει ένα ειδικό βάρος στη διαδικασία αυτή. Ευχή μου είναι η ενασχόλησή μου με το αντικείμενο αυτό να διεγείρει το επιστημονικό ενδιαφέρον του αναγνώστη της εργασίας μου.

1.2 Ερωτήματα της έρευνας

Κατ' ακολουθία του αντικειμένου της υπό εκπόνηση εργασίας μου προκύπτουν τα συγκεκριμένα ερωτήματα που αποτελούν, όχι μόνο προκλήσεις αυτής ίδιας της εργασίας, αλλά κυρίως ειδικότερες κοινωνικοπολιτικές προκλήσεις που χρήζουν απάντησης και έγκαιρης αντιμετώπισης. Εστιάζοντας ωστόσο και μόνο στο αντικείμενο της εργασίας μου, τα συγκεκριμένα ερωτήματα που θα προδιαγράψουν και το πλαίσιο της, είναι : α) Ανάμεσα σε άλλες κοινά αποδεκτές προϋποθέσεις

ένταξης των μεταναστών, η απασχόλησή τους στην κοινωνία υποδοχής σε ποιό βαθμό κρίνεται σημαντική; β) Αν η απασχόληση του μετανάστη συνιστά σημαντική συνθήκη κοινωνικής ενσωμάτωσής του, συγκεκριμένα η αυτοαπασχόλησή του και ιδίως η ανάληψη επιχειρηματικότητας, σε ποιο βαθμό διαφοροποιεί την πρόοδο της ένταξής του στη κοινωνία υποδοχής του; γ) Ποια είναι τα αντικειμενικά κωλύματα άσκησης επιχειρηματικής δραστηριότητας από αλλοδαπούς μετανάστες στη χώρα υποδοχής; δ) Τι είναι και πόσο συμβάλλει η ανάπτυξη της εθνικής επιχειρηματικότητας στην εθνική οικονομία; Τα κεντρικά αυτά ερωτήματα φιλοδοξώ να βρουν τις απαντήσεις τους με την ολοκλήρωση αυτής της εργασίας, ώστε από την χρήσιμη εξαγωγή συμπερασμάτων να διαφανεί και η όποια αντίστοιχη εφαρμογή πολιτικής επί του υπό κρίση θέματος.

1.3 Στόχοι της διπλωματικής εργασίας

Βασικός σκοπός της παρούσας έρευνας είναι ασφαλώς η επιστημονικά τεκμηριωμένη εξαγωγή των κατάλληλων απαντήσεων στα ανωτέρω τεθέντα ερωτήματα ερεύνης, ωστόσο σημασία έχουν και οι έτεροι παρεπόμενοι στόχοι της εργασίας που είναι: η σταχυολόγηση και ο προσδιορισμός της κρίσιμης βιβλιογραφίας, ελληνικής και ξένης, αναφορικά με τον βαθμό συμβολής της αυτοαπασχόλησης -και ειδικότερα της ανάληψης επιχειρηματικότητας από τον αλλοδαπό μετανάστη- στην κατά το δυνατόν ένταξή του στην κοινωνία υποδοχής του. Στόχος συνακόλουθα συνιστά και η αναλυτική και σε βάθος προσέγγιση ενός εκάστου έργου της επιλεγείσης βιβλιογραφίας, για την επίτευξη της ορθής εστίασης επί εκείνων των ζητημάτων που εξυπηρετούν την διερεύνηση του θέματός μου. Κρισιμότερος όμως από τους παρεπόμενους στόχους είναι η συγκριτική προσέγγιση των τελικών εξαχθέντων δεδομένων και συμπερασμάτων εκ της προηγηθείσης βιβλιογραφικής διερεύνησης, με επιδίωξη μου την διατύπωση συνθετικών πορισμάτων για το αντικείμενο της εργασίας μου. Ελπίδα και φιλοδοξία μου αποτελεί η με επιτυχία ανταπόκρισή μου στους στόχους αυτούς, βασικούς και παρεπόμενους και η δημιουργία ερεθίσματος για διεύρυνση της έρευνας, σε όποια ενδεχόμενα πεδία αναδυθούν και που προς το παρόν είναι ακόμη αθέατα.

1.4 Μεθοδολογία της έρευνας

Όπως κάθε επιστημονική έρευνα και η διερεύνηση της κρίσιμης βιβλιογραφίας -που ουσιαστικά συνιστά την δική μου ερευνητική προσπάθεια- διέπεται από την ανάλογη

ερευνητική μεθοδολογία, κατά την οποία ακολουθούνται τα κατάλληλα βήματα και λαμβάνονται υπόψη όλες εκείνες οι αναγκαίες παράμετροι, ώστε να επιτευχθεί μία ακριβής και αξιόπιστη βιβλιογραφική επισκόπηση με ζητούμενο την σαφήνεια της παρουσίασης των αποτελεσμάτων (Robson, 2007- Snyder, 2019). Αυτή η βιβλιογραφική σταχυολόγηση, στην οποία ήδη αναφέρθηκα παραπάνω, σύμφωνα με τους Baumeister & Leary (1997) και τους Webster & Watson (2002) συνιστά έναν συστηματικό τρόπο συλλογής και σύνθεσης προηγούμενων ερευνητικών πορισμάτων. Ως μέθοδος έρευνας συμβάλλει καθοριστικά στην παραγωγή γνώσης, εφόσον βεβαίως διεξαχθεί κατά τρόπο επιστημονικό, σε βάθος και με διεπιστημονική προσέγγιση, καθώς στοχεύοντας στην παρουσίαση ευρημάτων ερέυνης, μπορεί να αναδύονται νέα πεδία, προς διερεύνηση και να δημιουργούνται νέες, σύγχρονες και καινοτόμες θεωρητικές βάσεις και μεθοδολογικά μοντέλα. Αφού λοιπόν καθορισθούν και περιγραφούν με σαφήνεια οι σκοποί και τα ερευνητέα ζητήματα της υπό διεξαγωγή βιβλιογραφικής διερεύνησης, στη συνέχεια και σε συνδυασμό με τα τεθέντα κριτήρια συμπερίληψης και αποκλεισμού εξελίσσεται η μέθοδος αναζήτησης και προσδιορισμού της κρίσιμης βιβλιογραφίας, με τον εντοπισμό και την εξέταση των καταλλήλων βάσεων δεδομένων και των προσηκόντων όρων αναζήτησης. Η διαδικασία περιλαμβάνει την χρήση των όρων αναζήτησης, που είναι εκείνες οι κατάλληλες λέξεις και φράσεις, που θα επιτρέψουν την πρόσβαση στα κρίσιμα δημοσιευμένα άρθρα, βιβλία και αναφορές. Βοήθεια σε αυτή την προσπάθεια προσφέρουν στοιχεία όπως, το είδος της δημοσίευσης, η γλώσσα και ο χρόνος της. Ακολουθεί το ουσιαστικό κομμάτι, κατά το οποίο λαμβάνει χώρα η προσεκτική επιλογή των κρίσιμων βιβλιογραφικών στοιχείων που θα χρησιμοποιηθούν τελικά και θα αποτιμηθούν για την εξαγωγή τελικών συμπερασμάτων. Αυτονόητο είναι πως απαιτείται ένας επισταμένος έλεγχος της συμβατότητας των επιλεγέντων βιβλιογραφικών στοιχείων με τα κριτήρια συμπερίληψης. Το επόμενο βήμα περιλαμβάνει τον τρόπο ανάλυσης και παρουσίασης των δεδομένων που εξήχθησαν από την προηγούμενη αναζήτηση. Προκειμένου βέβαια ο αναγνώστης να έχει την ευχέρεια αξιολόγησης της ποιότητας και της αξιοπιστίας των ευρημάτων, πρέπει να λάβει χώρα μια παραστατική περιγραφή της μεθόδου, τόσο συλλογής των κρίσιμων βιβλιογραφικών στοιχείων, όσο και της ανάλυσης, σύνθεσης και εξαγωγής των ερευνητικών συμπερασμάτων (Snyder, 2019).

1.5 Συμπεράσματα της διπλωματικής διατριβής και η συνεισφορά της στην επιστήμη

Προοικονομώντας τα συμπεράσματα της εργασίας μου, αν επιβεβαιωθεί η αρχική μου υπόθεση, πως η άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας από τους μετανάστες, όχι απλώς συνιστά οδό ομαλής κοινωνικής τους ένταξης, δηλαδή κοινωνικοποίησής τους, παρά και ένα δραστικό εργαλείο τόνωσης, ενίσχυσης και ανάπτυξης της εθνικής οικονομίας, γίνεται αντιληπτό, πως η άμεση αναγωγή αυτών των συμπερασμάτων σε εφαρμοστέα πολιτική δράσης, δημιουργεί πλείστα όσα πεδία συνεισφοράς στο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον. Συγκεκριμένα, διαμορφώνονται νέες συνθήκες επανασχεδιασμού μεταναστευτικής πολιτικής, με σύγχρονα και προσαρμοσμένα στα ερευνητικά αποτελέσματα κριτήρια και κατευθυντήριες αρχές. Γίνεται επιτακτική η ανάγκη επανασχεδιασμού της εσωτερικής πολιτικής σε θέματα ενίσχυσης και ένταξης των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία, με επαναχάραξη προγραμμάτων εργασιακής τους ένταξης, με την επιμόρφωση και την επαγγελματική τους κατάρτιση. Η συνεισφορά των συμπερασμάτων της διατριβής μου δεν αφορούν όμως μόνο τις πολιτικές επιστήμες, αλλά και τις κοινωνικές επιστήμες που ειδικότερα διερευνούν και αξιολογούν τις συνθήκες επικοινωνίας γηγενών και αλλοδαπών πληθυσμών, ζητήματα ένταξης και κοινωνικής ενσωμάτωσης, στερεοτύπων και ρατσισμού. Γενικότερα η μεταβολή της άποψης για το «κοινωνικό και οικονομικό μέγεθος» και την «αξία» του μετανάστη, επιφέρει μεταβολή και στις αντιστοιχες προσεγγίσεις επί του θέματος, των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών.

1.6 Δομή της διπλωματικής διατριβής

Η εργασία μου διαρθρώνεται σε έξι (6) κεφάλαια και συγκεκριμένα: Στο πρώτο κεφάλαιο εκτίθεται η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε, καθώς επίσης ο σκοπός και τα ερευνητικά ερωτήματα. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναπτύσσεται η έννοια της επιχειρηματικότητας με τις βασικές οικονομικές παραμέτρους που την προσδιορίζουν, ώστε να «φωτισθεί» αυτός ο χώρος αλλά και οι συνθήκες της ενδεχόμενης ενάσκησης δραστηριότητας των μεταναστών. Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται μια προσπάθεια περιγραφής του φαινομένου της μετανάστευσης αλλά και της πρόσφατης προσφυγικής κρίσης, καθώς επίσης επιχειρείται η αποσαφήνιση των όρων «μετανάστης» και «πρόσφυγας». Προσεγγίζονται οι έννοιες της ένταξης και της ενσωμάτωσης, καταγράφονται τα κυριότερα εμπόδια εργασιακής ένταξης προσφύγων

και μεταναστών, καθώς επίσης διατυπώνονται και προτάσεις για την ομαλή τους εργασιακή ένταξη και ενσωμάτωση. Στο τέταρτο κεφάλαιο η έρευνα εστιάζεται στην εθνοτική επιχειρηματικότητα, την σχετική διεθνή αλλά και ελληνική εμπειρία, με τα κωλύματα και τις αδυναμίες ανάπτυξης επιχειρηματικής δραστηριότητας από πρόσφυγες και μετανάστες, ενώ εκτίθεται και το νομικό πλαίσιο της ενάσκησης τέτοιας δραστηριότητας. Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται και αναλύονται ομαδοποιημένες οι σχετικές με το θέμα έρευνες και τα αποτελέσματα τους, ενώ στο έκτο κεφάλαιο διατυπώνονται σκέψεις και εκφράζονται προβληματισμοί που προκύπτουν από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση. Τέλος, ακολουθούν οι ερευνητικές πηγές με τις βιβλιογραφικές αναφορές.

1.7 Ενδεικτική βιβλιογραφία - λοιπές πηγές

Τα βιβλιογραφικά στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν περιλαμβάνουν επιστημονικά άρθρα, μελέτες και επιστημονικές εργασίες δημοσιευμένα στην ελληνική και διεθνή επιστημονική κοινότητα, η δε διεξαχθείσα βιβλιογραφική διερεύνηση κάλυψε τους σκοπούς που τέθηκαν. Για την βιβλιογραφική έρευνα χρησιμοποιήθηκαν βάσεις δεδομένων και ηλεκτρονικών περιοδικών όπως, Google Scholar, ERIC, ResearchGate, Journal of Business, Journal of Ethnic and Migration Studies, Journal of Developmental Entrepreneurship. Ως προσήκοντα κριτήρια συμπερίληψης των ερευνών τέθηκαν, να έχουν υλοποιηθεί από το 2000 και έπειτα, να είναι στην Ελληνική, Αγγλική και Γερμανική γλώσσα, να είναι πρωτότυπες μελέτες και να αναφέρονται σε ζητήματα σχετικά με το μεταναστευτικό φαινόμενο στην Ευρώπη και κυρίως την μεταναστευτική επιχειρηματικότητα, με συνέπεια να αποκλειστούν εκείνες οι έρευνες που δεν πληρούσαν τα κριτήρια αυτά. Αναφερόμενη συνοπτικά στην βιβλιογραφία και τις λοιπές πηγές που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα εργασία μου, σημειώνω, πως, ενώ από την μία πλευρά κατά το Νίκα (1991) αλλά και κατά τους Χριστοδούλου και Νίκα (2012), ο υψηλός δείκτης οικονομικής ευημερίας, οι υψηλοί μισθοί, η ζήτηση εργασίας αλλά και μια χαλαρή μεταναστευτική πολιτική, θα μπορούσαν να προσελκύσουν μετανάστες προς μια χώρα, από την άλλη πλευρά, κατά τους Χριστοδούλου και Νίκα (2012), υφίστανται και πολλοποίκιλες αιτίες οικονομικές, πολιτικές, περιβαλλοντικές αλλά και προσωπικές που οδηγούν στην μετανάστευση, όπως για παράδειγμα, το επίπεδο χαμηλού εισοδήματος, οι χαμηλοί μισθοί, η μείωση του ΑΕΠ, οι σκληρές συνθήκες

εργασίας, το επίπεδο ανεργίας αλλά και πίεση από αυταρχικά καθεστώτα, από συγκρούσεις, από πόλεμο ή αντίξοες κλιματολογικές συνθήκες. Βεβαίως παράγοντες όπως η ηλικία, το φύλο αλλά και η καταγωγή ενός μετανάστη καθορίζουν την απόφασή του/της να μεταναστεύσει (Nikas and King 2005). Γενικότερα κατά τον Castles (2010), η μετανάστευση ανέκαθεν αποτελούσε μια φυσιολογική πτυχή της κοινωνικής αλλαγής, καθ' όλη τη διάρκεια της σύγχρονης ιστορίας. Με το πέρας του μεσαίωνα, συντελέστηκαν σοβαρές κοινωνικές αλλαγές που ασφαλώς οδήγησαν στην Αναγέννηση της Ευρώπης, στην οικονομική της πρόοδο και ανάπτυξη, συνοδεύτηκαν όμως από τεράστιες μετακινήσεις πληθυσμών (αποίκων, δούλων, εποίκων του Νέου Κόσμου και βιομηχανικών εργατών) που προκάλεσαν αυτές οι αλλαγές, όχι μόνο στην Ευρώπη, αλλά παγκόσμια. Κατά τον 19^ο αιώνα υπήρξε συγκριτικά πολύ μεγαλύτερη από την σημερινή μεταναστευτική μετακίνηση (Hatton & Williamson 1998, Hirst & Thompson, 2002). Κατά τους Hatton & Williamson, 1998, το διάστημα μεταξύ 1850 και 1914, υπολογίζεται πως μετανάστευσαν περίπου 55 εκατομμύρια Ευρωπαίοι σε νέους τόπους (Ηνωμένες Πολιτείες, Καναδά, Αυστραλία αλλά και Λατινική Αμερική). Μάλιστα η αμερικανική κοινωνία δομήθηκε και συγκροτήθηκε με αυτά τα μεταναστευτικά ρεύματα. Κατά τους Μπάγκαβο & Παπαδοπούλου, 2003, ακολουθώντας οι Ηνωμένες Πολιτείες, μία πολύ ανοικτή και ελκυστική μεταναστευτική πολιτική, προσέλκυσαν πληθυσμούς από όλο τον υπόλοιπο κόσμο και τους οργάνωσαν κατά τέτοιο τρόπο, έτσι ώστε να συνυπάρχουν μαζί, ως μία ενιαία και συμπαγή κοινωνία. Ο 20ος αιώνας με το τέλος της αποικιοκρατίας προκάλεσε κεντρομόλες μεταναστευτικές ροές, προς τις “πρώην” μητροπόλεις. Το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και η ανάγκη για την ανοικοδόμηση της Ευρώπης και την εν γένει ανασύστασή της, είχε ως αποτέλεσμα την οξύτατη ζήτηση ανειδίκευτου και φθηνού εργατικού δυναμικού που οδήγησε στις γνωστές διακρατικές συμφωνίες εισαγωγής «φιλοξενούμενων εργατών» που διαμόρφωσαν καίρια τον παγκόσμιο μεταναστευτικό χάρτη, μετατρέποντας την κεντρική και βόρεια Ευρώπη σε βασικό προορισμό μεταναστών (Castles, 2010 - Μπάγκαβος & Παπαδοπούλου, 2003). Σε σχέση δε με την χώρα μας, όπως η Μπλουχουτζή (2019, σελ. 124) σημειώνει, οι μεγάλες μεταναστευτικές εκροές από την Ελλάδα συνέβησαν στις αρχές της δεκαετίας του 1830, μετά τη συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους και μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις, οι οικονομικές δυνάμεις, όπως οι κακές οικονομικές επιδόσεις και οι πολιτικοί παράγοντες (εμφύλιος πόλεμος) ήταν οι κύριες αιτίες. Από την άλλη μεριά, κατά τους

Μπλουχουτζή και Νίκα (2020), ούσα η Ελλάδα στο σταυροδρόμι Ευρώπης, Ασίας και Αφρικής, άρχισε να προσελκύει μετανάστες στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και στις αρχές της δεκαετίας του 1990.

Σε σχέση με τα κρίσιμα θέματα της ένταξης και ενσωμάτωσης των μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες υποδοχής τους, κατά τον Crisp, 2004, δεν υπάρχει επίσημος ορισμός της ένταξης, παρά το ότι συχνά διατυπώνεται στη σχετική θεματολογία του διεθνούς δικαίου. Σύμφωνα δε με τους Κοτζαμάνη, Λαφαζάνη & Σκλάβου (2008, σελ. 182) κοινωνική ενσωμάτωση ορίζεται ως «η διαδικασία εκείνη που επιτρέπει στο άτομο να μετατρέψει σε δικά του, τα πολιτισμικά πρότυπα που υπερέχουν μέσα σε μια κοινωνία ή σε μια κοινωνική ομάδα». Κατά την Παπαδοπούλου (2012, σελ. 123) η έννοια προσλαμβάνει και πολιτικό νόημα, καθώς συνιστά «προϊόν πολιτικής ερμηνείας και κοινωνικής διαπραγμάτευσης, ανάλογα με την πολιτική και οικονομική συγκυρία αλλά και με τις ιδιαιτερότητες και τις ευαισθησίες της εκάστοτε κοινωνίας». Κατά την Έμκε - Πουλοπούλου, (2007, σελ. 442) η ενσωμάτωση προϋποθέτει την «ισότιμη συμμετοχή των μεταναστών στην κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική και πολιτική της χώρας υποδοχής, με ταυτόχρονο αλληλοσεβασμό των διαφορετικών πολιτισμικών προτύπων (γλώσσα και θρησκεία), κοινωνική αποδοχή των μεταναστών από την τοπική κοινωνία, αρμονική και δημιουργική συνύπαρξη των μεταναστών με τους γηγενείς». Τέλος, ως προς την διαφορά ανάμεσα στους δύο όρους, ο όρος «ένταξη» χρησιμοποιείται περισσότερο, ως πολιτικός όρος, θέλοντας να καταδείξει και να υπονοήσει τις όποιες κρατικές πολιτικές θεσπίζονται, χωρίς να απεικονίζει την ουσιαστική προσπάθεια εισόδου των μεταναστών στην κοινωνία, η οποία και αποτυπώνεται ορθότερα με τη χρήση του όρου «ενσωμάτωση». (Ευγενίου,2018-Μπάγκαβος,Παπαδοπούλου,Συμεωνάκη,2008-Παπαδοπούλου 2009).

Ειδικότερα σε σχέση με την εθνοτική επιχειρηματικότητα δημοσιευμένες έρευνες (Ibrahim και Galt, 2003) δίδουν απάντηση σε κρίσιμα ερωτήματα, καθώς από αυτές προκύπτει, πως όχι απλώς τολμούν οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί να αυτοαπασχοληθούν -και να μην επιλέξουν την ασφαλέστερη οδό της εξαρτημένης εργασίας τους- αλλά αυτό ποσοστιαία εκδηλώνεται και σε μεγάλο ποσοστό απασχολουμένων μεταναστών. Κατά τον (Bates,1997), κίνητρο άσκησης επιχειρηματικότητας συνιστά η προηγούμενη επαγγελματική εμπειρία του μετανάστη σε ανάλογους τομείς δραστηριοποίησης (Lerner και Hendeles,1996) καθώς επίσης και τα πρότυπα των δικτύων της αγοράς και οι διασυνοριακές επιχειρησιακές σχέσεις (Rezaei, 2007) ενώ κατά τον ίδιο, χαρακτηριστικό των μεταναστευτικών

επιχειρήσεων (προφανώς συγκρινόμενες με τις «γηγενείς» επιχειρήσεις) είναι το μικρό τους μέγεθος, τα χαμηλά ποσοστά κέρδους και πολλές ώρες προσωπικής εργασίας. Σύμφωνα με τον Borjas (1994) και αν ακόμα οι νεοεισερχόμενοι μετανάστες αντιμετωπίζουν το μεγάλο πρόβλημα της προσαρμογής και ένταξης τους στη κοινωνία υποδοχής, με το πέρασμα του χρόνου, εντός εικοσαετίας από την αφιξή τους, βελτιώνουν τα οικονομικά τους, προσεγγίζοντας ή ακόμα και ξεπερνώντας τα οικονομικά επίπεδα του μέσου όρου των γεγενών πληθυσμών. Τέλος σε ό,τι αφορά την χώρα μας οι Λιανός και Ψειρίδου (2006) υποστηρίζουν, πως αποφασιστικά επιδρούν τα κυρίαρχα δημογραφικά χαρακτηριστικά τους (φύλο, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση, επίπεδο των εκπαιδευτικών και επαγγελματικών δεξιοτήτων, χρόνος παραμονής στη χώρα υποδοχής), ενώ συμπληρωματικά προς τις παρατηρήσεις αυτές, τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την επιλογή άσκησης μεταναστευτικής επιχειρηματικής δράσης κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του μετανάστη στην χώρα μας, είναι το μικρό αρχικό κεφάλαιο, η γλωσσική ανεπάρκεια, η έλλειψη των απαιτούμενων προσόντων και η απουσία επαγγελματικής εκπαίδευσης ή έστω κατάρτισης. περιορισμένες γνώσεις της γλώσσας και την έλλειψη προσόντων όπως η μικρή ή και καθόλου εκπαιδευτική και επαγγελματική κατάρτιση (Γκατζαλίδης και Οικονόμου, 2006). Άξια παρατήρησης είναι και η παραδοχή του Λιάπη (2006) κατά τον οποίο, η μεταναστευτική επιχείρηση, είναι μικρή και οικογενειακή και συχνά με πολύ ιδιαίτερους τρόπους δημιουργίας της (μεταβίβαση λόγω συνταξιοδότησης του προηγούμενου επιχειρηματία, ή λόγω συμφητισμού με οφειλόμενα ημερομίσθια).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

2.1 Θεωρητικές έννοιες περί επιχειρηματικότητας

Η Επιχειρηματικότητα συνδέεται άρρηκτα με την εθνική οικονομία μιας χώρας, καθώς αποτελεί μια έντονη δραστηριότητα γεμάτη ρίσκα, η οποία σχετίζεται όχι μόνο με την έναρξη μιας νέας επιχειρηματικής δραστηριότητας, αλλά και με τον εκσυγχρονισμό μιας υφιστάμενης επιχείρησης, συμβάλλοντας στην ενδυνάμωση της απασχόλησης της χώρας, στην παραγωγή καινοτομίας αλλά και την αύξηση του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος αλλά και εισοδήματος (Γκαγκάτσιος, 2011). Πολλά είναι τα άτομα που στρέφονται προς τον κλάδο της επιχειρηματικότητας, καθώς αποτελεί μια λύση απασχόλησης, ιδιαίτερα σε περιόδους υψηλής ανεργίας. Αυτού του είδους η δραστηριότητα προσφέρει την ανεξαρτησία που επιζητά ο καθένας, μιας και ο επιχειρηματίας είναι ελεύθερος να πραγματοποιήσει τις κινήσεις που θέλει, ώστε να φέρει το επιθυμητό αποτέλεσμα. Εκτός αυτού και τα κέρδη που επιφέρει μια επιχείρηση αποτελούν σημαντικό κίνητρο για την έναρξη μιας επιχειρηματικής δραστηριότητας (Μπιτζένης, 2014).

Κυρίαρχο ρόλο στην λειτουργία και πορεία μιας επιχείρησης διαδραματίζει ο ίδιος ο επιχειρηματίας. Η έννοια του επιχειρηματία έχει πάμπολλες εμφανσεις και ερμηνείες ήδη από τον 18^ο αιώνα. Οι θεωρίες που υπάρχουν βασίζονται στις τρεις μεγάλες Σχολές σκέψης, την Γερμανική, την Νεοκλασική των Marshall, Knight και Schultz και την Αυστριακή Σχολή των Menger, von Mises και Kirzner. Η καθεμία αποδίδει τον όρο και τον ρόλο του επιχειρηματία από την δική της οπτική γωνία, κινούμενες όμως στην ίδια βάση, η οποία ερμηνεύει τον επιχειρηματία, ως ένα άτομο που δημιουργεί την δική του επιχείρηση. Ο επιχειρηματίας θα πρέπει να είναι παραγωγικός και καινοτόμος, έτσι ώστε να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητα της επιχείρησης. Θεμιτό επίσης χαρακτηριστικό είναι η δυνατότητα προσαρμογής στις εξελίξεις και στις νέες συνθήκες, καθώς επίσης και η δυνατότητα να αφογκράζεται τις ανάγκες και τις επιθυμίες του καταναλωτή (Μπιτζένης, 2014). Ο επιχειρηματίας με την σύλληψη της επιχειρηματικής ιδέας και πριν την επενδυτική φάση δημιουργεί το επιχειρηματικό σχέδιο (Καρβούνης, 2006), ένα εργαλείο που αποτυπώνει και περιγράφει το εγχείρημα της επιχείρησης (Business Plan), ώστε αρχικά να αξιολογηθεί και τελικά να υλοποιηθεί επιτυχώς η ιδέα αυτή.

2.2 Επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα

Ευρωπαϊκοί οργανισμοί, όπως το Global Entrepreneurship Monitor (GEM), το EuroBarometer και το EuroChamber, μελετούν την επιχειρηματικότητα σε διαχρονική βάση και εξάγουν συγκριτικά αποτελέσματα για διάφορες χώρες της Ευρώπης. Μέσω αυτών των μελετών, αλλά και άλλων ακαδημαϊκών ερευνών, παρέχονται στοιχεία αναφορικά με τη συνολική επιχειρηματική δραστηριότητα και στην χώρα μας. Από την έρευνα του GEM στον ενεργό ελληνικό πληθυσμό ηλικίας 18-64 ετών, προκύπτουν τα εξής (Ιωαννίδης & Τσακανίκας, 2007):

- Κατά το 2006 στην Ελλάδα σχεδόν το 16% του πληθυσμού (περίπου 1,1 εκατ. άτομα), σχετιζόταν με κάποιου τύπου επιχειρηματική δραστηριοποίηση, είτε αυτή ήταν καθιερωμένη, είτε είχε μόλις ξεκινήσει ή επρόκειτο να ξεκινήσει σύντομα. Ο αριθμός αυτός είναι σημαντικός για τα ελληνικά δεδομένα καθώς απεικονίζει ότι η επιχειρηματικότητα αφορούσε μεγάλο μέρος του πληθυσμού της χώρας.
- Διαρθρωτικά, το 8,24% (περίπου 560 χιλ. άνθρωποι) ήταν επιχειρηματίες, που συμμετέχουν στην ιδιοκτησία ολοκλήρου ή μέρους ενός επιχειρηματικού εγχειρήματος, το οποίο λειτουργούσε για διάστημα τουλάχιστον 42 μηνών. Η χώρα μας κατείχε την 2η υψηλότερη επίδοση στην Ευρώπη.
- Ένα 7,9% του πληθυσμού (περίπου 537 χιλ. άτομα) βρισκόταν το 2006 στα αρχικά στάδια έναρξης κάποιας επιχειρηματικής δραστηριότητας, ήταν δηλαδή επίδοξοι ή νέοι επιχειρηματίες. Επρόκειτο για σημαντική – τρίτη κατά σειρά - αύξηση σε σχέση με το 2005 (6,5% το 2005), επίδοση που αποτελούσε την 4η υψηλότερη μεταξύ 21 ευρωπαϊκών χωρών που συμμετείχαν στο GEM κατά το αντίστοιχο έτος (2006).

Ασφαλώς οι ανωτέρω επιδόσεις καταποντίστηκαν τα επόμενα έτη της εθνικής οικονομικής δυσπραγίας, αλλά κατά την τελευταία πενταετία μετά την σταθεροποίηση των οικονομικών μεγεθών, άρχισε να διαφαίνεται εκ νέου μία αύξηση στην εκδήλωση της επιχειρηματικότητας και συγκεκριμένα: Σύμφωνα με πιο πρόσφατα δεδομένα από την ετήσια μελέτη του IOBE παρατηρήθηκε ότι «στην Ελλάδα το ποσοστό του πληθυσμού ηλικίας 18-64 ετών που εντάσσεται το 2019 σε αρχικά στάδια επιχειρηματικής δραστηριότητας ενισχύεται στο 8,2% (περίπου 536 χιλιάδες άτομα), από 6,4% (418 χιλιάδες άτομα) το 2018. Πρόκειται για την υψηλότερη επίδοση της τελευταίας πενταετίας, αν και υστερεί σε σχέση με το μέσο όρο των χωρών υψηλού εισοδήματος (Ομάδα Γ) που γνώρισε επίσης σημαντική αύξηση το 2019 (12,3% από 10,1% το 2018)». Βέβαια τα προβλήματα εντοπίζονται

στην πορεία των χρόνων στα ποιοτικά χαρακτηριστικά της επιχειρηματικότητας (Τσακανίκας, Βαλαβανιώτη, & Σταυράκη, 2020).

2.3 Επιχειρηματικότητα και Ανάπτυξη

Πανθομολογούμενο είναι πως η επιχειρηματικότητα συνδέεται άμεσα με την παραγωγική δραστηριότητα αλλά και με την οικονομική μεγέθυνση που συνιστά την αναγκαία εκείνη συνθήκη για τη συνολική οικονομικοκοινωνική ανάπτυξη. Περαιτέρω σημαντικά οικονομικά μεγέθη, όπως η απασχόληση, η παραγωγικότητα, τα εισοδήματα και οι αποταμιεύσεις αλλά και οι επενδύσεις επηρεάζονται δραστικά, αν όχι εξαρτώνται από τον ρυθμό άσκησης της επιχειρηματικότητας.

Ήδη αναφερθήκαμε ανωτέρω στον κομβικό ρόλο που διαδραματίζει ο επιχειρηματίας. Είναι αυτός που με τη σωστή πληροφόρηση, τη γνώση, τον προγραμματισμό και την ορθή διαχείριση και οργάνωση της επιχείρησής του ευελπιστεί στην επίτευξη των μέγιστων δυνατών οικονομικών αποτελεσμάτων. Συγχρόνως όμως είναι και αυτός που με τις αποφάσεις του αναλαμβάνει τον επιχειρηματικό κίνδυνο και την αβεβαιότητα, ως προς την αποτελεσματικότητα και την κερδοφορία της επιχείρησής του. Ειδικότερα, το ζητούμενο της επιχειρηματικότητας είναι μέσα από την σωστή οργάνωση, διαχείριση, κατανομή, αξιοποίηση και συντονισμό των διαθέσιμων παραγωγικών συντελεστών, να επιτευχθεί το καλύτερο θετικό δυνατό αποτέλεσμα. Όπως είναι φυσικό η επιχειρηματικότητα είναι που προσδιορίζει τις διαστάσεις της προσδοκώμενης παραγωγικής διαδικασίας, την ποσότητα και την ποιότητα των παραγόμενων προϊόντων και υπηρεσιών. Καθώς λοιπόν επηρεάζει δραστικά την ανάπτυξη και την εξέλιξη των επιχειρήσεων, της παραγωγικής διαδικασίας αλλά και της αγοράς, επηρεάζει συνακόλουθα και την εν γένει οικονομικοκοινωνική ζωή και ανάπτυξη, δεδομένης μάλιστα της ποικιλόμορφης άσκησης της, τόσο ιδιωτικά, αλλά και συνεργατικά ή κοινωνικά. Η επιχειρηματική δραστηριότητα που βασίζεται στο ανθρώπινο δυναμικό, ειδικευμένο και ανειδίκευτο, προτάσσει την ανάγκη και την πρόκληση της αναγκαίας και κατάλληλης εκπαίδευσης του δυναμικού αυτού, συγχρόνως όμως με την προσφορά απασχόλησης και την παραγωγή εισοδήματος θέτει σε υγιή κίνηση τον οικονομικό κύκλο, εισόδημα, κατανάλωση και αποταμίευση, επενδύσεις, ανάπτυξη.

2.3.1 Επιχειρηματικότητα και παραγωγική διαδικασία

Ο όρος παραγωγική διαδικασία περιλαμβάνει εκείνη την επιχειρηματική δράση του πρωταγωνιστή επιχειρηματία που αξιοποιεί κατάλληλα τους παραγωγικούς συντελεστές, σε όποιο βαθμό διαθέτει τέτοιους, σε ποσότητα και ποιότητα, ώστε να συντελεσθεί αποτελεσματικά και κερδοφόρα η παραγωγή των προϊόντων και των υπηρεσιών. Ο επιχειρηματικός στόχος για μεγαλύτερη κερδοφορία και ανάπτυξη της επιχείρησης περνά μέσα από την συνεχή βελτίωση της απόδοσης και της παραγωγής, κάτι που μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την οργάνωση, τη διαχείριση του εσωτερικού περιβάλλοντος και την εφαρμογή των σύγχρονων τεχνολογιών αλλά και καινοτομιών ιδεών. Γίνεται κατανοητό πώς η εξέλιξη, η ανάπτυξη και βιωσιμότητα της επιχείρησης καθορίζεται από το επίπεδο και τον βαθμό επιτυχούς άσκησης επιχειρηματικότητας, με άμεσες συνέπειες και γενικότερα στην οικονομική μεγέθυνση και την κοινωνική ανάπτυξη μιας περιοχής (Καραγιάννης, Κορρές, & Ζαρίφης, 2001).

2.3.2 Αναπτυξιακή διαδικασία

Μιλώντας για ανάπτυξη είτε της επιχείρησης είτε γενικότερα της εθνικής οικονομίας, εννοούμε κυρίως την διαδικασία προοδευτικής μεγέθυνσης, όλων των οικονομικών στοιχείων και αποτελεσμάτων που προκύπτουν από την άσκηση της επιχειρηματικής δράσης. Η οικονομική μεγέθυνση (ή οικονομική ανάπτυξη) προκύπτει ασφαλώς από την βελτίωση του παραγωγικού αποτελέσματος, αλλά κυρίως συνδέεται με την αύξηση της εν γένει οικονομικής δραστηριότητας και των οικονομικών μεταβλητών που την προσδιορίζουν (επενδύσεις, απασχόληση, εισόδημα κ.λπ.). Προέρχεται συνεπώς, τόσο από την αύξηση της παραγωγής, δηλαδή την αύξηση της παραγωγικής διαδικασίας (μέσω επενδύσεων), όσο όμως και από την αύξηση της παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας, με αύξηση του εισοδήματος και του πλούτου (Καραγιάννης, Κορρές, & Ζαρίφης, 2001). Οικονομικά μεγέθη όπως η απασχόληση, το εισόδημα, η κατανάλωση και η αποταμίευση, οι επενδύσεις συνιστούν προϋποθέσεις-κριτήρια ανάπτυξης, στα οποία καταλυτικό ρόλο διαδραματίζει η εκάστοτε ασκούμενη επιχειρηματικότητα. Ζητούμενο βέβαια αποτελεί η συνολική ανάπτυξη που είναι η διαδικασία αύξησης πραγματικού κατά κεφαλήν εισοδήματος της χώρας σε μακροχρόνια περίοδο, εφόσον όμως υπάρχει συγχρόνως και άνοδος του επιπέδου κοινωνικής ευημερίας, ποιότητας και ισοκατανομής, (Σκούντζος, 1999 - Korres, 2009). Ωστόσο ο όρος ανάπτυξη εμπλουτίστηκε κατά τα τέλη του 20ου

αιώνα και με κοινωνικές παραμέτρους-κριτήρια, αποτελώντας το οικονομικό της σκέλος, ουσιώδες ασφαλώς στοιχείο, πλην όμως αποτελεσματικό μόνο συνδυαζόμενο και με το κοινωνικό της σκέλος. Ο όρος λοιπόν εμπλουτίστηκε και με την προσδοκία της βιωσιμότητας της ανάπτυξης, με όρους κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς. Η σύγχρονη έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης, που χρησιμοποιείται τις τελευταίες δεκαετίες, αποτελεί έναν βασικό συνδυασμό που προϋποθέτει, ως αναγκαία συνθήκη, τη βελτίωση των οικονομικών μεγεθών αλλά παράλληλα προϋποθέτει, ως ικανή συνθήκη και την βελτίωση των κοινωνικών μεγεθών, με κοινωνική ανάπτυξη που διαχρονικά περιλαμβάνει και την προστασία του περιβάλλοντος (Καραγιάννης, Κορρές, & Ζαρίφης, 2001 - Κορρές, 2009). Η ανάπτυξη λοιπόν πρέπει πλέον να είναι ισόρροπη και αειφόρος με βασικό στόχο την αναβαθμισμένη ποιότητα διαβίωσης, με ορθολογική διαχείριση των διαθεσίμων φυσικών πόρων, ώστε να εξασφαλίζεται η ικανότητα κάλυψης αναγκών των μελλοντικών γενεών. Αυτό συνιστά και το στοιχείο της αειφορίας στον όρο της ανάπτυξης. Αναφορικά λοιπόν τόσο με τα θέματα της αναπτυξιακής διαδικασίας και της οικονομικής μεγέθυνσης, όσο και με εκείνα της συνολικής και αειφόρου ανάπτυξης, η επιχειρηματικότητα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο (Κορρές, 2009-Πολυχρονόπουλος & Κορρές, 2005).

2.3.3 Παραγωγικοί και Αναπτυξιακοί Δείκτες

Η ποσοστιαία μεταβολή του Ακαθαρίστου εγχώριου Προϊόντος αποτελεί συνήθως το μέτρο αλλά και την βάση υπολογισμού της εγχώριας οικονομικής Ανάπτυξης, με ποικίλους, ανά χώρα, παράγοντες που συμβάλλουν σε αυτήν (Καραγιάννης, Κορρές, & Ζαρίφης, 2001 - Κορρές, 2009). Ξεκινώντας από τις αρχές, που θεωρούνται οι βασικές συνθήκες για την αναπτυξιακή διαδικασία, ξεχωρίζουν, τόσο η μεγέθυνση της παραγωγής, όσο όμως και η ισορροπία ανάμεσα σε κρίσιμα οικονομικά μεγέθη και συγκεκριμένα (Κορρές, 2009): α) Η οικονομική μεγέθυνση αυτονόητα προέρχεται από την αύξηση της παραγωγής και της εν γένει παραγωγικής διαδικασίας, περαιτέρω όμως και με την αύξηση της ανταγωνιστικότητας και την επίτευξη θετικών αποδόσεων κλίμακας με συνέπεια αύξηση εισοδήματος και πλούτου και β) Πρέπει να υπάρχει βασική ισορροπία μεταξύ του ΑεΠ (της παραγωγής) ή του εισοδήματος (και του πλούτου) και εκείνης της δαπάνης, δηλαδή της κατανάλωσης και της αποταμίευσης και της επένδυσης. Ταυτόχρονα η ύπαρξη της οικονομικής

μεγέθυνσης και κοινωνικής ανάπτυξης αλλά επίσης και η ισορροπία μεταξύ της παραγωγής (ΑεΠ) και της δαπάνης, θεωρούνται βασικοί παράγοντες αιεφόρου ανάπτυξης (Πολυχρονόπουλος, & Κορρές, 2005). Πέρα όμως από την κατά τα ανωτέρω στρατηγική ανάπτυξης, υπάρχουν και σχετικοί δείκτες που παρουσιάζουν την επιχειρηματική, παραγωγική και αναπτυξιακή διαδικασία μιας χώρας, οι κυριότεροι των οποίων είναι οι εξής (Πολυχρονόπουλος, & Κορρές, 2005): α) Το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν, το σύνολο δηλαδή της αξίας των προϊόντων που παράγονται στη διάρκεια ενός έτους και στο πλαίσιο της επιχειρηματικής και παραγωγικής δραστηριότητας μιας χώρας, παρουσιάζει τον πλούτο μιας οικονομίας. Είναι βασικός δείκτης ανάπτυξης που μετατρέπόμενος σε χρηματικές μονάδες, εκφράζει το ακαθάριστο εγχώριο εισόδημα. β) Το κατά κεφαλήν ΑεΠ, προκύπτει διαιρώντας το σύνολο του ΑεΠ, προς τον πληθυσμό της χώρας, το ανά κάτοικο δηλαδή αντιστοιχούν προϊόν. γ) Το βιοτικό επίπεδο προσδιορίζει τον βαθμό κάλυψης των αναγκών μιας κοινωνίας, ώστε όσο περισσότερο καλύπτονται οι ανάγκες, τόσο υψηλότερο βιοτικό επίπεδο υπάρχει. Η άνοδος του βιοτικού επιπέδου σε μια χώρα προσδιορίζει, κατά βάση και τον δείκτη οικονομικής ανάπτυξης. Ο δείκτης του βιοτικού επιπέδου χρησιμοποιείται σαν δείκτης οικονομικής ανάπτυξης. δ) Ο δείκτης ανθρώπινης αξίας είναι ο πιο σύγχρονος δείκτης που έχουν εισαγάγει τα Ηνωμένα Έθνη και φανερώνει την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη μια χώρας και μιας περιοχής, περιλαμβάνει δε αρκετούς παράγοντες και μεταβλητές (κατά κεφαλήν αγαθά, όπως αυτοκίνητα, ραδιόφωνα, υφαντικές ίνες, ποσοστά εγγραμμάτων αλλά και μαθητών διαφόρων βαθμίδων εκπαίδευσης κ.α.λ). Είναι σημαντικό πως και με βάση αυτό τον δείκτη διακρίνονται, οι ανά τον κόσμο χώρες, σε αναπτυγμένες χώρες, αναπτυσσόμενες και σε λιγότερο αναπτυγμένες, ο λεγόμενος τρίτος κόσμος. Κριτήρια δε αυτού του διαχωρισμού είναι η επιχειρηματική και παραγωγική δραστηριότητα, δηλαδή τα ποσοστά του εθνικού προϊόντος και των επενδύσεων και ο δείκτης ανθρώπινης αξίας.

2.3.4 Επιχειρηματικότητα και θεωρίες οικονομικής μεγέθυνσης

Κατά τους Κορρές, 2009 – Σκούντζος, 1999, η ανάπτυξη του κατά κεφαλήν εισοδήματος προέρχεται από τρεις κυρίως παράγοντες : α) Την αύξηση της ποσότητας και της ποιότητας της εργασίας και του ανθρώπινου δυναμικού, β) Την αύξηση του κεφαλαίου και γ) Την αύξηση της επιχειρηματικής και παραγωγικής δραστηριότητας καθώς και την ανάπτυξη των επενδύσεων, της τεχνολογίας και της

καινοτομίας. Έτσι οι λιγότερο αναπτυγμένες οικονομίες ή οι λεγόμενες «κλειστές οικονομίες», διαθέτουν ασθενείς ρυθμούς συσσώρευσης κεφαλαίων, ώστε παρουσιάζουν χαμηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης, σε αντίθεση με τις αναπτυγμένες χώρες και «ανοικτές οικονομίες» που επειδή εμφανίζουν έντονους ρυθμούς συσσώρευσης κεφαλαίων, παρουσιάζουν και μεγαλύτερους ρυθμούς ανάπτυξης και κατά κεφαλήν εισόδημα. Σύμφωνα τέλος με την παραδοσιακή θεωρία της σχολής του Manchester, η αύξηση της επιχειρηματικής και παραγωγικής δραστηριότητας και η προσέλκυση των επενδύσεων, ιδιαίτερα δε των Ξένων Άμεσων επενδύσεων θεωρείται ένας από τους βασικούς παράγοντες ανάπτυξης (Κανελλόπουλος, 1977) .

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ΤΟ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟ ΚΑΙ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ

3.1. Εννοιολογική διάκριση των όρων «Μετανάστης» και «Πρόσφυγας»

Πολύ συχνά χρησιμοποιούμενοι, παγκοσμίως πια γνωστοί, όροι είναι σήμερα αυτοί του μετανάστη και του πρόσφυγα. Σε όλο τον πλανήτη, απ' άκρη, σ' άκρη, γίνεται λόγος για τις επιπτώσεις, που επιφέρουν στην κοινωνική πραγματικότητα τα φαινόμενα της μετανάστευσης και του προσφυγικού. Ωστόσο παρά την επικρατούσα διεθνώς χρήση του όρου «μετανάστης», δεν ακολουθείται μία ενιαία για τον όρο σημασιολογία. Αντίθετα η έννοια παραλλάζει ανά χώρα, ανάλογα με την νομοθεσία της. Κοινός όμως παρονομαστής στον προσδιορισμό της έννοιας αποτελεί η ελευθερία στη λήψη απόφασης για μετανάστευση και όχι η αναγκαστική για διάφορους λόγους πρόκληση της απόφασης. Η συνειδητή λοιπόν και ανεπηρέαστη από εξωτερικούς παράγοντες επιλογή του ατόμου να αλλάξει και να μεταφέρει τον τόπο διαβίωσής του, συνιστά την κοινή αποδεκτή βάση κατανόησης του όρου. Ο τρόπος και οι συνθήκες υλοποίησης της απόφασης αυτής κατηγοριοποιούν τους μετανάστες, σε όσους, ακολουθώντας τις προβλεπόμενες διαδικασίες, καθιστούν αποδεκτή την είσοδό τους στη χώρα υποδοχής τους, σε εκείνους που εισέρχονται στη χώρα της επιθυμίας τους, χωρίς όμως να ακολουθήσουν τους όρους, που για τον λόγο αυτό έχει θέσει η χώρα αυτή και άρα, η είσοδός τους κρίνεται ανεπιθύμητη, αλλά και σε εκείνους που για ιδιαίτερους λόγους κρίνονται άξιοι προστασίας και η είσοδός τους στη χώρα υποδοχής γίνεται «ανεκτή», ακόμη και εάν δεν τήρησαν τους προβλεπόμενους κανόνες που η χώρα έχει θέσει. Τέτοιοι λόγοι προβλεπόμενοι από τους κανόνες διεθνούς δικαίου, μπορούν να είναι η ανιθαγένεια, η εμπορία ανθρώπων για τα θύματά της, η ανηλικότητα για τους ασυνόδευτους ανήλικους καθώς και ευαίσθητοι λόγοι επείγοντος, για τους αιτηθέντες μεν άσυλο, που η αίτησή τους όμως έχει απορριφθεί (Κτιστάκης, 2013). Για την δεύτερη κατηγορία που προαναφέραμε, τους παράτυπους μετανάστες, ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης (2009, σ.43) δέχεται πως, είτε παραβιάζουν τους κανόνες εισόδου μιας χώρας, είτε γενικότερα παραμένουν στη χώρα φιλοξενίας, δίχως την έγκριση της. Τα άτομα αυτά εξαιτίας της παράνομης εισόδου σε μια χώρα, ή της λήξης της περιορισμένου χρόνου άδειας εισόδου που μπορεί να κατείχαν, στερούνται του νόμιμου καθεστώτος παραμονής στη χώρα διέλευσης ή φιλοξενίας. Διαφορετική φροντίδα όμως γνώρισε ο όρος «Πρόσφυγας» από τον Διεθνή Νομοθέτη, καθώς ρητά προβλέφθηκε και προσδιορίστηκε συγκεκριμένα σε διεθνείς συνθήκες. Ήδη λοιπόν στη διεθνή

Σύμβαση του ΟΗΕ του 1951, για το καθεστώς των Προσφύγων και σε συνδυασμό με το Πρωτόκολλο του 1967 (δυνάμει του οποίου απελευθερώθηκε η απονομή του καθεστώτος του πρόσφυγα από τους γεωγραφικούς περιορισμούς της Σύμβασης) προσδιορίζεται πολύ συγκεκριμένα τόσο ο όρος, όσο όμως και οι συνθήκες, υπό τις οποίες απονέμεται το εν λόγω καθεστώς, σε ανθρώπους που υπό τους όρους της Σύμβασης το δικαιούνται. Αποτελεί σήμερα παγκοσμίως η Σύμβαση αυτή τον ακρογωνιαίο λίθο στήριξης της διεθνούς προστασίας, προς τα άτομα στα οποία αναφέρεται, δηλαδή τους πρόσφυγες. Ως «πρόσφυγας» λοιπόν ορίζεται το άτομο που «εξαιτίας δικαιολογημένου φόβου δίωξης, λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, κοινωνικής τάξης ή πολιτικών πεποιθήσεων, ευρίσκεται εκτός της χώρας, της οποίας έχει την υπηκοότητα και δεν δύναται ή λόγω του φόβου τούτου δεν επιθυμεί, να απολαμβάνει της προστασίας της χώρας αυτής ή εάν δεν έχει υπηκοότητα και ευρίσκεται εκτός της χώρας της προηγούμενης συνήθους διαμονής του, δεν δύναται ή λόγω του φόβου τούτου δεν επιθυμεί, να επιστρέψει σ' αυτήν» (άρθρο 1, παρ. 2 της εν λόγω Σύμβασης). Σύμφωνα με τον Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης, οι αιτούντες άσυλο είναι «άτομα που αναζητούν να επιτραπεί η είσοδό τους σε μια χώρα, ως πρόσφυγες, και βρίσκονται σε αναμονή της απόφασης της αίτησής τους για να αποκτήσουν το καθεστώς του πρόσφυγα, υπό τις σχετικές διεθνείς και εθνικές οδηγίες Σε περίπτωση αρνητικής απόφασης πρέπει να αναχωρήσουν από τη χώρα και ίσως και να απελαθούν, καθώς βρίσκονται υπό παράνομο καθεστώς, εκτός και αν τους έχει χορηγηθεί άδεια παραμονής για ανθρωπιστικούς ή άλλους σχετικούς λόγους» (ΔΟΜ, 2009, σελ.12). Δεν χωρεί καμία σύγχυση της ιδιότητας του πρόσφυγα, με εκείνη του μετανάστη, καθώς η διάκριση είναι απολύτως σαφής. Ο πρόσφυγας δεν αναχωρεί απλώς από την χώρα του, αλλά την εγκαταλείπει εξαναγκασμένος, λόγω του σοβαρού φόβου δίωξής του. Ο μετανάστης τυγχάνει απόλυτης προστασίας στη χώρα του, δεν διατηρεί κανένα φόβο παράνομης δίωξής του, απλώς επιλέγει με τη βούλησή του να αναχωρήσει από αυτήν, για τους δικούς του προσωπικούς λόγους που μπορεί να είναι για παράδειγμα, οικογενειακοί, οικονομικοί, υγείας. Τα διεθνώς λοιπόν αναγνωρισμένα δικαιώματα του πρόσφυγα αφορούν τόσο την ελευθερία εισόδου του στη χώρα ασύλου, την χορήγηση του ασύλου και την απόλαυση όλων των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων του, καθώς και την εξασφάλιση πως κανείς δεν δύναται να τον εξαναγκάσει σε επιστροφή (μη επαναπροώθηση) στη χώρα του. Είναι όμως σημαντικό να τονιστεί, ότι αυτή η διαφοροποίηση των δύο ιδιοτήτων, πρόσφυγα και μετανάστη, δεν συνεπάγεται πως

ενώ ο πρόσφυγας, χρήζει προστασίας και ασύλου, ο μετανάστης, που αλλάζει με επιλογή του τον τόπο της διαβίωσής του, παραμένει απροστάτευτος. Ασφαλώς και αυτή η ιδιότητα του μετανάστη έχει το δικό της ειδικό βάρος και υπό τις ευαίσθητες συνθήκες που ο μετανάστης διαβιώνει σε μία ξένη χώρα, τυγχάνει προστασίας. Όχι την εξειδικευμένη προστασία του ασύλου η οποία συνδέεται με τις συνθήκες δίωξης που υφίσταται ο πρόσφυγας στη χώρα προέλευσής του, αλλά την προβλεπόμενη από το διεθνές δίκαιο για τα ανθρώπινα δικαιώματα προστασία, που πηγάζει από τα αυτονόητο δικαίωμα του κάθε ανθρώπου στην αξιοπρέπειά του. Είναι γνωστές οι αντικοινωνικές, έως απάνθρωπες συμπεριφορές κοινωνικών ομάδων, απέναντι σε άτομα που τους συνοδεύει απλώς και μόνο η ιδιότητα του μετανάστη. Εξαιτίας της ιδιότητας αυτής και μόνο διαπράττονται σε βάρος τους παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως σοβαρές διακρίσεις, αυθαίρετες συλλήψεις ή κρατήσεις, ή αναγκαστική εργασία, δουλεία, ή συνθήκες εργασίας που συνιστούν εκμετάλλευση. Αξιοσημείωτο είναι πως πρόσφυγες και μετανάστες, καθώς μετακινούνται χρησιμοποιώντας κοινούς δρόμους διέλευσης και εισόδου, προκαλούν μία ασάφεια, ως προς την ακριβή τους ιδιότητα. Έτσι συχνά παρατηρείται τακτική να αντιμετωπίζονται από τους αυτόχθονους πληθυσμούς και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, ως μία ενιαία και ίδια κοινωνική ομάδα, παρά το ότι πρόκειται για δύο διακριτές κοινωνικές ομάδες. Βέβαια, αν και ξεχωριστές ομάδες, δεν παύουν να αντιμετωπίζουν κοινές προκλήσεις, σχετικές με την ένταξη και ενσωμάτωσή τους σε μία δεδομένη και συγκεκριμένη κοινωνία (Μπάγκαβος & Παπαδοπούλου, 2003).

3.2. Η κατάσταση της μετανάστευσης και του προσφυγικού

Κατά την επίσημη κρατική ερμηνεία (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2018), η συνθήκη της μετανάστευσης προσδιορίζεται ως «μόνιμη ή προσωρινή μεταβολή του τόπου εγκατάστασης ενός ατόμου, μιας ομάδας ή ενός κοινωνικού συνόλου, τόσο στο εσωτερικό, όσο και μεταξύ κρατών λόγω κοινωνικών μεταβολών, οικονομικών και πολιτικών κρίσεων, επαναστάσεων και πολέμων, της ασύμμετρης κατανομής του παγκόσμιου πλούτου μεταξύ αναπτυσσόμενων και αναπτυγμένων χωρών, της παγκόσμιας απορρύθμισης της αγοράς εργασίας και των ανθρωπογενών καταστροφών (συμπεριλαμβανομένης της κλιματικής αλλαγής και περιβαλλοντικής υποβάθμισης μεγάλων περιοχών του πλανήτη). Ως κοινωνική συμπεριφορά θα χαρακτηρίζαμε την μετανάστευση μία αναμενόμενη, συνήθης και χρόνια κατάσταση μετακίνησης, καθώς ποτέ στην ιστορία της ανθρωπότητας δεν εξέλιπαν οι λόγοι της

μετακίνησης των πληθυσμών. Έτσι κατά τον Castles (2010), η μετανάστευση ανέκαθεν αποτελούσε μια φυσιολογική πτυχή της κοινωνικής αλλαγής, καθ' όλη τη διάρκεια της σύγχρονης ιστορίας. Με το πέρας του μεσαίωνα, συντελέστηκαν σοβαρές κοινωνικές αλλαγές που ασφαλώς οδήγησαν στην Αναγέννηση της Ευρώπης, στην οικονομική της πρόοδο και ανάπτυξη, συνοδευτήκαν όμως από τεράστιες μετακινήσεις πληθυσμών (αποίκων, δούλων, εποίκων του Νέου Κόσμου και βιομηχανικών εργατών) που προκάλεσαν αυτές οι αλλαγές, όχι μόνο στην Ευρώπη, αλλά παγκόσμια. Κατά τον 19^ο αιώνα υπήρξε συγκριτικά πολύ μεγαλύτερη από την σημερινή μεταναστευτική μετακίνηση (Hatton & Williamson 1998, Hirst & Thompson, 2002). Κατά τους Hatton & Williamson, 1998, το διάστημα μεταξύ 1850 και 1914, υπολογίζεται πως μετανάστευσαν περίπου 55 εκατομμύρια Ευρωπαίοι σε νέους τόπους (Ηνωμένες Πολιτείες, Καναδά, Αυστραλία αλλά και Λατινική Αμερική). Μάλιστα η αμερικανική κοινωνία δομήθηκε και συγκροτήθηκε με αυτά τα μεταναστευτικά ρεύματα. Κατά τους Μπάγκαβο & Παπαδοπούλου, 2003, ακολουθώντας οι Ηνωμένες Πολιτείες, μία πολύ ανοικτή και ελκυστική μεταναστευτική πολιτική, προσέλκυσαν πληθυσμούς από όλο τον υπόλοιπο κόσμο και τους οργάνωσαν κατά τέτοιο τρόπο, έτσι ώστε να συνυπάρχουν μαζί, ως μία ενιαία και συμπαγή κοινωνία. Ο 20ος αιώνας με το τέλος της αποικιοκρατίας προκάλεσε κεντρομόλες μεταναστευτικές ροές, προς τις “πρώην” μητροπόλεις. Το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και η ανάγκη για την ανοικοδόμηση της Ευρώπης και την εν γένει ανασύστασή της, είχε ως αποτέλεσμα την οξυτάτη ζήτηση ανειδίκευτου και φθηνού εργατικού δυναμικού που οδήγησε στις γνωστές διακρατικές συμφωνίες εισαγωγής «φιλοξενούμενων εργατών» που διαμόρφωσαν καίρια τον παγκόσμιο μεταναστευτικό χάρτη, μετατρέποντας την κεντρική και βόρεια Ευρώπη σε βασικό προορισμό μεταναστών (Castles, 2010 - Μπάγκαβος & Παπαδοπούλου, 2003). Είναι αυταπόδεικτη η πολυπαραγοντική επίδραση που υφίσταται το φαινόμενο της πληθυσμιακής μετακίνησης, καθώς, ως σύνθετη και δυναμική διαδικασία, επηρεάζεται καθοριστικά από ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον, συνήθως κοινωνικό, αλλά όχι σπάνια και φυσικό. Κατηγοριοποιώντας τους λόγους μετανάστευσης, κατά τους Κοτζαμάνη, Λαφαζάνη & Σκλάβου, 2008, διακρίνονται σε δύο κυρίως αιτίες, την οικονομική και την επιβαλλόμενη. Η οικονομική μετανάστευση αφορά κυρίως τη μετακίνηση εργατικού δυναμικού, ενώ η αναγκαστική μετανάστευση αφορά κυρίως τους πρόσφυγες και τους αιτούντες άσυλο και οφείλεται σε διωγμούς, σε πολέμους, ή ακόμα και σε φυσικές-οικολογικές

καταστροφές που τα μετακινούμενα πρόσωπα υφίστανται. Κατά το Νίκα (1991) αλλά και κατά τους Χριστοδούλου και Νίκα (2012), ενώ από την μία πλευρά, ο υψηλός δείκτης οικονομικής ευημερίας, οι υψηλοί μισθοί, η ζήτηση εργασίας αλλά και μια χαλαρή μεταναστευτική πολιτική, θα μπορούσαν να προσελκύσουν μετανάστες προς μια χώρα, από την άλλη όμως, κατά τους Χριστοδούλου και Νίκα (2012), υφίστανται και πολυποίκιλες αιτίες οικονομικές, πολιτικές, περιβαλλοντικές αλλά και προσωπικές που οδηγούν στην μετανάστευση, όπως για παράδειγμα, το επίπεδο χαμηλού εισοδήματος, οι χαμηλοί μισθοί, η μείωση του ΑΕΠ, οι σκληρές συνθήκες εργασίας, το επίπεδο ανεργίας αλλά και πίεση από αυταρχικά καθεστώτα, από συγκρούσεις, από πόλεμο ή αντίξοες κλιματολογικές συνθήκες. Βεβαίως παράγοντες όπως η ηλικία, το φύλο αλλά και η καταγωγή ενός μετανάστη καθορίζουν την απόφασή του/της να μεταναστεύσει (Nikas and King 2005). Σε σχέση δε με την χώρα μας, όπως η Μπλουχουτζή (2019, σελ. 124) σημειώνει, οι μεγάλες μεταναστευτικές εκροές από την Ελλάδα συνέβησαν στις αρχές της δεκαετίας του 1830, μετά τη συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους και μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις, οι οικονομικές δυνάμεις, όπως οι κακές οικονομικές επιδόσεις και οι πολιτικοί παράγοντες (εμφύλιος πόλεμος) ήταν οι κύριες αιτίες. Από την άλλη μεριά, κατά τους Μπλουχουτζή και Νίκα (2020), ούσα η Ελλάδα στο σταυροδρόμι Ευρώπης, Ασίας και Αφρικής, άρχισε να προσελκύει μετανάστες στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Σήμερα πια η κατάσταση μιας παγκοσμιοποιημένης μετανάστευσης (Castles και Miller, 2009) είναι μια πραγματικότητα, καθώς αλληλένδετα μεταναστευτικά κύματα, πλημμυρίζουν, αν όχι συγχρόνως, συνήθως διαδοχικά, μεγαλύτερα τμήματα του πλανήτη. Προηγούμενες μεταναστευτικές τυποποιήσεις (εποικισμός, αποικιακή μετανάστευση, φιλοξενούμενοι εργάτες κλπ) αντικαθίστανται από νέες μορφές μετανάστευσης (Triantafyllidou, 2010). Είναι σε όλους μας γνωστή η κατάσταση γεωπολιτικής αστάθειας που διαδραματίστηκε τα τελευταία χρόνια στα κράτη της βορείου Αφρικής, την κεντρική και δυτική Ασία αλλά και την Μέση Ανατολή -και που συνεχίζει ακόμη μέχρι σήμερα σε πολλά χώρες των περιοχών αυτών (Λιβύη, Συρία)- με συχνή αποσταθεροποίηση των κρατών και συνεπακόλουθη αύξηση των προσφυγικών ροών, προς την Ευρώπη (Τάκης, 2015). Βεβαίως, όχι απλώς μάρτυρας, παρά συμμετέχουσα της τραγικής αυτής κατάστασης κατέστη και η χώρα μας, που ως γνωστόν, δέχθηκε χιλιάδες απεπλυσμένων προσφύγων κατά την σημειωθείσα κρίση του 2015. Η Μεσόγειος και εν γένει η νοτιοανατολική Ευρώπη αποτέλεσε την οδό

διαφυγής ιδιαίτερα αυξημένου αριθμού προσφύγων και μεταναστών, με κατεύθυνση την κεντρική και βόρεια Ευρώπη. Γνωστοί πια βασικοί οδοί εισόδου στην ΕΕ αποτελούν η οδός της Νοτιοανατολικής Μεσογείου, από Τουρκία σε Ελλάδα, και η οδός της Κεντρικής Μεσογείου, από Αίγυπτο και Λιβύη, σε Ιταλία. Περιττεύει να αναφερθώ στις τραγικές συνθήκες μετανάστευσης των πληθυσμών αυτών που διά θαλάσσης η περιπέτειά τους, όταν δεν καταλήγει στο βυθό της θάλασσας, συνεχίζει υπό αντίξοες συνθήκες σε διαβίωση, εντός κέντρων φιλοξενίας που δημιουργήθηκαν συνήθως πρόχειρα εν μέσω κορύφωσης της προσφυγικής πίεσης. Εγκλωβισμένοι προσφυγες και μετανάστες σε κέντρα υποδοχής και κράτησης βίωσαν τραγικές στιγμές συνωστισμού, έλλειψης συνθηκών ασφάλειας, υγείας και διαβίωσης, χωρίς να ικανοποιείται το αυτονόητο δικαίωμά τους στην αναζήτηση ασύλου, λόγω γραφειοκρατικών δυσλειτουργιών (Σουλτάνη, 2018). Ακόμη και σήμερα το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα στη χώρα μας παραμένει φλέγον. Ωστόσο είναι εμφανής η βελτίωση της κατάστασης που σημειώθηκε τα τελευταία χρόνια, τόσο σε σχέση με τους ρυθμούς των μεταναστευτικών ροών που μειώθηκαν, όσο και με την λειτουργία των ενλόγω κέντρων υποδοχής και κράτησης, που συν τω χρόνω οργανώθηκαν και λειτούργησαν αποδοτικότερα. Το διακύβευμα πια είναι η εξισορρόπηση, ανάμεσα στο ζωτικής σημασίας αγαθό, του ανθρωπισμού από την μια και της εγκαθίδρυσης ασφάλειας από την άλλη. Οι προσπάθειες που τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε κατέβαλαν και συνεχίζουν να καταβάλλουν είναι, πολλές και σημαντικές, καθώς τα σχετικά με το προσφυγικό και το μεταναστευτικό ζητήματα είναι στην ημερήσια διάταξη. Ακόμη και την στιγμή που γράφεται η παρούσα εργασία είναι σε εκκρεμότητα η υλοποίηση της προσπάθειας δημιουργίας μιας νέας – εμπλουτισμένης από την μέχρι σήμερα εμπειρία- κοινής για τα κράτη μέλη, μεταναστευτικής πολιτικής, χωρίς ασφαλώς να ξεχνάμε τα όσο έχουν ήδη επιτευχθεί μέχρι σήμερα, με την –υπό αναθεώρηση ήδη- κοινή πολιτική Ασύλου, την δημιουργία της ευρωπαϊκής υπηρεσίας υποστήριξης ασύλου (EASO –και ήδη αντικατασταθείσα από την Οργάνωση Ευρωπαϊκού Ασύλου EUAA), αλλά και την δημιουργία της «πολύπαθης» ευρωπαϊκής υπηρεσίας φύλαξης των εξωτερικών ευρωπαϊκών συνόρων (FRONTEX). Ωστόσο, παρά τις προσπάθειες αυτές, η αντιμετώπιση της προσφυγικής κρίσης κρίθηκε ως ένα μεγάλο βαθμό αναποτελεσματική (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2017 - Σουλτάνη, 2018). Τέλος οφείλουμε να επισημάνουμε τον ιδιαίτερο προβληματισμό και ανησυχία που προκαλεί η νεοεκδηλωθείσα αναθεωρητική τάση σε σχέση με τα υφιστάμενα σύνορα των

κυρίαρχων κρατών που αν και εγκαινιάσθηκε από τη Ρωσία (στην εκκρεμή ακόμη επέμβασή της, στη γείτονα Ουκρανία, που παρά τους όποιους ορθούς ή μη, δικαιολογητικούς εκ μέρους της λόγους, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να οδηγήσει σε αποδοχή της μονομερούς και διά της βίας αλλαγής συνόρων κυρίαρχων κρατών) φαίνεται ότι ακολουθείται ή τουλάχιστον να γίνεται κατανοητή και από σειρά ακόμη κρατών που δείχνουν ότι τη συμμερίζονται. Το πρόβλημα που διαφαίνεται είναι τεράστιο και ασφαλώς δεν περιορίζεται μόνο στο μεταναστευτικό-προσφυγικό αλλά και στη γενικότερη ασφάλεια όχι μόνο της Ευρώπης αλλά και ολόκληρου του κόσμου. Τα εκατομμύρια προσφύγων των Ουκρανών που ήδη μετανάστευσαν στα γειτονικά και μη -κυρίως ευρωπαϊκά κράτη- θα είναι μια «λεπτομέρεια», εφόσον, ώ μοι γένοιτο, άνοιγαν οι ασκοί του Αιόλου, από την υλοποίηση μίας τέτοιας αναθεωρητικής στρατηγικής αλλαγής των υφιστάμενων συνόρων. Δείχνει υπαρκτός ο κίνδυνος συνθέμελης ανατροπής του σύγχρονου δημοκρατικού κόσμου που επί δεκαετίες τώρα, μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο κατάφερε τουλάχιστον να συνυπάρχει -παρά τις λίγες εξαιρέσεις- με διεθνείς αναγνωρισμένους κανόνες βασισμένους στον ανθρωπισμό και την ειρήνη.

3.3. Εννοιολογική προσέγγιση του όρου της ένταξης

Επικαλούμενη την θεσμική προσέγγιση του έλληνα νομοθέτη (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2018, Εθνική στρατηγική για την ένταξη) «ο όρος «ένταξη» περιγράφει μια διαδικασία ατομική ή ομαδική, που έγκειται στην προσπάθεια προσαρμογής σε μια νέα χώρα και πραγματικότητα των μεταναστών / μεταναστριών, των αιτούντων/αιτουσών και δικαιούχων διεθνούς προστασίας». Ουσιαστικά ο όρος «ένταξη» αναφέρεται στην απατραίτητη διαδικασία της κοινωνικοοικονομικής ενσωμάτωσης των προσφύγων και των μεταναστών στη χώρα υποδοχής. Κατά την Έπατη αρμοστεία του ΟΗΕ, για τους πρόσφυγες, είναι η δυναμική, πολύπλευρη και αμφίδρομη διαδικασία που λαμβάνει χώρα σε τρία αλληλένδετα επίπεδα (νομικό, οικονομικό και κοινωνικο-πολιτισμικό) και αφορά, όχι μόνο τους πρόσφυγες, αλλά τόσο τις κυβερνήσεις των χωρών υποδοχής, όσο όμως και τις αντίστοιχες τοπικές κοινωνίες (UNHCR, 2013). Κατά τον Crisp, 2004, δεν υπάρχει επίσημος ορισμός της ένταξης, παρά το ότι συχνά διατυπώνεται στη σχετική θεματολογία του διεθνούς δικαίου. Σύμφωνα με το υπουργείο μεταναστευτικής πολιτικής, ως ανωτέρω, «η διαδικασία ένταξης αφορά μια σύνθετη διαδικασία «εκπαίδευσης», η οποία σε, πρώτο επίπεδο, περιλαμβάνει τα βασικά αγαθά (υποδοχή,

στέγαση, πρόσβαση στην υγεία, την εκπαίδευση τις κοινωνικές υπηρεσίες και την ασφάλιση, επαγγελματικός επαναπροσανατολισμός, κατάρτιση και προσαρμογή σε νέες επαγγελματικές συνθήκες και απαιτήσεις). Σε δεύτερο επίπεδο, η ένταξη αφορά την σταδιακή εξοικείωση με στάσεις, συμπεριφορές και ανταλλαγές με τους πολίτες της χώρας υποδοχής και, επομένως, φτάνει μέχρι τα πιο προχωρημένα στάδια της κοινωνικής ενσωμάτωσης, όπως είναι ο επαναπροσδιορισμός της πολιτισμικής ταυτότητας, η αλλαγή του τρόπου ζωής, του καταναλωτικού μοντέλου και της δόμησης των οικογενειακών και κοινωνικών σχέσεων, η συμμετοχή στα Κοινά και στην πολιτική ζωή μιας χώρας άλλης από εκείνην της καταγωγής (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2018, σελ.11).

Ως προς την φύση αυτής της διαδικασίας είναι, όπως ήδη ανωτέρω σημειώσαμε, μία δυναμική διαδικασία που χαρακτηριστικό της γνώρισμα έχει, την ενεργό συμμετοχή σε αυτή, ασφαλώς του υπό ένταξη μετανάστη –που δεν συνιστά παθητικό υποκείμενο διαμόρφωσης- αλλά κυρίως των θεσμικών αρχών υποδοχής που του προσφέρουν τις ευκαιρίες και δραστηριοποιούνται ώστε ο μετανάστης να εσωτερικεύσει τις διάφορες πτυχές ένταξης και να εξασφαλισθεί μία αρμονική συμβίωση στην κοινωνία υποδοχής με την ενεργό συμμετοχή όλων. Ένα από τα παραδείγματα που επικαλείται σχετικά η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες είναι το γερμανικό, όπου η αρμόδια ομοσπονδιακή αρχή της χώρας εννοεί την ένταξη, ως μια «μακροπρόθεσμη διαδικασία με στόχο την ενσωμάτωση όλων στην γερμανική κοινωνία σε μόνιμη και νομική βάση. Οι πρόσφυγες και μετανάστες θα πρέπει να έχουν την ευκαιρία να συμμετέχουν πλήρως και επί ίσοις όροις σε όλες τις πτυχές της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ζωής προκειμένου να γίνουν μέλη της γερμανικής κοινωνίας. Οι ίδιοι, ωστόσο, έχουν την ευθύνη και την υποχρέωση να μαθαίνουν γερμανικά και να σέβονται και να τηρούν το Σύνταγμα και τους νόμους του» (UNCHR, 2013, σελ. 14). Εξάλλου κατά το ελληνικό αντίστοιχο υπουργείο, «η ένταξη των προσφύγων και μεταναστών αποτελεί ειδικό τομέα και αναπόσπαστο τμήμα της μεταναστευτικής πολιτικής αλλά και της ευρύτερης κοινωνικής πολιτικής ενός κράτους για το σύνολο του πληθυσμού του. Εξαρτάται άμεσα από την πολιτική διαχείρισης της μετανάστευσης και απαιτεί στοχευμένες και θετικού χαρακτήρα δράσεις, προκειμένου ο συγκεκριμένος πληθυσμός να επανακοινωνικοποιηθεί στη χώρα φιλοξενίας ή/και εγκατάστασής του» (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2018, σελ.11).

3.4. Εννοιολογική προσέγγιση του όρου της ενσωμάτωσης

Η γενικότερη προσέγγιση του όρου «ενσωμάτωση» και όχι αποκλειστικά στο πλαίσιο που αφορά συγκεκριμένα την κοινωνική ομάδα μεταναστών και προσφύγων, είναι γνωστή, καθώς για την κοινωνιολογία αποτελεί θεμελιώδη διαδικασία κοινωνικής οργάνωσης και συμμετοχής. Έτσι κατά τους Κοτζαμάνη, Λαφαζάνη & Σκλάβου (2008, σελ. 182) η κοινωνική ενσωμάτωση ορίζεται ως «η διαδικασία εκείνη που επιτρέπει στο άτομο να μετατρέψει σε δικά του, τα πολιτισμικά πρότυπα που υπερέχουν μέσα σε μια κοινωνία ή σε μια κοινωνική ομάδα». Είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις συνθήκες συγκρότησης μιας κοινωνίας, στην προσπάθειά της να «ενσωματώσει» τα μέλη της, ανάλογα βέβαια με τις ισχύουσες κάθε φορά αρχές που διαμορφώνουν τον αξιακό της κώδικα. Κατά την Παπαδοπούλου (2012, σελ. 123) η έννοια προσλαμβάνει και πολιτικό νόημα, καθώς συνιστά «προϊόν πολιτικής ερμηνείας και κοινωνικής διαπραγμάτευσης, ανάλογα με την πολιτική και οικονομική συγκυρία αλλά και με τις ιδιαιτερότητες και τις ευαισθησίες της εκάστοτε κοινωνίας». Μιλώντας όμως για μετανάστες και πρόσφυγες, η έννοια της ενσωμάτωσης προσλαμβάνει διαφορετικό νόημα. Η διαφοροποίηση έγκειται στο ότι στην περίπτωση τους, η διαδικασία δεν είναι «πρωτότυπη», όπως ήταν για τους γηγενείς. Αντίθετα είναι μία γνωστή για αυτούς διαδικασία, που πέρασαν ήδη στις χώρες προέλευσής τους και βρίσκονται στη νέα χώρα υποδοχής, διατηρώντας το αποτέλεσμα της εκεί ενσωμάτωσής τους, ως πολιτισμικό τους κεφάλαιο. Καλούνται λοιπόν υπό τις νέες συνθήκες, πρώτα να υποστούν μία διαδικασία αρχικά αποκοινωνικοποίησης και συγχρόνως, ή τουλάχιστον το συννομότερο δυνατόν επανακοινωνικοποίησής τους και μάλιστα προκειμένου να πετύχουν στη νέα τους κοινωνικοποίηση, υπό τους όρους που τους τίθενται από την κοινωνία υποδοχής τους. Γίνεται αντιληπτό πως όταν μιλάμε για αποκοινωνικοποίηση, εννοούμε, ανάμεσα στα άλλα, κυρίως την αποβολή μέρους των αξιών, συνηθειών, ηθών, εθίμων της κοινωνίας προέλευσής τους και την υιοθέτηση σημαντικού μέρους των νέων αξιών της κοινωνίας υποδοχής, όσο δε πιο πετυχημένα πραγματοποιηθεί αυτή η διαδικασία, τόσο πιο ολοκληρωμένη και επιτυχής είναι και η ενσωμάτωση (Κοτζαμάνη, Λαφαζάνης & Σκλάβου, 2008 - Παπαδοπούλου, 2008). Ενώ λοιπόν η αποκοινωνικοποίηση προυποθέτει την απορρόφηση και συγχώνευση των μεταναστών, με απώλεια της πολιτισμικής τους ταυτότητας (Ευγενίου, 2018), η επανακοινωνικοποίηση, που ορίστηκε και ως «ενσωμάτωση» ή «κοινωνική

ενσωμάτωση» ή «δομική ενσωμάτωση» (Παπαδοπούλου, 2008), προϋποθέτει κατά την Έμκε - Πουλοπούλου, (2007, σελ. 442) την «ισότιμη συμμετοχή των μεταναστών στην κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική και πολιτική της χώρας υποδοχής, με ταυτόχρονο αλληλοσεβασμό των διαφορετικών πολιτισμικών προτύπων (γλώσσα και θρησκεία), κοινωνική αποδοχή των μεταναστών από την τοπική κοινωνία, αρμονική και δημιουργική συνύπαρξη των μεταναστών με τους γηγενείς». Σχετικά με την σύγχυση που προκαλείται από την αλληλοεπικάλυψη των όρων «ενσωμάτωση» και «ένταξη» κατά την χρήση τους, συμβαίνει, διότι και οι δύο όροι περιγράφουν και αναλύουν τις σημαντικότερες διαδικασίες όποιας συμμετοχής του ατόμου, σε ένα κοινωνικό σύστημα και σε ένα οργανωμένο κοινωνικό σύνολο. Το πρόβλημα επιδεινώνεται, καθώς το περιεχόμενό τους μεταβάλλεται με το πέρασμα του χρόνου και σε συνδυασμό με την μεταβολή της εκάστοτε κοινωνικής άποψης και οπτικής για τους μετανάστες. Υπάρχει όμως ειδοποιός διαφορά μεταξύ των δύο εννοιών, καθώς ο όρος «ένταξη» χρησιμοποιείται περισσότερο, ως πολιτικός όρος, θέλοντας να καταδείξει και να υπονοήσει τις όποιες κρατικές πολιτικές θεσπίζονται, χωρίς να απεικονίζει την ουσιαστική προσπάθεια εισόδου των μεταναστών στην κοινωνία, η οποία και αποτυπώνεται ορθότερα με τη χρήση του όρου «ενσωμάτωση». (Ευγενίου,2018-Μπάγκαβος,Παπαδοπούλου,Συμεωνάκη,2008-Παπαδοπούλου 2009).

3.5. Εργασιακή ένταξη και ενσωμάτωση

Σύμφωνα με το υπουργείο μεταναστευτικής πολιτικής « η απασχόληση αποτελεί βασικό στοιχείο της διαδικασίας ένταξης, καθώς η εξεύρεση εργασίας είναι θεμελιώδους σημασίας για τη συμμετοχή στην οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας. Η διευκόλυνση της πρόσβασης των μεταναστών/ μεταναστριών, των αιτούντων/αιτουσών και των δικαιούχων διεθνούς προστασίας στην αγορά εργασίας μπορεί να βελτιώσει την οικονομία της, καθώς θα έχει θετικό αντίκτυπο στη βιωσιμότητα του συστήματος πρόνοιας, του συστήματος ασφάλισης καθώς και του εργατικού δυναμικού.» (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2018, σελ. 64). Παρά το ότι είναι γενικώς παραδεδεγμένη η σημασία της απασχόλησης, στην ομαλή διαδικασία κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών, είναι γνωστό αλλά και ερευνητικά θεμελιωμένο πως, τόσο οι πρόσφυγες, όσο και οι μετανάστες, αντιμετωπίζουν σημαντικά εμπόδια, όσον αφορά την πρόσβαση στην απασχόληση και αποτελούν μία από τις πλέον ευάλωτες ομάδες στην αγορά εργασίας (Bimrose & McNair, 2011- Koyama, 2017- Yakushko et al, 2008). Το ίδιο δέχεται και η Ύπατη

Αρμοστεία του ΟΗΕ, για τους πρόσφυγες, δηλώνοντας, ότι οι πληθυσμοί αυτοί αντιμετωπίζουν μία σειρά εμποδίων στην προσφορά θέσεων εργασίας, στην εξοικείωση με την τοπική αγορά εργασίας, στην εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής και στην αναγνώριση από την χώρα υποδοχής, των όποιων προσόντων και δεξιοτήτων τους (UNCHR, 2013).

3.6. Εμπόδια εργασιακής ένταξης και ενσωμάτωσης

Ξεκινώντας από το πιο συνηθισμένο και οξύ πρόβλημα που αφορά τους πρόσφυγες και έχει να κάνει με την καθυστέρηση της διαδικασίας χορήγησης ασύλου, προκύπτουν πολλά εμπόδια για τους πρόσφυγες και τους αιτούντες άσυλο, ως συνέπεια της ως άνω δυσλειτουργίας (Desiderio, 2016· UNCHR, 2013). Όχι μόνο όμως οι πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο, αλλά και οι μετανάστες αντιμετωπίζουν συνήθως σοβαρά θεσμικά, νομικά και διοικητικά εμπόδια κατά την διαδικασία ένταξης τους στην αγορά εργασίας. Χρήσιμη και διαφωτιστική στο σημείο αυτό είναι η έκθεση του Παρατηρηρίου ευρωπαϊκών πολιτικών απασχόλησης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, έτους 2016 (EEPO, –European Employment Policy Observatory- 2016), από την οποία τόσο έκδηλα προκύπτουν τα ανά χώρα προβαλλόμενα προσκόμματα πρόσβασης των ανθρώπων αυτών στην αγορά εργασίας και συγκεκριμένα: Οι αιτούντες άσυλο στο Ηνωμένο Βασίλειο χρειάζεται να περιμένουν 12 μήνες από την ημέρα της αίτησης τους, προκειμένου να αποκτήσουν το δικαίωμα για πρόσβαση στην αγορά εργασίας. Στην Αυστρία οι αιτούντες άσυλο μπορούν μεν να εργάζονται, αλλά για μέγιστο διάστημα 6 μηνών, ετησίως. Στην Ουγγαρία απαγορεύεται η απασχόληση, σε στρατόπεδα προσφύγων, ενώ στην Κύπρο, μπορούν να εργάζονται μόνο σε θέσεις ανειδίκευτης εργασίας. Άλλες χώρες, όπως η Ιρλανδία και η Λιθουανία απαγορεύουν εντελώς την πρόσβαση των αιτούντων άσυλο στην αγορά εργασίας. Χώρες όπως η Ελλάδα, η Ιταλία, η Ισπανία και η Μάλτα (σφόδρα πληγείσες από τα τελευταία μεταναστευτικά κύματα), δεν έχουν αναπτύξει επαρκώς τέτοια προγράμματα στήριξης (Moreno da Fonseca, 2014). Από την άλλη πλευρά και όπου υπάρχουν τέτοια προγράμματα στήριξης, στην πράξη αυτά συχνά δεν είναι διαθέσιμα ή είναι ανεπαρκή. Η Σουηδία, μια χώρα με παράδοση στην υποδοχή προσφύγων και μεταναστών έχει επενδύσει σε τέτοια προγράμματα στήριξης, ωστόσο έρευνες έδειξαν ότι τα προγράμματα ήταν ως ένα βαθμό ανεπιτυχή, καθώς μόνο ένας, στους τέσσερις πρόσφυγες, κατάφερε να εξασφαλίσει μόνιμη απασχόληση μέσα σε χρονικό διάστημα 3 ετών από την άφιξη του στη χώρα (Desiderio, 2016).

Σοβαρό ζήτημα κεφαλαιώδους σημασίας είναι τα εμπόδια που συναντούν μετανάστες και πρόσφυγες σε σχέση με την εκπαίδευση και την αναγνώριση από τα επιτόπια συστήματα των χωρών υποδοχής των όποιων προσόντων διαθέτουν, είτε πιστοποιημένα από τα συστήματα των χωρών προέλευσης, είτε χωρίς πιστοποίηση. Πολλοί βέβαια πρόσφυγες και μετανάστες παρουσιάζουν έλλειψη δεξιοτήτων, συμπεριλαμβανομένων των γλωσσικών δεξιοτήτων - οι οποίες αποτελούν προϋπόθεση για την ομαλή ένταξή τους στην αγορά εργασίας. Το γλωσσικό λοιπόν εμπόδιο αναφέρεται ως μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις για την ένταξη των μεταναστών και προσφύγων στην αγορά εργασίας, καθώς η ευχερής ομιλία της γλώσσας της χώρας φιλοξενίας συνιστά προνόμιο, αφενός για τη μελλοντική απασχόληση (Martin et al., 2016), αφετέρου στην αναζήτηση υψηλότερων κερδών (Chiswick & Miller, 2007, 2009). Φλέγον ζήτημα για την είσοδο των προσφύγων και μεταναστών στην αγορά εργασίας σε πολλές χώρες αποτελεί η αδυναμία αναγνώρισης των επαγγελματικών τους προσόντων και δεξιοτήτων εκ μέρους των χωρών υποδοχής, ακόμη και όταν διαθέτουν σχετική πιστοποίηση από τις χώρες προέλευσής τους. Πολύ περισσότερο, όταν δεν διαθέτουν τέτοια πιστοποίηση, διαθέτουν όμως επαγγελματική εμπειρία, συνήθως αυτή δεν αναγνωρίζεται (Desiderio, 2016 - UNCHR, 2013). Επιπλέον πολύ συχνά οι πληθυσμοί αυτοί πέφτουν θύματα εργασιακής εκμετάλλευσης. Στην Τουρκία, οι Σύροι πρόσφυγες ασχολούνται κατά κύριο λόγο με χαμηλόμισθές γεωργικές εργασίες, αντικαθιστώντας τους ανειδίκευτους τοπικούς εργαζόμενους με χαμηλότερους μισθούς (EPPO, 2016- Knappert, Kornau & Figengül, 2018). Γίνονται όμως και πιο ευάλωτοι στα ιδιαίτερα οικονομικά προβλήματα που μπορεί να αντιμετωπίζουν γενικότερα οι γηγενείς απασχολούμενοι της χώρας υποδοχής, όπως για παράδειγμα συνέβη με τους πληγέντες κυρίως μετανάστες εργάτες, που κάλυπταν θέσεις εργασίας στην Ελλάδα, την περίοδο της κρίσης, σε τομείς που επλήγησαν περισσότερο από την οικονομική κρίση και οι οποίες θέσεις εργασίας χάθηκαν. Το σημαντικότερο όμως πρόβλημα, από το οποίο απορρέουν και πλείστα όσα άλλα παρεπόμενα προβλήματα, είναι το ζήτημα των διακρίσεων σε βάρος των μεταναστών και προσφύγων, τόσο από τους εργοδότες, αλλά και γενικότερα από την κοινωνία της χώρας υποδοχής. Με τις διακρίσεις διαιώνίζεται ένας φαύλος κύκλος φτώχειας, ευπάθειας και αποκλεισμού (Pinto & Pinto, 2018). Στην Ουγγαρία, οι προκαταλήψεις κατά των προσφύγων μεταξύ των εργοδοτών, καθιστούν την αναζήτηση εργασίας πιο δύσκολη, ακόμη και για άτομα με υψηλά προσόντα (EEPO, 2016).

3.7. Πρωτοβουλίες για την εξομάλυνση της εργασιακής ένταξης

Το ζήτημα της εξομάλυνσης των συνθηκών εργασιακής ένταξης μεταναστών και προσφύγων απασχόλησε και απασχολεί σοβαρά τα διεθνή θεσμικά όργανα που με σοβαρές προσπάθειες επιχειρούν να διευκολύνουν με πρακτικές παρεμβάσεις και συστάσεις την κατά το δυνατόν πιο ομαλή ένταξη τους στην αγορά εργασίας. Σε αυτό το πλαίσιο η πολύ σημαντική μελέτη που διεξήγαγε ο ΟΟΣΑ “Making Integration Work” (OECD, 2016) αφού συνοψίζει τις εμπειρίες των χωρών του ΟΟΣΑ, αναφορικά με την εργασιακή ένταξη των μεταναστών, προτρέπει με υποδείγματα ορθής πρακτικής, τους υπευθύνους χάραξης της σχετικής πολιτικής, να ακολουθήσουν συγκεκριμένες πρακτικές εξάλειψης εμποδίων εργασιακής ένταξης μεταναστών και προσφύγων. Ανάλογη πρωτοβουλία ανέλαβε και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο που το 2016 δημοσίευσε έκθεσή του, με στρατηγικές ένταξης των προσφύγων στην αγορά εργασίας (Konle-Seidl & Bolits, 2016). Από τις πρωτοβουλίες που αναλήφθηκαν σχετικά, προκύπτει ως βασική και απαραίτητη συνθήκη βελτίωσης και εξομάλυνσης της εργασιακής των μεταναστών και προσφύγων η έγκαιρη υποστήριξη. Εδώ εντάσσονται βασικά μέτρα και αυτονόητα, όπως η επίσπευση της επεξεργασίας των αιτήσεων διεθνούς προστασίας, η προσφορά πρόσβασης σε μέτρα ένταξης, όπως η εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής, ο επαγγελματικός προσανατολισμός, η κατάρτιση και εκπαίδευση (CEDEFOP 2017). Ειδικότερα για την επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση θα επιτρέψει στους πρόσφυγες και μετανάστες να ανανεώσουν και να εμπλουτίσουν τις δεξιότητες και τις γνώσεις τους, να καλύψουν συγκεκριμένα κενά στις δεξιότητες και να αποκτήσουν πλήρη αναγνώριση ή ακόμα και ένα πτυχίο στη χώρα υποδοχής (OECD, 2017), ενώ η απόκτηση εργασιακής εμπειρίας και η μαθητεία μέσω της ανταμοιβής, αποτελεί μία πρώτη οικονομική στήριξη των μεταναστών και προσφύγων και συγχρόνως μία ενίσχυση της αυτοεκτίμησής τους (Desiderio, 2016· OECD, 2016). Σε κάθε περίπτωση κατά την κατάρτιση πολιτικών υποστήριξης της ένταξης στην αγορά εργασίας πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η ποικιλομορφία του μεταναστευτικού πληθυσμού, καθώς προέρχονται από διαφορετικές χώρες, διαθέτουν διαφορετικά επίπεδα εκπαίδευσης καθώς και διαφορετικό κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο. Καθώς λοιπόν από τα παραπάνω συνάγεται πως η εξομάλυνση της εργασιακής ένταξης μεταναστών και προσφύγων είναι έργο συμμετοχικό, πολλών παραγόντων και φορέων της χώρας υποδοχής, καταλήγουμε πως η επιτυχής ένταξη των προσφύγων

και μεταναστών στην αγορά εργασίας μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω κοινών προσπαθειών όλων αυτών των σχετικών παραγόντων (Salis & Pastore, 2017).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 Η ΕΘΝΟΤΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

4.1. Εισαγωγή στην μεταναστευτική επιχειρηματικότητα

Στο παρόν κεφάλαιο γίνεται μία επικέντρωση στην ανάληψη επιχειρηματικής δραστηριότητας εκ μέρους των μεταναστών και προσφύγων στην χώρα υποδοχής τους και στην σύσταση της λεγόμενης «εθνοτικής» επίχειρηματικότητας. Εξετάζονται οι λόγοι που οδηγούν στην ανάληψη τέτοιας δραστηριότητας αλλά και οι ειδικότερες συνθήκες που την συνοδεύουν. Τα ιδιαίτερα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τις εθνοτικές αυτές επιχειρήσεις και που αφορούν το σύνολο της δραστηριοποίησής τους (μέγεθος, διοίκηση, απασχολούμενο προσωπικό) καθιστούν ενδιαφέρουσα την διερεύνηση των συνθηκών άσκησης επιχειρηματικότητας. Η ενδεικτική τουλάχιστον βιβλιογραφική επισκόπηση σχετικά με την εκδήλωση του φαινομένου και σε άλλα κράτη, όσο όμως και η αναφορά στα συμπεράσματα σχετικών μελετών που διερευνούν την εκδήλωσή του στη χώρα μας κρίνεται αναγκαία και χρήσιμη.

4.2. Γενικά στοιχεία μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας

Εύλογα δημιουργείται το ερώτημα, μετανάστες και πρόσφυγες υπό το βάρος τόσων δυσκολιών και προβλημάτων εγκλιματισμού τους, διαθέτουν την τόλμη να επιχειρήσουν οικονομικά αυτόνομοι στη χώρα της υποδοχής τους; Η ενδεχόμενη επιχειρηματική τους ενασχόληση, είναι σπάνιο και εξαιρετικό φαινόμενο σε σχέση με το ενδεχόμενο εργασιακής τους εξάρτησης; Η αξία της παρούσης εργασίας εξαρτιέται από τις απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα, καθώς αποκτά νόημα και σημασία, μόνο εφόσον πράγματι οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί τολμούν να δραστηριοποιηθούν επιχειρηματικά στη χώρα υποδοχής τους και μάλιστα σε σημαντικό πληθυσμιακό ποσοστό, ώστε περαιτέρω να καθίσταται επιστημονικά ενδιαφέρουσα η διερεύνηση των συνθηκών άσκησης επιχειρηματικότητας. Με βάση λοιπόν δημοσιευμένες έρευνες (Ibrahim και Galt, 2003) δίδεται απάντηση στα ερωτήματα, καθώς από αυτές προκύπτει, πως όχι απλώς τολμούν οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί να αυτοαπασχοληθούν -και να μην επιλέξουν την ασφαλέστερη οδό της εξαρτημένης εργασίας τους- αλλά αυτό ποσοστιαία εκδηλώνεται και σε μεγάλο ποσοστό απασχολούμενων μεταναστών. Ανάλογα την εθνική καταγωγή των μεταναστών, διαφοροποιείται και ο βαθμός έντασης επιχειρηματικής δραστηριοποίησής τους. Μάλιστα μελετήθηκαν και τα εσωτερικά κίνητρα αυτής της απόφασης των μεταναστών, που κατά τους ανωτέρω συγγραφείς- ερευνητές, διακρίνονται σε οικονομικά και πολιτισμικά. Το προσδοκώμενο επιχειρηματικό

κέρδος είναι ο πυρήνας των οικονομικών τους κινήτρων, που μάλιστα υπερνικά και την ανασφάλεια που τους προκαλούν τα πολλά υφιστάμενα εμπόδια ίδρυσης της επιχείρησής τους. Από την άλλη, κίνητρα που εδράζονται σε πολιτισμικούς παράγοντες διαπιστώνονται στην λήψη απόφασης για επιχειρηματικότητα και αποδίδονται σε μη οικονομικούς λόγους, όπως για παράδειγμα στην ασφάλεια που δημιουργεί η εκμετάλλευση των εκάστοτε κοινωνικών δικτύων. Η ύπαρξή τους και η ανά πληθυσμιακή ομάδα προέλευσης μεταναστών επιχειρηματιών διαφοροποιημένη στήριξή τους σε αυτά τα κοινωνικά δίκτυα, προσφέρει ένα σημαντικό κοινωνικό κεφάλαιο (πελάτες, υπάλληλοι, χρηματοδότηση) ίδρυσης και λειτουργίας της επιχείρησής τους. Επιπλέον κατά τους ίδιους, ως άνω συγγραφείς, εκτός από τα οικονομικά κίνητρα, η απόφαση για επιχειρηματική δραστηριοποίηση επηρεάζεται και από τα κοινωνικά και πολιτισμικά πρότυπα της χώρας προέλευσης, καθώς στο πολιτισμικό κεφάλαιο πολλών λαών, διαπιστώνεται η ενδιάθετη ροπή και τάση για άσκηση εμπορικών δραστηριοτήτων. Αυτή λοιπόν η ριζωμένη, ως πολιτισμική συνήθεια, εξοικείωση ανθρώπων με την άσκηση εμπορικών δραστηριοτήτων, «εξάγεται» και στη χώρα υποδοχής, όταν αυτοί μεταναστεύουν. Δεδομένης της απάντησης στα προηγούμενα ερωτήματα, πολλά είναι τα ενδιαφέροντα συμπεράσματα που εξήχθησαν από πολλές σχετικές ερευνητικές προσπάθειες που επεξέτειναν την μελετητική τους ματιά σε διάφορες παραμέτρους. Διερευνώντας έτσι τις προϋποθέσεις επιτυχούς άσκησης μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας, κρίθηκαν κρίσιμα προαπαιτούμενα η επάρκεια οικονομικών πόρων για την έναρξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας του μετανάστη (Bates,1997), η προηγούμενη επαγγελματική εμπειρία του μετανάστη σε ανάλογους τομείς δραστηριοποίησης (Lerner και Hendeles,1996) καθώς επίσης και τα πρότυπα των δικτύων της αγοράς και οι διασυννοριακές επιχειρησιακές σχέσεις (Rezaei, 2007) ενώ κατά τον ίδιο, χαρακτηριστικό των μεταναστευτικών επιχειρήσεων (προφανώς συγκρινόμενες με τις «γηγενείς» επιχειρήσεις) είναι το μικρό τους μέγεθος, τα χαμηλά ποσοστά κέρδους και πολλές ώρες προσωπικής εργασίας. Ο Μαυρομάτης (2006) τονίζει το πολλαπλασιαστικό όφελος που προκύπτει για την μεταναστευτική επιχειρηματικότητα, από αυτήν ίδια την άσκησή της, καθώς οι νέες θέσεις εργασίας που δημιουργούνται για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς (ομοεθνείς και μη), δίνουν την ευκαιρία στους απασχολούμενους μετανάστες να αποκτήσουν ενδεχομένως επαρκή γνώση της γλώσσας της χώρας υποδοχής, επαγγελματική εμπειρία και δεξιότητες που μπορεί να τους βοηθήσουν στη συνέχεια να ιδρύσουν τη

δική τους επιχείρηση, συγχρόνως δε συνιστούν αυτές οι μεταναστευτικές επιχειρήσεις και το απολύτως απαραίτητο και χρήσιμο πεδίο στήριξης, νεοεισερχόμενων μεταναστών που αποφεύγουν έτσι τον φαύλο κύκλο της ανεργίας και της περιθωριοποίησής τους κατά το πρώτο έτος της ζωής τους στην χώρα υποδοχής (Lerner και Hendeles,1996). Πολύ ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα συμπεράσματα του Borjas (1994) κατά τον οποίο, και αν ακόμα οι νεοεισερχόμενοι μετανάστες αντιμετωπίζουν το μεγάλο πρόβλημα της προσαρμογής και ένταξης τους στη κοινωνία υποδοχής, με το πέρασμα του χρόνου, εντός εικοσαετίας από την αφιξή τους, βελτιώνουν τα οικονομικά τους, προσεγγίζοντας ή ακόμα και ξεπερνώντας τα οικονομικά επίπεδα του μέσου όρου των γεγενών πληθυσμών.

4.3. Επιχειρηματικότητα και εθνοτικότητα

Τις τελευταίες δεκαετίες παρουσιάζεται έντονο το ενδιαφέρον για την ανάπτυξη και ενίσχυση της επιχειρηματικής δράσης των μεταναστών, ως μέσο για την αύξηση της απασχόλησης, της καταπολέμησης της ανεργίας και της θέσπισης πολιτικών για την προώθηση της ισότητας στην αγορά εργασίας. Με την εκτεταμένη μετανάστευση σε όλο τον πλανήτη και με αυξανόμενες ανησυχίες σχετικά με την ένταξη των μεταναστών στις κοινωνίες υποδοχής και τις οικονομικές προοπτικές των μεταναστών, το θέμα της επιχειρηματικότητας των μεταναστών έχει αυξηθεί κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών. Στη σχετική βιβλιογραφία της μεταναστευτικής οικονομίας γίνεται λόγος για την λεγόμενη «εθνοτική» επιχειρηματικότητα και «εθνοτική» οικονομία, με το ενδιαφέρον να επικεντρώνεται στον προσδιορισμό «εθνοτικός». Αν και στην πλειοψηφία τους οι βιβλιογραφικές αναφορές κάνουν λόγο για «εθνοτικές» επιχειρήσεις –εννοώντας τις επιχειρήσεις των μεταναστών- ωστόσο συχνά γίνεται χρήση και συγγενών εννοιών, όπως «εθνοτικοί θύλακες», «εθνοτικές κόγχες» ή «εθνοτικές οικονομίες», τις οποίες συναντάμε συχνά χρησιμοποιούμενες σε σημαντικές δημοσιεύσεις (Light 1999, Aldrich & Ward 1990). Ο χαρακτηρισμός «εθνοτική» για την επιχειρηματικότητα των μεταναστών αφετηριάζεται στην γενικότερη έννοια της «εθνοτικής ομάδας» που κατά τον Yinger (1985) είναι εκείνο το τμήμα της κοινωνίας που είτε αντιμετωπίζεται από τους άλλους, είτε αυτοπροσδιορίζεται, ως αποτελούμενο από μέλη, κοινής προέλευσης και κουλτούρας που δραστηριοποιούνται σε κοινές εκδηλώσεις, που συνιστούν απόρροια της κοινής καταγωγής και πολιτισμού. Ο όρος αυτός, της εθνοτικής ομάδας, αν και εμφανίζεται στα μέσα της δεκαετίας του '50 στην Αμερικανική Κοινωνιολογία, από τα τέλη της

επόμενης, καθιερώνεται πια στις κοινωνικές επιστήμες. Ήδη παραπάνω σε προηγούμενη ενότητα αναφερθήκαμε στην μεταναστευτική έκρηξη που προκάλεσαν οι μεγάλες κοινωνικές αλλαγές κατά τον 19^ο αιώνα, με την κατάργηση της αποικιοκρατίας και με πολλαπλά επιδραστικά αποτελέσματα παγκοσμίως, σε περιφέρεια, αλλά σε βιομηχανικά κέντρα της Δύσης. Οι μέχρι τότε χρησιμοποιούμενοι όροι αποδεικνύονται αναχρονιστικοί («φυλή») και νέοι πια, υπό το πρίσμα της αλλαγής ιδεολογικοπολιτικών αντιλήψεων, τους αντικαθιστούν. Σε αυτό λοιπόν το κοινωνικό πλαίσιο εφευρίσκεται ο όρος εθνοτική ομάδα και χρησιμοποιείται για να καλύψει αυτές τις προαναφερόμενες ανάγκες, καθώς εμφανίζεται σύγχρονος αλλά και αποφορτισμένος από βάρη που προϋπάρχοντες όροι επί αιώνες κουβαλούσαν (Williams, 1989, σελ. 401 επ.). Ο χαρακτηρισμός «εθνοτικός» εισήλθε λοιπόν για να χαρακτηρίσει όχι μόνο ανθρώπινες κοινωνικές ομάδες, αλλά και τις δραστηριότητές τους. Έτσι εισάγεται και ο όρος «εθνοτική οικονομία» που διαφέρει εκείνης της «γηγενούς» και που κατά τους Light and Gold (1999) είναι η δραστηριότητα κάθε αυτοαπασχολούμενης εθνοτικής ομάδας, που την αποτελούν οι ομοεθνεείς εργοδότες, μετά των ομοεθνών υπάλληλων τους αλλά και των μη αμειβόμενων συγγενών απασχολούμενων τους. Οι Spenner and Bean (1999) διευρύνουν ακόμη περισσότερο την έννοια υποστηρίζοντας πως η εθνοτική οικονομία περιλαμβάνει όχι μόνο τους συμμετέχοντες στις εθνοτικές επιχειρήσεις, αλλά και τους ομοεθνεείς πελάτες τους. Απλούστερα δε, εθνοτική επιχειρηματικότητα είναι η ίδρυση, η διοίκηση και λειτουργία επιχειρήσεων των μεταναστών σε μια χώρα υποδοχής (Aldrich και Waldinger, 1990, Waldinger et al., 1990, Zhou, 2004) ενώ κατά τους Logan et al. (1994) ως εθνοτική οικονομία θα μπορούσε να οριστεί οποιαδήποτε οικονομική κατάσταση στην οποία η κοινή εθνικότητα παρέχει οικονομικό πλεονέκτημα. Κατά τους Menzies et al. (2003) η άσκηση εθνοτικής επιχειρηματικότητας γίνεται εθνικά μειονοτικούς επιχειρηματίες, οι οποίοι είναι ιδιοκτήτες επιχειρήσεων ή αυτοαπασχολούμενοι που μπορούν να ταυτιστούν με μια ιδιαίτερη (γεωγραφικά ή θρησκευτικά) ομάδα. Τέλος οι κατά Zhou (2004) εθνοτικοί επιχειρηματίες, ταυτόχρονα, ιδιοκτήτες και διευθυντές (ή φορείς εκμετάλλευσης) δικών τους επιχειρήσεων ανήκουν σε ομάδα, που τα μέλη της συνδέονται με μια κοινή πολιτιστική κληρονομιά ή προέλευση.

4.4. Επιχειρηματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα

Σε ό,τι αφορά την χώρα μας, στο ερώτημα ποιοι παράγοντες επιδρούν στην διαμόρφωση της απόφασης του μετανάστη για το είδος της απασχόλησής του, οι Λιανός και Ψειρίδου (2006) υποστηρίζουν, πως αποφασιστικά επιδρούν τα κυρίαρχα δημογραφικά χαρακτηριστικά τους (φύλο, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση, επίπεδο των εκπαιδευτικών και επαγγελματικών δεξιοτήτων, χρόνος παραμονής στη χώρα υποδοχής). Συμπληρωματικά προς τις παρατηρήσεις αυτές, τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την επιλογή άσκησης μεταναστευτικής επιχειρηματικής δράσης κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του μετανάστη στην χώρα μας, είναι το μικρό αρχικό κεφάλαιο, η γλωσσική ανεπάρκεια, η έλλειψη των απαιτούμενων προσόντων και η απουσία επαγγελματικής εκπαίδευσης ή έστω κατάρτισης. περιορισμένες γνώσεις της γλώσσας και την έλλειψη προσόντων όπως η μικρή ή και καθόλου εκπαιδευτική και επαγγελματική κατάρτιση (Γκατζαλίδης και Οικονόμου, 2006). Αξιόλογη και άκρως ενδιαφέρουσα είναι η παρατήρηση του Λιάπη (2006) κατά τον οποίο, η μεταναστευτική επιχείρηση, είναι μικρή και οικογενειακή και συχνά με πολύ ιδιαίτερους τρόπους δημιουργίας της (μεταβίβαση λόγω συνταξιοδότησης του προηγούμενου επιχειρηματία, ή λόγω συμπληρωσμού με οφειλόμενα ημερομίσθια). Ασφαλώς δεν αποκλείει και τις περιπτώσεις έναρξης μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας, με ίδιους πόρους -ακόμα και από τραπεζικό δανεισμό- επενδύοντας όμως πάντα στη δυνατότητα αξιοποίησης του εργασιακού δυναμικού της οικογένειας τους (Λιάπη, 2006). Άκρως ενδιαφέρουσα όμως είναι και η παρατήρηση του Μαυρομάτη (2006) ότι δηλαδή στα μεγάλα αστικά κέντρα οι μετανάστες επιχειρηματίες εμφανίζονται με δύο μορφές δράσεις, είτε με διεθνή-ή ακόμα και διακρατική- επιχειρηματική συμπεριφορά, που προβάλλοντας την ταυτότητά τους, λειτουργούν αυτόνομα και σε αρμονία προς την οικονομική δομή της πόλης, είτε με εξαρτημένη συμπεριφορά, λειτουργούν με τον αντίθετο τρόπο, και αφήνονται να αφομοιωθούν στο αστικό τοπίο της πόλης και στις υφιστάμενες επιχειρησιακές δομές της ευρύτερης εγχώριας αστικής οικονομίας. Ενδεικτικά είναι τα αποτελέσματα διεξαχθείσας κατά τα έτη 2005-2006 έρευνας της Παγκόσμιας Τράπεζας και του Ινστιτούτου Μεταναστευτικής Πολιτικής κατά την οποία σε δείγμα 605 μεταναστών προέκυψε, ότι μόνο το 3% ασκεί επιχειρηματική δραστηριότητα στην Ελλάδα, άντρες με καλή γνώση της ελληνικής γλώσσας, με εκπαιδευτική κατάρτιση και δεξιότητες στο αντικείμενο δραστηριότητας και προηγούμενη

αντίστοιχη εμπειρία στις χώρες προέλευσης τους (Λιανός & Ψειρίδου, 2006). Κατά την ίδια περίπου περίοδο, σύμφωνα με τον Μαυρομάτη (2006), από τα επίσημα στοιχεία του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθήνας, κατά τον Αύγουστο 2006 ήταν εγγεγραμμένες 4.073 επιχειρήσεις, στις οποίες συμμετείχαν αλλοδαποί, ως ιδιοκτήτες ή ως μέλη εταιρειών (ΟΕ,ΕΕ,ΕΠΕ και ΑΕ), η δε δρατηριοποίησή τους αφορούσε κατά ποσοστό 42,6% το λιανικό εμπόριο, 40,7% το χονδρικό εμπόριο, 5,5% τις κατασκευές, 1,9% την παροχή υπηρεσιών συνεργείων αυτοκινήτων και μηχανών, ενώ 9,6% λοιπές δραστηριότητες. Στα ποσοστά πλειοψηφούν οι Αλβανοί υπήκοοι, με απασχόληση το λιανικό και χονδρικό εμπόριο αλλά και τις κατασκευές. Ακολουθούν οι Κινέζοι επιχειρηματίες που ασχολούνται στην πλειοψηφία τους με το εμπόριο, ενώ υπάρχουν και επιχειρηματίες από άλλες χώρες, όπως Συρία, Αίγυπτος, Πακιστάν και Μπακλαντές, αλλά και επιχειρηματίες από κράτη –μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ιταλία, Ηνωμένο Βασίλειο και Κύπρος) που διαφοροποιούνται, ως προς τον κλάδο δραστηριότητας σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες. Συνεχίζοντας ο Μαυρομάτης (2006), αναφέρει σχετικά με τις μορφές τις εθνοτικής επιχειρηματικότητας, που έχουν αναπτυχθεί κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών στην Αθήνα, πως προκύπτουν δύο κατηγορίες. Αφενός επιχειρηματικότητα συγκεκριμένης εθνοτικής προέλευσης (Κινέζοι), που επιχειρούν προβάλλοντας αλλά και επενδύοντας στην εθνοτική τους ταυτότητα και αφετέρου εθνοτική επιχειρηματικότητα με τάσεις αφομοίωσής της (Αλβανοί) στο αστικό τοπίο, όσο και στις επιχειρησιακές δομές της τοπικής οικονομίας. Σε σχέση με την Θεσσαλονίκη, οι Γκατζαλίδης και Οικονόμου (2006) αναφέρονται σε μία παρόμοια μελέτη, ίδιας εποχής, του τμήματος οικονομικών επιστημών του ΑΠΘ, σύμφωνα με την οποία, την τελευταία δεκαετία διαβιώνουν στην πόλη της Θεσσαλονίκης μετανάστες 77 διαφορετικών εθνοτικών ομάδων, όχι αναγκαστικά οικονομικοί μετανάστες, αλλά και εποχικό εργατικό δυναμικό, πολιτικοί πρόσφυγες και θρησκευτικές μειονότητες και με επιχειρηματική δραστηριότητα που εκτείνεται σε όλους τους τομείς της παραγωγικής διαδικασίας.

4.5. Νομικό πλαίσιο εγχώριας εθνοτικής επιχειρηματικότητας

Ο νόμος 4686/2020 - ΦΕΚ 96/Α/12-5-2020 στοχοθέτησε την βελτίωση της μεταναστευτικής νομοθεσίας, με την τροποποίηση διατάξεων των προηγούμενων σχετικών νόμων 4636/2019 (Α' 169), 4375/2016 (Α' 51), 4251/2014 (Α' 80) αλλά και άλλων σχετικών διατάξεων, συνιστά δε το σύγχρονο εθνικό μας νομοθετικό πλαίσιο

που ρυθμίζει θέματα εισόδου – εξόδου από την χώρα, χορήγησης άδειας διαμονής και εργασίας αλλά και κοινωνικής ένταξης των μεταναστών. Προβλέπονται και ρυθμίζονται ειδικότερα θέματα χορήγησης αδειών διαμονής για εργασιακούς λόγους, για σπουδές, για λόγους δημοσίου συμφέροντος, οικογενειακής επανένωσης και θέματα χορήγησης αδειας αορίστου διάρκειας διαμονής και αδειας για τους επί μακρόν διαμένοντες. Με τις τροποποιήσεις του τελευταίου νόμου επιχειρήθηκε η απάμβλυνση των προβλημάτων που υπήρχαν με το προηγούμενο καθεστώς και αφορούσαν δυσλειτουργικές και ανελαστικές προϋποθέσεις για τη δημιουργία μιας επιχείρησης από έναν αλλοδαπό, γεγονός που επισημάνθηκε και στο πρόσφατο παρελθόν από επίσημες Αρχές (Συνήγορος του Πολίτη).

4.6. Τόποι άσκησης εθνοτικής επιχειρηματικότητας

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η επιθυμία των μεταναστών σε σχέση με τον καταλληλότερο για αυτούς τόπο άσκησης της επιχειρηματικότητάς τους. Αρχικά η επιλογή τους αφορά τις μεγάλες κυρίως πόλεις, που συνιστούν οικονομικά κέντρα της χώρας. Ωστόσο η περαιτέρω επιλογή τους εστιάζεται σε φθηνές περιοχές των πόλεων αυτών και ιδιαίτερα, εφόσον εκεί ήδη υπάρχουν εγκατεστημένα και ανεπτυγμένα κοινωνικά δίκτυα, με στόχο ασφαλώς την διατήρηση της πολιτισμικής τους ταυτότητας (Αρβανιτίδης και Σκούρας, 2008). Κατά τον Μαυρομάτη (2006) οι υποβαθμισμένες περιοχές της πόλης ελκύουν το ενδιαφέρον τους, αφού οικονομικά νιώθουν πως εκεί ευκολότερα ανταποκρίνονται στα οικονομικά δεδομένα της περιοχής, δημιουργούν δε τις επιχειρήσεις τους, σχηματίζοντας πολλές φορές τις δικές τους εθνοτικές μικροκοινωνίες και συμβάλλοντας έτσι στην οικονομική και κοινωνική αναβάθμιση των περιοχών αυτών.

4.7. Συμπεράσματα

Από την παρουσίαση στο κεφάλαιο αυτό των στοιχείων εθνοτικής επιχειρηματικότητας καταλήγουμε πως η ιδιαίτερα σημαντική –και για το εν γένει οικονομικό περιβάλλον της χώρας υποδοχής- ανάπτυξη επιχειρηματικής δράσης, συνιστά για τον επιχειρηματία μετανάστη, όχι απλώς την πηγή βιοπορισμού του, κυρίως όμως το εργαλείο κοινωνικοποίησης και ένταξής του, καθώς δίδοντας τον αγώνα, όχι εξαρτημένος εργασιακά, αλλά αυτόνομα, με τα δικά του μέσα και ανταγωνιζόμενος πολλές φορές γηγενείς επιχειρηματίες (όχι ασφαλώς πάντα, χωρίς προβλήματα) καταφέρνει να κερδίσει την αναγνώριση και εκτίμηση των υπολοίπων,

ομοεθνών και μη. Μπορεί το μέγεθος των επιχειρήσεών τους να παραμένει, τουλάχιστον στη χώρα μας, μικρό, οικογενειακού χαρακτήρα, με λίγο προσωπικό, ωστόσο αυτό σε τίποτε δε μειώνει το όφελος σε αυτοσυνείδηση και αυτοπεποίθηση που αποκτούν. Συνήθως η δραστηριοποίησή τους αφορά παραδοσιακούς κλάδους, της εστίασης, του εμπορίου, των κατασκευών και των υπηρεσιών. Τα προβλήματα άσκησης της δραστηριότητάς τους, πολλά και πολυπαραγοντικά, αφορούν συνήθως την έλλειψη οικονομικών πόρων, την γλωσσική ανεπάρκεια και την έλλειψη επιχειρηματικής εμπειρίας, ωστόσο ο αγώνας για την υπερπήδησή τους, όταν είναι νικηφόρος, οδηγούν στην αυτοεπιβεβαίωση και στην τελική εδραίωση της επιχείρησης στο τοπικό περιβάλλον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Πριν υπεισέλθω ειδικότερα στην επιλεγείσα μέθοδο ανάπτυξης της παρούσης έρευνας, αξίζει να τονισθεί η ύπαρξη πλειάδας μεθόδων που κρίνονται κατάλληλες ανάλογα με το εκάστοτε ζητούμενο κριτήριο. Κατά τον Παρασκευόπουλο (1993) λοιπόν, αν κριτήριο αποτελεί ο επιδιωκόμενος επιστημονικός σκοπός, η ερευνητική μέθοδος διακρίνεται σε περιγραφική, ερμηνευτική, παρεμβατική και σε προκαταρκτική-πλότος. Αν κριτήριο συνιστά η δυνατότητα πρακτικής αξιοποίησης των αποτελεσμάτων, διακρίνεται σε εφαρμοσμένη, βασική και έρευνα δράσης. Με κριτήριο τα μέσα συλλογής των ερευνητικών δεδομένων, διακρίνεται σε ψυχομετρική και κοινωνιομετρική, ενώ με κριτήριο το είδος των εμπειρικών δεδομένων που συλλέγονται, διακρίνεται σε ποιοτική και ποσοτική. Ως προς το είδος της λογικής ανάλυσης, η μεθοδολογία διακρίνεται σε απαγωγική, επαγωγική και προγραμματική, ενώ, ως προς τον έλεγχο των παραγόντων του προβλήματος, σε νατουραλιστική, αιτιώδης, πειραματική. Με κριτήριο τον χώρο διεξαγωγής της έρευνας, η μεθοδολογία μπορεί να είναι εργαστηριακή, επιτόπια, βιβλιογραφική, ενώ με κριτήριο τον αριθμό των συμμετεχόντων στην έρευνα, η μεθοδολογία διακρίνεται σε δειγματοληπτική, δημοσκόπηση, ατομική περίπτωση και μελέτη περίπτωσης. Τέλος, ως προς την φύση και το είδος της έρευνας, η μέθοδος μπορεί να είναι ιστορική, γενετική, κλινική, εθνογραφική, διαπολιτιστική, διαχρονική, συγχρονική. Πιο συγκεκριμένα, ανάλογα με τον σκοπό της έρευνας, όταν αυτός έχει να κάνει με την διερεύνηση θεωρίας ή υπόθεσης, η μέθοδος παίρνει την μορφή πειράματος, ερωτηματολογίων, έρευνας δράσης και μελέτης περίπτωσης. Αν η έρευνα απαιτεί μετρήσεις, τότε η μέθοδος και πάλι μπορεί να προσλάβει την μορφή πειράματος, ερωτηματολογίων και ποσοτικής έρευνας και ακολουθούν πολλές ακόμη μέθοδοι ανάλογα με την παραλλαγή των εκάστοτε κριτηρίων. Ωστόσο οι κυριότερες από τις ερευνητικές μεθόδους είναι η οικονομετρική ανάλυση, η ποιοτική ανάλυση, η ποσοτική ανάλυση, η έρευνα γραφείου, η στατιστική, η συνέντευξη και τα ερωτηματολόγια, η μελέτη περίπτωσης και η παρατήρηση.

Η οικονομετρική ανάλυση χρησιμοποιεί τις συναρτησιακές σχέσεις της οικονομικής θεωρίας που αφού τις μετατρέψει σε μαθηματικές, κατασκευάζοντας ένα υπόδειγμα (model), προσπαθεί να τις εκτιμήσει εμπειρικά. Σκοπός της οικονομετρικής ανάλυσης είναι ο έλεγχος και η ορθότητα της θεωρίας. Ουσιαστικά γίνεται εφαρμογή των μαθηματικών και της στατιστικής, για την ανάλυση ποσοτικών

και ποιοτικών οικονομικών δεδομένων, με σκοπό να εκτιμηθούν διάφορες οικονομικές σχέσεις, να ελεγχθεί η ορθότητα της οικονομικής θεωρίας και να γίνουν προβλέψεις για την εξέλιξη των οικονομικών φαινομένων (Παπάνα Α., 2017-18).

Σχετικά με την ποιοτική έρευνα, η Νομικού (2016) την προσδιορίζει, ως μία ουσιαστικά διερευνητική μέθοδο που στοχεύει στην σε βάθος εξέταση και κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων, με μία ολιστική προσέγγιση των υπό εξέταση στάσεων και συμπεριφορών. Κατά δε τον Ζαφειρόπουλο (2005), είναι ένα σύνολο ερμηνευτικών και διερευνητικών μεθόδων που χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν, να αποκωδικοποιήσουν, να μεταφράσουν και να αποδώσουν κάποιο νόημα σε ένα φαινόμενο. Ως ερευνητική μέθοδος χαρακτηρίζεται από την διαβάθμιση δέκα σταδίων ενεργειών, με πρώτο την στοχοθεσία της έρευνας, δεύτερο την κατάλληλη βιβλιογραφική επισκόπηση, τρίτο, την επεξεργασία των θεωρητικών προσεγγίσεων και τέταρτον την διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων. Το πέμπτο στάδιο αφορά την επιλογή της συγκεκριμένης μεθόδου παραγωγής δεδομένων και το έκτο, την κατάλληλη προετοιμασία για την πρόσβαση στην ερευνητική περιοχή. Το έβδομο στάδιο, περιλαμβάνει την επιλογή της στρατηγικής της δειγματοληψίας και το όγδοο στάδιο, την πρόβλεψη ενδεχόμενων προβλημάτων που μπορεί να προκύψουν. Το ένατο στάδιο αφορά την επιλογή τρόπων ανάλυσης των δεδομένων, ενώ το δέκατο στάδιο την πρόβλεψη της μορφής που θα λάβουν τα αποτελέσματα και τέλος το ενδέκατο στάδιο αφορά τους τρόπους δημοσιοποίησης που θα λάβουν τα αποτελέσματα της έρευνας. Στις ποιοτικές ερευνητικές μεθόδους περιλαμβάνονται οι συνεντεύξεις, η μελέτη περίπτωσης και η συμμετοχική παρατήρηση. Ως προς την συνέντευξη, κατά τον Δημητριάδη (2000) είναι μία προγραμματισμένη συνομιλία ερωτώμενου και ερευνητή που ο ερωτώμενος προφορικά, απαντά σε επιλεγμένες ερωτήσεις, ενώ ο ερευνητής καταγράφει συστηματικά ερωτήσεις και απαντήσεις. Αν και υπάρχουν κοινά στοιχεία με την μέθοδο του ερωτηματολογίου, ωστόσο η ερευνητική συνέντευξη επιτρέπει την διερεύνηση του θέματος σε βάθος, καθώς ο προφορικά συνεντευξιζόμενος είναι περισσότερο ελεύθερος να εκφραστεί και να γίνει συγκεκριμένος, σε σχέση με το εάν απαντούσε εγγράφως σε ένα ερωτηματολόγιο. Βεβαίως υπάρχουν μειονεκτήματα καθώς είναι χρονοβόρος (Ζαφειρόπουλος, 2005), αλλά και δεν αποκλείονται οι περιπτώσεις σφαλμάτων κατά την καταγραφή των απαντήσεων (Δημητριάδης, 2000). Ως προς την μελέτη περίπτωσης, κατά τον Ζαφειρόπουλο (2005) δεν πρόκειται τόσο για μια μέθοδο, αλλά για μια στρατηγική έρευνας, που υλοποιείται με την χρήση συνδυασμού

μεθόδων. Αν και βασικό του πλεονέκτημα συνιστά η δυνατότητα σε βάθος διερεύνησης ενός φαινομένου, ωστόσο μειονέκτημα παρουσιάζει στον βαθμό αξιοπιστίας και εγκυρότητας, που όμως μπορεί να διασφαλιστεί, εφόσον αναπτυχθεί το κατάλληλο ερευνητικό πρωτόκολλο, με την περιγραφή εντός αυτού της διαδικασίας, των πηγών, των τεχνικών και των μέσων συλλογής δεδομένων (Δημητριάδης, 2000). Τέλος σχετικά με την συμμετοχική παρατήρηση, όπως φανερώνει και η ονομασία της μεθόδου, ο ερευνητής παρατηρεί, μέσα από την συμμετοχή του σε μία διαδικασία αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον και διεκδικεί το πλεονέκτημα, ως μέθοδος, της εκ των έσω γνώσης του ερευνητή και άρα της ορθής εξαγωγής συμπεράσματος, πλην όμως ενέχει και τον κίνδυνο της αυθαίρετης εκτίμησης εκ μέρους του ερευνητή, άρα τον κίνδυνο μιας υποκειμενικής, σχετικής ή και εσφαλμένης προσέγγισης του ερευνητέου ζητήματος εκ μέρους του. Για τον λόγο αυτό, κατά τον Δημητριάδη (2000), χρειάζεται συστηματική προσπάθεια του ερευνητή για να αποφύγει τις προσωπικές του ερμηνείες και αυθαίρετες εκτιμήσεις. Ενώ η ποιοτική μέθοδος επικεντρώνεται στην απουσία ή παρουσία ενός χαρακτηριστικού δεδομένου, η ποσοτική μέθοδος επικεντρώνεται στην συχνότητα εμφάνισης των εκάστοτε κρίσιμων στοιχείων. Μάλιστα κατά του Τζάνη και Κεχαχιά (2005) κριτήριο σπουδαιότητας για την ποσοτική μέθοδο συνιστά η συχνότητα εμφάνισης εννοιών, φράσεων κλπ. Κατά τον Watson (2015) η ποσοτική έρευνα περιλαμβάνει μία σειρά μεθόδων διερεύνησης των κοινωνικών φαινομένων, με την χρήση αριθμητικών και στατιστικών δεδομένων. Τέτοια λοιπόν μέθοδος μπορεί να είναι και η πειραματική μέθοδος, κατά την οποία ο ερευνητής παρεμβαίνει σκόπιμα και επιβάλλει αυστηρούς περιορισμούς στις συνθήκες διεξαγωγής ερεύνης, με στόχο τον έλεγχο τρίτων παραγόντων και τον καθορισμό της χρονικής διαδοχής των μελετώμενων μεταβλητών (Δημητριάδης, 2000). Με την πειραματική έρευνα επιτυγχάνεται υψηλός βαθμός εσωτερικής εγκυρότητας, λόγω των θεμελιακών σχέσεων αιτιώδους συνάφειας. Κρίσιμος όμως παράγων εξασφάλισης της εγκυρότητας αυτής είναι οι συνθήκες περιβάλλοντος, όπου διενεργείται η πειραματική έρευνα, καθώς σε περίπτωση σοβαρής απόκλισης του πραγματικού επιχειρησιακού περιβάλλοντος, από εκείνο του εργαστηριακού περιβάλλοντος συντέλεσης του πειράματος, οδηγεί σε ρευστά αποτελέσματα. Άλλη ποσοτική μέθοδος που χρησιμοποιείται ευρύτατα κατά τον Δημητριάδη (2000) εξαιτίας της ταχύτητας, του μικρού κόστους διεξαγωγής της, της εύκολης πρόσβασης και της αξιοπιστίας, είναι η λεγόμενη επισκόπηση. Αποτελεί μία μέθοδο συλλογής

πρωτογενών δεδομένων. Υπάρχουν όμως κίνδυνοι σφάλματος που σχετίζονται είτε με το ζήτημα της δειγματοληψίας (λάθος μέθοδος, ακατάλληλο δείγμα) είτε με άλλα διαδικαστικά σφάλματα (Δημητριάδης 2000), τα οποία μπορεί να οφείλονται, αφενός στον εξεταζόμενο που μπορεί να απαντήσει εσφαλμένα, σκοπίμως ή από σύγχυση, αφετέρου σε αυτό καθεαυτό το επιλεγθέν δείγμα, εξαιτίας λάθους επιλογής τους.

Από τα χρησιμότερα εργαλεία επιστημονικής έρευνας αποτελεί η μέθοδος της στατιστικής ανάλυσης. Ως επιστημονικό αντικείμενο διδάσκεται σήμερα στα ακαδημαϊκά ιδρύματα, καθώς κατέχει ξεχωριστή θέση στον χώρο των επιστημών. Ως επιστήμη ασχολείται με τη συλλογή, επεξεργασία, παρουσίαση και ανάλυση αριθμητικών δεδομένων, με σκοπό την εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων στη λήψη ορθών αποφάσεων (Παπακωνσταντίνου και Καϊτσα, 1997). Για την διενέργεια στατιστικής έρευνας είναι απαραίτητο η ομαδοποίηση των απαιτούμενων ενεργειών σε τρία στάδια. Στο πρώτο στάδιο συγκαταλέγονται οι ενέργειες συλλογής του υλικού, στο δεύτερο, της επεξεργασίας και παρουσίας του και στο τρίτο στάδιο συγκαταλέγονται οι ενέργειες που αφορούν στην ανάλυση του στατιστικού υλικού και την εξαγωγή συμπερασμάτων. Αυτές όμως οι ενέργειες υλοποίησης της στατιστικής μεθόδου στα προαναφερόμενα στάδια, γίνονται με την χρήση των κατάλληλων εργαλείων που συνιστούν και το περιεχόμενο της στατιστικής μεθόδου. Τα κυριότερα εργαλεία συλλογής στατιστικών στοιχείων είναι η απογραφή και η δειγματοληψία. Με την απογραφή τα στοιχεία που μας ενδιαφέρουν κάθε φορά καταγράφονται με προσοχή και αφορούν όλες τις μονάδες πληθυσμού, ενώ με την δειγματοληψία, τα στοιχεία που συλλέγονται αφορούν μόνο ένα τμήμα του πληθυσμού και το ονομάζουμε δείγμα. Η βασική προϋπόθεση συντέλεσης αποτελεσματικής δειγματοληψίας είναι το δείγμα αυτό να είναι αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού που μας ενδιαφέρει, ώστε να μπορέσουμε να γενικεύσουμε την πληροφόρηση αυτή σε όλο τον πληθυσμό. Εδώ ασφαλώς έγκειται και το μειονέκτημα αυτού του μέσου στατιστικής έρευνας –σε σχέση με την απογραφή- ότι δηλαδή σε περίπτωση ανεπαρκούς σχεδίασης και εκτέλεσης της δειγματοληπτικής έρευνας, προκύπτει ένα δείγμα μη αντιπροσωπευτικό και ακατάλληλο για εξαγωγή συμπερασμάτων. Άλλο σύνηθες χρήσιμο μέσο στατιστικής έρευνας αποτελούν οι στατιστικοί πίνακες που είναι συστηματικές κατατάξεις αριθμητικών δεδομένων -σε γραμμές και στήλες- ώστε να παρουσιάζονται τα δεδομένα άμεσα και περιεκτικά και να είναι ευχερή σε συγκρίσεις με άλλα αντίστοιχα δεδομένα, καταταγμένα επίσης σε τέτοιους στατιστικούς πίνακες, με αποτέλεσμα να επιτυγχάνεται η εύκολη και

γρήγορη εξαγωγή συμπερασμάτων. Τα στατιστικά διαγράμματα ή γραφικές απεικονίσεις αποτελούν τον παραστατικό τρόπο παρουσίασης των στατιστικών μας δεδομένων με τη χρήση διαφόρων γεωμετρικών σχημάτων και συμβόλων. Τα βασικά στοιχεία ενός διαγράμματος ή ενός πίνακα, απαραίτητα για να γίνονται «ευανάγνωστα» είναι ο τίτλος, η κλίμακα με τις τιμές των μεγεθών που απεικονίζονται, το επεξηγηματικό υπόμνημα, καθώς και η αυτού του διαγράμματος. Όπως γίνεται κατανοητό η παραστατική παρουσίαση των δεδομένων, βοηθά τον ερευνητή και τον οποιοδήποτε χρήστη να αποκτά ολοκληρωμένη και σαφή εικόνα του φαινομένου, να αποτυπώνονται ευκολότερα στη μνήμη και να καθίστανται ενεστώσα γνώση για τον ενδιαφερόμενο.

Τέλος αναφέρομαι στη τελευταία ερευνητική μέθοδο, αυτή της λεγόμενης έρευνας γραφείου, που είναι μια άλλη ονομασία για την λεγόμενη, δευτεροβάθμια ή καλύτερα την έρευνα δευτερογενών στοιχείων, από διάφορες πηγές άντλησης δεδομένων. Κατά τον Ζιγκιρίδη (2008) με τον όρο «έρευνα γραφείου», εννοούμε την ερευνητική δραστηριότητα που προσανατολίζεται στην αναζήτηση στοιχείων και πληροφοριών που προέρχονται από δευτερογενείς πηγές, έρευνες δηλαδή που έγιναν στο παρελθόν. Προϋποθέτει άριστη γνώση των πηγών, στις οποίες μπορεί να υπάρχουν καταχωρημένα στοιχεία ή πληροφορίες, π.χ. υπηρεσίες, οργανισμοί, βιβλιοθήκες, εκδόσεις κ.λπ., υπομονή και επιμονή στην αναζήτηση στοιχείων και ικανότητα σύνθεσης, ώστε να μετατρέπει στοιχεία που προέρχονται από διαφορετικές πιθανόν πηγές σε χρήσιμες πληροφορίες και κρίση για την αξιολόγηση και τον έλεγχο των στοιχείων. Ο χρήστης της έρευνας γραφείου έχει στη διάθεσή του απεριόριστο αριθμό πηγών απ' όπου μπορεί ν' αναζητήσει στοιχεία και πληροφορίες για θέματα του ενδιαφέροντός του. Η αξιοποίηση αυτών των πηγών εξαρτάται από τη διερευνητική ικανότητα που έχει ο ερευνητής, για τον εντοπισμό αυτών των πηγών.

Η παρούσα εργασία μου χαρακτηρίζεται από την επιλογή μια Δευτερογενούς μεθόδου ερεύνης, καθόσον η συγκέντρωση και αξιολόγηση των δεδομένων στηρίζεται στην επεξεργασία προγενέστερων ερευνών, τα αποτελέσματα των οποίων έχουν δημοσιευθεί σε διάφορες πηγές. Πρόκειται συνεπώς για την ανωτέρω εκτεθείσα «έρευνα γραφείου», την οποία επέλεξα ως καταλληλότερη μέθοδο, διότι η ευρύτητα του αντικειμένου της παρούσης έρευνας, προϋποθέτει την αρμόζουσα στις απαιτήσεις βιβλιογραφική έρευνα, με στόχο την σταχυολόγηση των κατάλληλων πηγών, για την δημιουργία ενός απανθίσματος επιστημονικών συμπερασμάτων, που διά της συγκριτικής τους προσέγγισης, θα με οδηγήσουν στην εξαγωγή των κρίσιμων

απαντήσεων επί των τεθέντων με την εργασία μου ερωτημάτων. Είναι συνεπώς, ως προς την συλλογή των εμπειρικών δεδομένων επιλεκτικά ποιοτική. Οι λόγοι που με οδήγησαν στην επιλογή της ποιοτικής μεθόδου, αφορούν το ίδιο το περιεχόμενό της που με την επιστημονική αναζήτηση και ερμηνευτική τεκμηρίωση, με οδηγεί ασφαλέστερα στην εξαγωγή αξιόπιστων συμπερασμάτων, σε σχέση με την ποσοτική έρευνα που επιχειρεί την ερμηνεία των φαινομένων, μέσα από την επιβεβαίωση των σχέσεων αιτιώδους συνάφειας. Άλλο χαρακτηριστικό της ακολουθούμενης μεθοδολογίας στην εργασία μου συνιστά η επαγωγικότητα στην ερευνητική της πρόοδο, καθώς οδηγούμενη από επιμέρους παρατηρήσεις πραγματικών δεδομένων, διατυπώνω ευρύτερης εφαρμογής συμπεράσματα, προτάσεις, αρχές και κανόνες. Αντιλαμβάνομαι ασφαλώς τους κινδύνους που ελοχέουν από την επιλογή της μεθόδου αυτής (έρευνας γραφείου), καθώς στα μειονεκτήματά της καταλογίζεται η ενδεχόμενη αστοχία έρευνας, λόγω εσφαλμένης επιλογής της κατάλληλης προς διερεύνηση βιβλιογραφίας και ελπίζω πως με την κατάλληλη προετοιμασία μου, έχω ελαχιστοποιήσει τέτοιους κινδύνους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΡΕΥΝΩΝ - ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

Με βάση τα κριτήρια που τέθηκαν κατά τον ερευνητικό σχεδιασμό, επιλέχθηκαν 11 έρευνες που ανταποκρίνονται στον σκοπό και στα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας μελέτης. Ακολουθεί η παρουσίαση των στοιχείων των ερευνών και των αποτελεσμάτων τους. Τα αποτελέσματα των ερευνών εκτίθενται, με βάση τα ερευνητικά ερωτήματα και με την συγκριτική τους προσέγγιση επιχειρείται η εξαγωγή των ερευνητικών συμπερασμάτων της παρούσης εργασίας. Η επιλογή των ερευνών έγινε με κριτήριο τον βαθμό σύνδεσης της χώρας -που αφορά η έρευνα- με το μεταναστευτικό φαινόμενο. Έτσι εκτός από εκείνες τις έρευνες που έγιναν στη χώρα μας (καθώς η σημαντικότητά της, ως χώρα εισόδου των μεταναστευτικών ροών, είναι προφανής), επιλέχθηκαν και παρουσιάζονται έρευνες που διενεργήθηκαν σε χώρες, που παραδοσιακά αποτελούν χώρα προορισμού μεταναστών και προσφύγων και ως εκ τούτου, διαθέτουν πλούσια εμπειρία σχετικά με την διαχείριση του φαινομένου. Τέτοιες συνιστούν ενδεικτικά, τόσο η Γερμανία, όσο και η Σουηδία.

6.1. Εγχώριες έρευνες εθνοτικής επιχειρηματικότητας

Στην παρούσα εργασία μου επιλέχθηκαν και ακολουθούν οι παρακάτω μελετητικές προσπάθειες, που έλαβαν χώρα στην χώρα μας και επιχειρούν να διαφωτίσουν πτυχές και παραμέτρους που χαρακτηρίζουν, το υπό κρίση ζήτημα που πραγματεύομαι. Κατά την παρουσίαση των μελετών, εστιάζω κυρίως στις επιμέρους έρευνες και τα αποτελέσματά τους, πλην όμως, όπου κρίνεται χρήσιμο, γίνεται μία σταχυολόγηση των σημαντικών διαπιστώσεων των συγγραφέων.

1.- Ξεκινώ με την παρουσίαση του ερευνητικού έργου των Πάνου Χατζηπροκοπίου και Γιάννη Φραγκόπουλου, «Αντιμέτωποι με την κρίση: Προκλήσεις για τη μεταναστευτική επιχειρηματικότητα στην Αθήνα σε μια εποχή ύφεσης και λιτότητας» (Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 145 Β, 2015, 29-59).

Οι καθηγητές επικεντρώνουν του ενδιαφέρον τους στα χρόνια της βαθιάς οικονομικής κρίσης στη χώρα μας, κατά τα έτη 2012 και 2013, διερευνώντας τους όρους άσκησης επιχειρηματικότητας από τους μετανάστες αλλά και τους τρόπους αντίδρασής τους απέναντι στην οικονομική κρίση προκειμένου να επιβιώσουν. Η μελέτη βασίζεται σε επιτόπια έρευνα που διεξήχθη σε τρεις γειτονιές της Αθήνας

κατά την ανωτέρω περίοδο, με συγκριτική ανάλυση μικρών επιχειρήσεων μεταναστών και γηγενών, που δραστηριοποιούνταν στις περιοχές αυτές. Προβαίνουν μάλιστα σε μία συσχέτιση της πρόσφατης οικονομικής κρίσης με κρίσιμες συγκυρίες προηγούμενων εποχών, που επίσης ονομάζουν «κρίσεις», υπονοώντας ασφαλώς, πως κάθε κρίση επιτείνεται από την επίδραση κάθε προηγούμενης. Αναφέρονται λοιπόν τόσο στην μεταναστευτική έκρηξη της δεκαετίας του 1990, που συνέπεσε όμως και με την παράλληλη κρίση της σμίκρυνσης των επιχειρήσεων στη χώρα, την «κρίση των μικρών επιχειρήσεων» -όπως την ονομάζουν- οι οποίες βεβαίως επιχειρήσεις αποτέλεσαν και τους βασικούς εργοδότες των μεταναστών της εποχής εκείνης, ενώ συγχρόνως το πρόβλημα τουλάχιστον στην Αθήνα, επιτάθηκε από την παράλληλη «κρίση του επιτόπιου αστικού τοπίου».

Αναφερόμενοι στην πηγή άντλησης των δεδομένων τους, αυτήν αποτέλεσαν, η συνηθέστερη πηγή, από όπου μπορεί κανείς να ανιχνεύσει το εύρος της ανεξάρτητης οικονομικής δραστηριότητας, τα στοιχεία δηλαδή της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ). Σύμφωνα με αυτά λοιπόν, κατά το 3^ο τρίμηνο του 2012, οι μετανάστες αποτελούσαν τουλάχιστον το 8% του συνολικού εργατικού δυναμικού στην Ελλάδα, ενώ μόλις πλησίαζαν το 2,5% των αυτοαπασχολούμενων (με ή χωρίς προσωπικό). Τα δεδομένα για την τελευταία δεκαετία δεν διαφοροποιήθηκαν σημαντικά. Διαπιστώνουν οι ερευνητές την απόλυτη επιβεβαίωση της Cavouridis (2006, σελ. 645) που καθώς φαίνεται δεν άλλαξαν πολλά από τότε που επεσήμαινε ότι «οι μετανάστες είναι δυσανάλογα μισθωτοί, ενώ οι Έλληνες είναι δυσανάλογα εργοδότες, σε αντίθεση με την εικόνα που παρατηρείται σε πολλές χώρες υποδοχής, όπου η εθνοτική επιχειρηματικότητα είναι διαδεδομένη». Μάλιστα συμπληρώνουν ενισχυτικά πως το ίδιο προκύπτει και από πρόσφατη μελέτη του ΟΟΣΑ (OECD, 2011), με την οποία διαπιστώνεται, ότι κατά την περίοδο 1998-2008, συνολικά, η αυτοαπασχόληση είναι λιγότερο διαδεδομένη μεταξύ των μεταναστών, σε σχέση με τους γηγενείς, στις χώρες της Νότιας Ευρώπης, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης που δέχθηκαν μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Σε σχέση μάλιστα με την χώρα μας διαπιστώνεται ότι η αυτοαπασχόληση αφορά περισσότερο μετανάστες από συγκεκριμένες χώρες προέλευσης, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από το μητρώο επιχειρήσεων του ΕΒΕΑ, όπου επιπρόσθετα παρατηρούνται ιδιαίτερα υψηλοί ρυθμοί αύξησης στους αριθμούς των επιχειρήσεων με ιδιοκτήτες μετανάστες από συγκεκριμένες ομάδες (κυρίως από νέα κράτη-μέλη –Βουλγαρία, Ρουμανία και

Πολωνία–καθώς και Αλβανούς, Ρώσους και Πακιστανούς), ενώ σημαντική παρουσία έχουν ομάδες με σχετικά μικρό πληθυσμό (π.χ. Κινέζοι, Σύριοι).

Περιγράφοντας την διεξαχθείσα από τους συγγραφείς επιτόπια έρευνα, αυτή πραγματοποιήθηκε, από την άνοιξη του 2012, ως την άνοιξη του 2013. Συνδυάστηκαν ποιοτικές και ποσοτικές μέθοδοι, προκειμένου να διερευνηθούν βασικά χαρακτηριστικά της επιχειρηματικότητας των μεταναστών σε τρεις γειτονιές περιμετρικά του κέντρου της Αθήνας, το Μεταξουργείο, την Κυψέλη και τους Αμπελόκηπους. Τα ερωτηματολόγια περιστράφηκαν, γύρω από τέσσερις άξονες και συγκεκριμένα, γύρω από το προφίλ των ιδιοκτητών, τα χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων, τα ζητήματα του χώρου και της γειτονιάς και τις προκλήσεις της κρίσης. Συγκεντρώθηκαν 128 ερωτηματολόγια, 63 από μετανάστες και 65 από γηγενείς, σχεδόν ισάριθμα στις τρεις συνοικίες. Παράλληλα, διεξήχθησαν 15 συνεντεύξεις με μετανάστες επιχειρηματίες, πέντε σε κάθε γειτονιά, ενώ είχαν προηγηθεί άλλες 5, με «προνομιακούς συνομιλητές» -όπως τους χαρακτηρίζουν- ήτοι με κάποιο ρόλο στις κοινότητές τους. Και οι δύο ομάδες του δείγματος αποτελούνταν από ίσο αριθμό ανδρών (47), ενώ ο αριθμός των γυναικών, ήταν σημαντικά μικρότερος (16 και 18 μεταξύ μεταναστών και γηγενών, αντίστοιχα). Οι μετανάστες επιχειρηματίες ήταν κατά μέσο όρο νεότεροι, από τους Έλληνες, στοιχείο που αντανακλά, τόσο την ηλικιακή σύνθεση του γηγενούς και μεταναστευτικού πληθυσμού, όσο όμως και τα συνήθη πρότυπα των ελληνικών επιχειρήσεων και των ιδιοκτητών τους. Οι τελευταίοι, είτε έχουν γεννηθεί στην Αθήνα (53,8%), είτε είναι εγκατεστημένοι εκεί από δεκαετίες. Αντίθετα, σχεδόν τα δύο τρίτα των μεταναστών εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία του 1990, ενώ, σημαντικό ποσοστό, μετά το 2000, με μέση διάρκεια παραμονής τους στην Ελλάδα, περίπου τα 5,7 χρόνια. Επικρατεί ο οικογενειακός χαρακτήρας των επιχειρήσεων για αμφότερες τις ομάδες δείγματος, ενώ φαίνεται πως οι μετανάστες επιχειρηματίες τείνουν να έχουν καλύτερη εκπαίδευση από τους γηγενείς, επιβεβαιώνοντας έτσι και αποτελέσματα προηγούμενων ερευνών (π.χ. Λιανός και Ψειρίδου, 2008). Ωστόσο, μεταξύ, όσων δήλωσαν το περιεχόμενο των σπουδών τους, φάνηκε ότι οι Έλληνες δραστηριοποιούνται περισσότερο σε τομείς που σχετίζονται με την εκπαίδευσή τους (γεγονός που υποδηλώνει ότι η υποβάθμιση των επαγγελματικών προσόντων -που είναι συνήθης στη μισθωτή εργασία- των μεταναστών παρατηρείται και στις επιχειρηματικές τους προσπάθειες, παρά το ότι, δύο στους πέντε, αξιοποιούν προηγούμενη επαγγελματική εμπειρία σε παρόμοια εργασία).

Οι ερωτηθέντες μετανάστες προήλθαν από 20 χώρες, με κυριότερες την Αίγυπτο, την Αλβανία και το Πακιστάν. Μεταξύ του 80%, που έδωσαν λεπτομέρειες για το νομικό καθεστώς της διαμονής τους στην Ελλάδα, σημαντικό μέρος αποτελούσαν, όσοι διέθεταν ελληνική ή κοινοτική ιθαγένεια, ή ήταν κάτοχοι άδειας παραμονής δεκαετούς διάρκειας ή αορίστου χρόνου (από 28%). Η πλειοψηφία, επομένως, βίωνε ένα σχετικά σταθερό και ασφαλές καθεστώς, γεγονός που υποδηλώνει, ότι η επιχειρηματικότητα των μεταναστών συνδέεται επίσης με το καθεστώς διαμονής τους (βλ. Hatziprokorporiou and Frangoroulos, 2013). Στη συντριπτική πλειονότητά τους, πρόκειται για ατομικές επιχειρήσεις (93,7%, για τους μετανάστες και 87,7%, για τους γηγενείς), εκ των οποίων, οι περισσότερες χωρίς (επίσημα απασχολούμενο) προσωπικό (52,4% και 72,3%, αντίστοιχα). Οι επιχειρήσεις των μεταναστών είχαν, όπως προαναφέρθηκε, μέση διάρκεια λειτουργίας, περίπου 5,7 χρόνια, σημαντικά χαμηλότερη από των γηγενών (14,2 χρόνια). Η πλειονότητα των πρώτων δραστηριοποιούνται από το 2000 κι έπειτα, μία στις τέσσερις από το 2010, ενώ από την άλλη μεριά, πάνω από το ένα τέταρτο των ελληνικών επιχειρήσεων ξεκίνησαν τις δεκαετίες 1970-1980 και μόλις 12,7% συστάθηκε μετά το 2009. Και οι δύο ομάδες θεωρούσαν (σε ποσοστό περίπου 80%), ότι λειτουργούν σε ένα μάλλον κορεσμένο τοπικό περιβάλλον, με υψηλό ανταγωνισμό, μεταξύ πολλών ομοειδών επιχειρήσεων. Ωστόσο, όταν οι ιδιοκτήτες ερωτήθηκαν σχετικά με τους λόγους, για τους οποίους οι ίδιοι εκτιμούν, ότι τους προτιμούν οι πελάτες τους, τόνισαν την τοπική βάση της πελατείας τους καθώς και τις προσωπικές σχέσεις και τους κοινωνικούς δεσμούς με αρκετούς από τους πελάτες τους. Και οι δύο ομάδες αναφέρθηκαν, επίσης, στο είδος των προϊόντων τους. Έτσι για τους μετανάστες, αυτό αφορά κυρίως στα εξειδικευμένα «εθνοτικά» προϊόντα που εμπορεύονται, ενώ οι Έλληνες αναφέρθηκαν στην ποιότητα. Αν και οι μειωμένες τιμές υπογραμμίστηκαν και από τις δύο ομάδες, οι μετανάστες τόνισαν ιδιαίτερα της φθηνές τιμές τους, ως βασικό λόγο για την προσέλκυση τόσο μεταναστών αλλά και γηγενών πελατών.

Η πιο σημαντική διαφοροποίηση αφορά στα ευέλικτα ωράρια εργασίας των επιχειρήσεων των μεταναστών, που μένουν ανοικτές συχνά, ως αργά το βράδυ ή και τα Σαββατοκύριακα, κάτι για το οποίο διαμαρτυρήθηκαν ορισμένοι γηγενείς, χαρακτηρίζοντας τέτοιες πρακτικές, ως αθέμιτο ανταγωνισμό και αποδίδοντας ευθύνες στο κράτος για ελλειμματικές διαδικασίες διοικητικών ελέγχων. Στις περισσότερες από τις μισές περιπτώσεις πρόκειται για εμπορικά καταστήματα, ενώ συχνά η παροχή υπηρεσιών συνοδεύεται από την εμπορία συναφών προϊόντων.

Κυριαρχούν τα μικρής κλίμακας τοπικά καταστήματα λιανικής (ψιλικά, καφετέριες και εστιατόρια, κομμωτήρια και υπηρεσίες καλλωπισμού, κ.λπ). Στην περίπτωση των μεταναστών, ο τοπικός χαρακτήρας των δραστηριοτήτων τους συχνά σχετίζεται με τον «εθνοτικό», με την έννοια, ότι τα προϊόντα ή οι υπηρεσίες τους απευθύνονται κυρίως στη μεταναστευτική πελατεία της περιοχής, όπου δραστηριοποιούνται. Με εξαίρεση τα (ελάχιστα στο δείγμα) καταστήματα Κινέζων στο Μεταξουργείο, η εμπορία ετοιμών ενδυμάτων αφορούσε περισσότερο στους Έλληνες. Τέλος η κατηγορία «άλλο» περιελάμβανε ποικιλία υπηρεσιών, μεταξύ των γηγενών, ενώ για τους μετανάστες αφορούσε κυρίως υπηρεσίες μεταφοράς χρημάτων, εμπορία αξεσουάρ κινητής τηλεφωνίας, κ.ο.κ. Περίπου 70% των μεταναστών και 66% των γηγενών, αναφέρθηκαν στη συνολική πτώση της κατανάλωσης, είτε επειδή η πελατειακή βάση τους έχει συρρικνωθεί, είτε επειδή απλά καταναλώνει λιγότερο. Οι μετανάστες, ειδικότερα (16%), αναφέρθηκαν στη μείωση των ομοεθνών πελατών τους, όχι απλά λόγω υποβάθμισης των εισοδημάτων, ανεργίας ή υποαπασχόλησης, αλλά επίσης εξαιτίας των τάσεων παλιννόστησης ή μετανάστευσης σε άλλες χώρες. Έτσι απάντησαν κυρίως Αλβανοί, Αιγύπτιοι, Ιρακινοί Κούρδοι, Κινέζοι, με τις (υποκειμενικές) αιτίες να ποικίλουν για κάθε εθνικότητα, αν και άμεσα ή έμμεσα σχετίζονται με την κρίση. Λ.χ., στην τελευταία περίπτωση, όπου η κινέζικη μετανάστευση υπήρξε συνδεδεμένη με το εμπόριο (κυρίως χονδρική ετοιμού ενδύματος) και την παγκόσμια εξαγωγική επέκταση της κινέζικης οικονομίας, ως αιτίες αναφέρθηκαν η γενική πτώση της κατανάλωσης στην Ελλάδα, ο ανταγωνισμός στον κλάδο και η έλλειψη ρευστότητας στην αγορά.

Στα γενικότερα προβλήματα ρευστότητας και παγώματος της αγοράς αναφέρθηκε σημαντικό ποσοστό των ερωτηθέντων, ιδιαίτερα των γηγενών (71%, σε σύγκριση με το 45% των μεταναστών), οι οποίοι έγιναν περισσότερο συγκεκριμένοι, σχολιάζοντας την απροθυμία των τραπεζών, για την παροχή επιχειρηματικών δανείων, τα αλυσιδωτά αποτελέσματα της κατάρρευσης του κατασκευαστικού κλάδου, ή το γεγονός, ότι όλο και περισσότεροι πελάτες αγοράζουν επί πιστώσει ενώ οι προμηθευτές απαιτούν μετρητά. Εκτός από αυτές τις άμεσα οικονομικού χαρακτήρα δυσκολίες, αναφέρθηκαν και προβλήματα που σχετίζονται με τις κρατικές πολιτικές, τη δημόσια διοίκηση και τους ρυθμιστικούς μηχανισμούς, συμπεριλαμβανομένης της υψηλής φορολογίας, των υψηλών ασφαλιστικών εισφορών και της γραφειοκρατίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι η τελευταία, όπως τονίστηκε περισσότερο στις συνεντεύξεις, επιβαρύνει περισσότερο τους μετανάστες, εφόσον ζητήματα αδειοδότησης των

επιχειρήσεων περιπλέκονται με τις διαδικασίες που αφορούν στο νομικό καθεστώς των ιδιοκτητών (βλ. Hatziprokopiou and Frangopoulos, 2013).

2.- Συνεχίζω με την παρουσίαση επιλεγμένων σημείων της (διπλωματικής) εργασίας της Αϊντινιάν Σατινέ «Επιχειρηματικότητα Εθνοτικών Μειονοτήτων: Οι παράγοντες επιτυχίας τους στην Ελλάδα» (<https://dione.lib.unipi.gr/xmlui/handle/unipi/13018>).

Στο πλαίσιο της διπλωματικής αυτής εργασίας πραγματοποιήθηκε έρευνα σχετικά με την επιχειρηματικότητα των εθνοτικών μειονοτήτων στην Ελλάδα, ώστε να γίνουν γνωστοί οι παράγοντες και τα στοιχεία εκείνα που συμβάλλουν στην επιτυχία των συγκεκριμένων επιχειρήσεων. Το ερευνητικό δείγμα περιελάμβανε επιχειρηματίες της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, που επιλέχθηκαν τυχαία. Πραγματοποιήθηκαν επισκέψεις στους επιχειρηματίες και συνεντεύξεις με καθέναν ξεχωριστά, στο χώρο της επιχείρησής του, όπου έγινε και η συλλογή των στοιχείων, ενώ ακολούθησε η επεξεργασία των δεδομένων και η εξαγωγή των συμπερασμάτων. Προκειμένου να εξεταστεί και να απαντηθεί το κεντρικό ερώτημα της εργασίας, ποια είναι τα κριτήρια επιτυχίας μιας εθνοτικής επιχείρησης στην Ελλάδα, έγιναν και τέθηκαν προς διερεύνηση τρεις υποθέσεις, ότι η επιτυχία μιας εθνοτικής επιχείρησης βασίζεται σε κίνητρα «έλξης» και όχι «ώθησης», ότι η συμμετοχή της οικογένειας στη λειτουργία της επιχείρησης συμβάλλει θετικά στην επιτυχία των υπό εξέταση επιχειρήσεων και ότι οι ιδιοκτήτες των επιτυχημένων εθνοτικών επιχειρήσεων εμφανίζουν ορισμένα κοινά στοιχεία προσωπικότητας.

Εντάχθηκαν λοιπόν στην έρευνα 23 επιχειρήσεις, διάφορου αντικειμένου, εκ των οποίων, οι 13 στην Αθήνα και οι 10 στη Θεσσαλονίκη. Η έρευνα διεξήχθη μέσω προσωπικών συνεντεύξεων, ερωτηματολογίων και παρατήρησης. Οι ερωτήσεις και οι συνεντεύξεις απευθύνθηκαν στους ιδιοκτήτες των εθνοτικών επιχειρήσεων αυτοπροσώπως και αφορούσαν 4 τομείς ενδιαφέροντος, ήτοι τα δημογραφικά χαρακτηριστικά και τα στοιχεία προσωπικότητας του μετανάστη επιχειρηματία, τα κίνητρα εκκίνησης της επιχειρησιακής τους δραστηριότητας, τα οικονομικά στοιχεία της επιχείρησής τους και τέλος το εσωτερικό και εξωτερικό περιβάλλον της επιχείρησης. Από τις 23 εθνοτικές επιχειρήσεις, μόνο οι 2 λειτουργούσαν λιγότερο από 5 χρόνια. Εκ των υπόλοιπων επιχειρηματιών που λειτουργούσαν την επιχείρησή τους, περισσότερο από 5 χρόνια, ποσοστό 80%, δήλωσε πως έχει πραγματοποιήσει τους στόχους, που είχε θέσει κατά την ίδρυση της επιχείρησής του. Έτσι οι 4 εθνοτικοί επιχειρηματίες, που δήλωσαν, πως στα 5 χρόνια λειτουργίας της

επιχείρησής τους δεν έχουν πραγματοποιήσει τους στόχους τους, κατατάχθηκαν στην ομάδα με τους λιγότερο επιτυχημένους επιχειρηματίες. Επομένως, ποσοστό περίπου 20% των εθνοτικών επιχειρηματιών, των οποίων η επιχείρηση λειτουργούσε περισσότερο από 5 έτη, δήλωσε, πως δεν είναι καθόλου ικανοποιημένο από την πορεία της επιχείρησης και θεωρούν, ότι είναι λιγότερο κερδοφόρες οι επιχειρήσεις τους, συγκρινόμενες με άλλες. Η συζήτηση περιλάμβανε ερωτήσεις σχετικά με το αν οι επιχειρηματίες στοχεύουν να διατηρήσουν σταθερή τη λειτουργία της επιχείρησης, εάν στοχεύουν στην ανάπτυξη και επέκτασή της (για παράδειγμα πρόσληψη προσωπικού) ή στη πώληση της επιχείρησης και επανεπένδυση ή στο τερματισμό της λειτουργίας της επιχείρησής τους, λόγω μη ικανοποιητικών οικονομικών αποτελεσμάτων. Οι απαντήσεις, ως προς τα μελλοντικά τους σχέδια και το βαθμό ικανοποίησης τους για την απόδοση της επιχείρησής τους έδειξε, πως οι 2 εθνοτικοί επιχειρηματίες με διάρκεια άσκησης δραστηριότητας, μικρότερη των 5 ετών, επιθυμούσαν να παραμείνει σταθερή η λειτουργία της επιχείρησής τους, δηλώνοντας ταυτόχρονα απόλυτα ικανοποιημένοι με την απόδοσή της (ποσοστό 100%) και μάλιστα η ικανοποίησή τους αυτή πήγαζε και από το γεγονός ότι θεωρούσαν, πως οι επιχειρήσεις τους αποδίδουν καλύτερα, από εκείνες των ανταγωνιστών τους. Εν κατακλείδι, με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας στους πετυχημένους εθνοτικούς επιχειρηματίες, κατατάχθηκε ποσοστό 82%, ενώ στους λιγότερο επιτυχημένους, ποσοστό 18%. Το δείγμα της έρευνας περιλάμβανε 23 εθνοτικούς επιχειρηματίες, εκ των οποίων, οι 2 μόνο ήταν γυναίκες. Εννέα επιχειρηματίες ανήκαν στην ηλικιακή ομάδα 35-46, τρεις, στην ηλικιακή ομάδα κάτω των 25, τρεις, μεταξύ 45 – 54, τέσσερις στην ηλικιακή ομάδα 25-34 και ακόμη τέσσερις, ήταν ηλικίας πάνω των 55. Ρωτήθηκαν επίσης για το μορφωτικό τους επίπεδο και προέκυψε, πως 13 από αυτούς, ήταν απόφοιτοι Τεχνολογικού Ιδρύματος, δηλαδή σχεδόν το 60% των επιχειρηματιών. Συνολικά 8 επιχειρηματίες ήταν απόφοιτοι Γυμνασίου και Λυκείου και μόνο 2 ήταν απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Κυρίαρχος και μοναδικός ήταν ο λόγος της μετανάστευσής τους και συγκεκριμένα ο οικονομικός. Κατά μέσο όρο, οι επιχειρήσεις λειτουργούν 8 χρόνια στην Ελλάδα. Η νεότερη επιχείρηση έκανε έναρξη εργασιών 2 έτη, πριν την έρευνα, ενώ η παλαιότερη λειτουργούσε ήδη 18 έτη. Το 70% των ερωτηθέντων (16 επιχειρηματίες) δήλωσαν, ότι οι επιχειρήσεις που ασκούσαν, δεν ήταν η πρώτη τους επιχείρηση, ενώ οι υπόλοιποι 7 δήλωσαν, πως αποτελούσε την πρώτη τους επιχειρηματική πρωτοβουλία. Το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων (8) είχαν επιχειρήσεις που ανήκαν στον τομέα των Επικοινωνιών

και Νέων Τεχνολογιών, ενώ από 4 επιχειρήσεις ανήκαν στους κλάδους παροχής διαφόρων υπηρεσιών, χονδρεμπορίου και εστίασης. Δυο μόνο επιχειρηματίες βρέθηκαν να απασχολούνται με το λιανεμπόριο, ενώ μόνο ένας ήταν ιδιοκτήτης τουριστικής επιχείρησης. Το 95% των εθνοτικών επιχειρηματιών ίδρυσαν οι ίδιοι τις επιχειρήσεις τους, ενώ μόνο ένας την κληρονόμησε. Δεν υπήρξε περίπτωση εθνοτικού επιχειρηματία, που να εργαζόταν ήδη στην επιχείρηση και να την απέκτησε στη συνέχεια εξαγοράζοντάς την ολόκληρη ή κατά ποσοστό.

Αξίζει να αναφερθεί πως το 60,8% των επιχειρηματιών δήλωσαν πως τα μέλη της οικογένειάς τους, συμμετέχουν στη λειτουργία της επιχείρησης και το υπόλοιπο 39,2% δήλωσε, ότι τα μέλη της οικογένειά τους δεν συμμετέχουν στην επιχείρησή τους. Πιο συγκεκριμένα οι επιχειρηματίες κινεζικής καταγωγής απασχολούσαν μέλη της οικογένειάς τους στην επιχείρηση. Όλοι οι Κινέζοι επιχειρηματίες δήλωσαν πως εξαρτώνται μετρίως από τα μέλη της οικογένειάς τους για τη διαχείριση της επιχείρησής τους. Όλοι οι επιχειρηματίες αρμενικής ινδικής και αλβανικής καταγωγής δήλωσαν πως η οικογένεια, τους βοηθά στην επιχείρηση. Στην περίπτωση των Αρμενίων, δήλωσαν πως εξαρτώνται πλήρως, ενώ οι Αλβανοί και οι Ινδοί επιχειρηματίες δήλωσαν, πως εξαρτώνται αρκετά από τα μέλη της οικογένειάς τους στη λειτουργία της επιχείρησής τους. Μόνο ένας επιχειρηματίας, με καταγωγή από το Καζακστάν, δήλωσε πως εξαρτάται λίγο από την οικογένειά του. Έτσι, τα δεδομένα δείχνουν, ότι οι πιο επιτυχημένες επιχειρήσεις εθνοτικών μειονοτήτων έχουν υψηλό επίπεδο οικογενειακής συμμετοχής, ενώ η ομάδα των λιγότερο επιτυχημένων εθνοτικών επιχειρηματιών, δεν εξαρτάται καθόλου από την οικογενειακή βοήθεια για τη λειτουργία της επιχείρησής τους, με ποσοστό 75%, σε σύγκριση με το 37% της ομάδας με τους επιτυχημένους επιχειρηματίες. Η επιτυχημένη ομάδα ανέφερε υψηλότερα την εξάρτηση από την οικογενειακή βοήθεια για τη λειτουργία της επιχείρησής τους (21%), σε σχέση με τους επιχειρηματίες της λιγότερο επιτυχημένης ομάδας (0%). Έτσι τα δεδομένα δείχνουν θετική συσχέτιση τόσο μεταξύ της συμμετοχής της οικογένειας στην επιχείρηση και του σημαντικού βαθμού εξάρτησης της οικογένειας στη λειτουργία, όσο και στην επιτυχία αυτών των επιχειρήσεων.

Η μόνη σημαντική διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στις δύο ομάδες είναι, ότι οι επιτυχημένοι επιχειρηματίες, δήλωσαν πως το γεγονός, ότι είχαν σχετική γνώση πάνω στο αντικείμενο επιχειρησιακής τους δραστηριότητας, είτε επειδή άσκησαν το ίδιο επάγγελμα, ως υπάλληλοι, είτε είχαν και παλαιότερα παρόμοια επιχείρηση, ήταν σημαντικό κριτήριο για την εκκίνηση της επιχείρησής τους. Παρατηρήθηκε επίσης

πως οι λιγότερο επιτυχημένοι επιχειρηματίες αναφέρθηκαν, ως αίτιο της ανεπαρκούς επιτυχίας τους, τόσο στην προηγούμενη εργασία τους, όσο όμως και στην ύπαρξη του ρατσισμού. Τα αποτελέσματα επίσης έδειξαν, ότι οι λιγότερο επιτυχημένοι επιχειρηματίες, επιθυμούν να παίρνουν μεγάλο ρίσκο και μάλιστα περισσότερο από τους επιτυχημένους επιχειρηματίες. Παρατηρήθηκε πως δεν υπήρξε σημαντική διαφορά, ως προς την σημασία που αποδίδεται στα περισσότερα στοιχεία προσωπικότητας μεταξύ των επιτυχημένων και των λιγότερο επιτυχημένων επιχειρηματιών. Το μοναδικό στοιχείο προσωπικότητας λοιπόν, είναι η αποφασιστικότητα, που εφόσον έλαβε θετική τιμή, σημαίνει πως είναι το μοναδικό χαρακτηριστικό που ξεχωρίζει και επομένως καθιστά τους εθνοτικούς επιχειρηματίες επιτυχημένους.

Συνοψίζοντας θα λέγαμε πως τα δεδομένα έδειξαν, ότι οι πιο επιτυχημένες επιχειρήσεις εθνοτικών μειονοτήτων έχουν υψηλό επίπεδο οικογενειακής συμμετοχής και υψηλότερο βαθμό εξάρτησης από την οικογενειακή βοήθεια για την λειτουργία της επιχείρησης από ό, τι οι επιχειρηματίες της λιγότερο επιτυχημένης ομάδας. Τα δεδομένα έδειξαν επίσης τη θετική συσχέτιση μεταξύ της συμμετοχής της οικογένειας στην επιχείρηση και του σημαντικού βαθμού επίδρασης της οικογένειας στη λειτουργία αλλά και επιτυχία αυτών των επιχειρήσεων. Ενώ σε σχέση με τα στοιχεία προσωπικότητας, τα δεδομένα έδειξαν μοναδικό χαρακτηριστικό που ξεχωρίζει και καθιστά τους εθνοτικούς επιχειρηματίες επιτυχημένους, είναι η αποφασιστικότητα. Όλοι επιχειρηματίες δήλωσαν πως πιστεύουν στις δυνάμεις και τις ικανότητές τους και πως αυτά τα στοιχεία τους βοήθησαν να πετύχουν ως επιχειρηματίες.

Η επιτυχία μιας εθνοτικής επιχείρησης στην Ελλάδα, φάνηκε από τα δεδομένα πως βασίζεται σε κριτήρια έλξης, καθώς με την εξέταση των αιτιών εκκίνησης επιχειρηματικής δραστηριότητας, διαπιστώθηκε, ότι οι επιτυχημένοι εθνοτικοί επιχειρηματίες διέθεταν ήδη μια σχετική γνώση πάνω στο αντικείμενο της τελευταίας τους επιχειρησιακής τους δραστηριότητας, είτε επειδή άσκησαν το ίδιο επάγγελμα, ως υπάλληλοι στο παρελθόν, είτε επειδή είχαν παλαιότερα παρόμοια επιχείρηση. Φάνηκε να μην τους έχουν επηρεάσει αρνητικοί εξωτερικοί παράγοντες, παράγοντες “ώθησης”, στο να ξεκινήσουν τη δική τους επιχείρηση. Όταν ερωτήθηκαν για τα κίνητρα εκκίνησης της επιχείρησής τους, δεν τους επηρέασε σημαντικά κανένας εξωτερικός παράγοντας. Φαίνεται λοιπόν, να αποστασιοποιούνται από την ευρύτερη κοινότητα της χώρας υποδοχής, όπως έχουν παρατηρήσει και οι Kloosterman και Rath (2001). Αυτό που επίσης, παρατηρήθηκε σχετικά με τις γειτονιές που

δραστηριοποιούνται οι εθνοτικοί επιχειρηματίες επιβεβαιώνει τις έρευνες των Kloosterman και Rath (2001, 2003) στις Ευρωπαϊκές χώρες, καθώς οι επιχειρήσεις αυτές συνεχίζουν να βρίσκονται σε θεωρούμενες «υπανάπτυκτες» γειτονιές της Αθήνας (Ομόνοια, Μεταξουργείο) και της Θεσσαλονίκης (της οδού Μοναστηρίου και του Βαρδαρίου). Αυτές λοιπόν, οι «παραμελημένες γειτονιές» από τους ντόπιους γηγενείς πληθυσμούς και τους επιχειρηματίες, έγιναν ο πόλος έλξης των μεταναστών επιχειρηματιών, καθώς αν και λιγότερο ανεπτυγμένες, βρίσκονται ωστόσο σε κεντρικά σημεία των πόλεων και έτυχαν έτσι της προσοχής των εθνοτικών επιχειρηματιών.

3.- Ακολουθεί η παρουσίαση της ενδιαφέρουσας εμπειρικής έρευνας των Α. Μπέλα, Δ. Παπαδόπουλου, Α. Καρασαββόγλου « Επιτυχής επιχειρηματικότητα μεταναστών και παράγοντες που την επηρεάζουν - Μια εμπειρική έρευνα.» (Τετράδια ανάλυσης δεδομένων, 2014, τεύχος 16, σελ. 23-37) <http://www.gsda.gr/journal/archives/216>.

Σκοπός της εργασίας αυτής ήταν η διερεύνηση της σχέσης των δημογραφικών δεδομένων και των κινήτρων των επιχειρηματιών μεταναστών με την αντιλαμβανόμενη πορεία της επιχείρησής τους. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη διερεύνηση των παραγόντων που επηρεάζουν την επιτυχή επιχειρηματικότητα των μεταναστών, στον καθορισμό του προφίλ του επιχειρηματία μετανάστη και στο προφίλ της επιχείρησής του. Το δείγμα της ερευνητικής εργασίας αποτέλεσαν 62 μετανάστες (N=62) από την πόλη της Καβάλας και της Δράμας που λειτουργούσαν διαφόρων ειδών επιχειρήσεις. Από τα 62 μέλη του δείγματος, 35 ήταν άντρες και 27 γυναίκες. Η μέση ηλικία του δείγματος ήταν 43,6 έτη. Ποσοστό 19,36% των μεταναστών επιχειρηματιών προέρχονταν από την Αλβανία, 24,19% από χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και 16,13% από τη Βουλγαρία. Ο μέσος χρόνος διαμονής στην Ελλάδα έφτανε τα 19,18 χρόνια και επιπλέον 47% δήλωσαν, ότι είχαν ελληνική καταγωγή. Το 53% ήταν απόφοιτοι Γυμνασίου ή Λυκείου, ενώ 19% είχε σπουδές πανεπιστημιακού επιπέδου. Επιπρόσθετα το 34% μιλούσε με μέτρια ευχέρεια την ελληνική γλώσσα, 50% καλά, ενώ 16% άριστα. Το 40% είχε ξενική προφορά, ενώ το 60% όχι. Ποσοστό 18% των επιχειρηματιών μεταναστών του δείγματος απασχολούνταν σε λαϊκές αγορές, 16% διατηρούσε καταστήματα ένδυσης, ενώ 13% είχε ταβέρνα ή καφενείο. Τέλος, 59 από τις 62 επιχειρήσεις δραστηριοποιούνταν στον τομέα της παροχής υπηρεσιών και από αυτές το 71% ήταν ατομικές επιχειρήσεις.

Το όργανο μέτρησης (ερωτηματολόγιο) αποτελούνταν από 85 ερωτήσεις, καταναμημένες σε 5 θεματικές ενότητες, που αποτελούσαν και τις λεγόμενες ερευνητικές υποθέσεις, και συγκεκριμένα τις παρακάτω: «Δημογραφικά δεδομένα» (Με 31 ερωτήσεις σχετικές με τα δημογραφικά στοιχεία του δείγματος), «Θεσμική Υποστήριξη επιχειρηματικότητας» (με 12 ερωτήσεις σχετικές με τις ευκαιρίες και τα εμπόδια επιχειρηματικότητας), «Κίνητρα για επιχειρηματικότητα» (με 35 σχετικές ερωτήσεις), «Δυσχέρειες επιχειρηματικότητας» (με 3 ερωτήσεις σχετικά με τις δυσχέρειες ίδρυσης της επιχείρησης) και τέλος «Αντίληψη για την πορεία της επιχείρησης» (με 4 ερωτήσεις σχετικές με την αυταντίληψη του επιχειρηματία). Ως προς τα αποτελέσματα, σχετικά με την πρώτη υπόθεση, που έγινε εν μέρει αποδεκτή, προέκυψε, ότι θετική επίδραση στην αντίληψη της πορείας της επιχείρησης του μετανάστη, ασκεί η οικονομική του κατάσταση στη χώρα προέλευσής του, καθώς και ο αριθμός των μελών της οικογενείας του, που εργάζονται στην επιχείρησή του. Αντίθετα, αρνητική επίδραση έχει η ξενική προφορά του επιχειρηματία μετανάστη. Η δεύτερη υπόθεση απορρίφθηκε, καθώς με βάση τα αποτελέσματα, δεν προέκυψε συσχέτιση μεταξύ της εθνικότητας του μετανάστη και της πορείας της επιχείρησής του, ενώ επίσης απορρίφθηκε η τρίτη υπόθεση, καθώς επίσης από τα αποτελέσματα δεν προέκυψε συσχέτιση μεταξύ της ελληνικής καταγωγής του μετανάστη και της πορείας της επιχείρησής του. Απορρίφθηκε όμως και η τέταρτη υπόθεση, καθώς επίσης από τα αποτελέσματα δεν προέκυψε συσχέτιση μεταξύ της Θεσμικής Υποστήριξης ή των Δυσχερειών για Επιχειρηματικότητα και της πορείας της επιχείρησης του μετανάστη. Η πέμπτη όμως υπόθεση έγινε εν μέρει αποδεκτή, καθώς με βάση τα αποτελέσματα, κάποια από τα κίνητρα, όπως αυτά της Αυτονομίας και της Επιθυμίας για το επιχειρείν σχετίζονται θετικά και στατιστικά, σε σημαντικό βαθμό με την πορεία της επιχείρησης του μετανάστη.

Από τις παραπάνω διαπιστώσεις οι συγγραφείς τονίζουν την αρνητική επίδραση που φαίνεται ότι επιφέρει στην επιτυχημένη μεταναστευτική επιχειρηματικότητα η ξενική προφορά και υπενθυμίζουν τον Volery (2007) που υποστηρίζει ότι η έλλειψη γλωσσικής ικανότητας μπορεί να οδηγήσει τους μετανάστες στην αυτοαπασχόληση. Ενισχυτικά επικαλούνται τα συμπεράσματα έρευνας (Baldwin-Edwards και Safilios-Rothschild, 1999) σύμφωνα με την οποία υποστηρίζεται πως οι Έλληνες δεν έχουν συνηθίσει την ύπαρξη «ξένων» στην χώρα τους και παρουσιάζουν αρκετά υψηλά επίπεδα ξеноφοβίας και ρατσισμού. Έτσι, κατά τους συγγραφείς, οι επακόλουθες διακρίσεις σε βάρος των ξένων, ίσως ερμηνεύουν το παραπάνω εύρημα. Μάλιστα

τονίζουν πως αν και θα αναμένονταν, ότι και η θρησκεία των μεταναστών θα είχε ενδεχομένως αρνητική επίδραση πάνω στην επιτυχία της επιχειρηματικότητάς τους, τα αποτελέσματα της έρευνάς τους δεν προσδιόρισαν μια τέτοια συσχέτιση. Το εύρημα αυτό πιθανά ερμηνεύεται από το ότι το θρήσκευμα των μεταναστών δεν είναι εμφανές ή/και από το ότι οι μετανάστες ακολουθούν κάποιες στρατηγικές, όπως για παράδειγμα η ελληνοποίηση των ονομάτων τους, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις διακρίσεις από την πλευρά του ντόπιου πληθυσμού (Moïsidis και Papadopoulou, 2011). Ακόμη, τα ερευνητικά αποτελέσματά τους δεν υποστηρίζουν προηγούμενα, των Lianos και Psiridis (2006), που αναφέρουν ότι η πιθανότητα αυτοαπασχόλησης των μεταναστών συσχετίζεται, σε μεγάλο βαθμό, με την προηγούμενη εμπειρία τους σε επιχειρηματική δραστηριότητα στην Ελλάδα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαπίστωση των συγγραφέων πως παρά το ότι αρκετοί συγγραφείς υποστηρίζουν ότι ορισμένοι λαοί, μεταξύ των οποίων και ο ελληνικός, λόγω κουλτούρας, έχουν μια προδιάθεση, προς το επιχειρείν και είναι επιτυχημένοι στο πεδίο της επιχειρηματικότητας (Collins, 2008; Hatziprokopiou, 2008; Masurel et al., 2004), στο πλαίσιο αυτής της ερευνητικής εργασίας δεν επιβεβαιώθηκε η προαναφερθείσα άποψη. Οι ελληνικής καταγωγής μετανάστες δε βρέθηκαν να θεωρούν την πορεία της επιχείρησής τους περισσότερο επιτυχημένη, από ότι οι μετανάστες, που δεν είχαν ελληνική καταγωγή. Πιθανολογούν οι συγγραφείς, ότι ίσως οι ελληνικής καταγωγής μετανάστες, λόγω έλλειψης γλωσσικής ικανότητας, να αντιμετωπίστηκαν από τους ντόπιους, ως «ξένοι», ίσως όμως και να είχαν μεγαλύτερες προσδοκίες από την ανάμιξή τους με την επιχειρηματικότητα, οι οποίες δεν επαληθεύθηκαν.

Επίσης οι συγγραφείς μνημονεύουν τα ευρήματα πολλών μελετητών περί του ότι η πρόσβαση των μεταναστών σε οικονομικούς πόρους και δη σε κεφάλαιο αλλά και οι σε βάρος τους διακρίσεις αποτελούν σημαντικά εμπόδια για την επιτυχία της επιχείρησής τους (Bates, 1997-Cavalluzzo και Wolken, 2002,2005-Blanchard, Yinger και Zhao et.al, 2004-Blanchflower, Levine και Zimmerman et.al, 2003-Bostic και Lampani, 1999-Mitchell και Pearce, 2004- Fairlie και Robb, 2008-Fairlie και Woodruff, 2010- Lofstrom και Wang, 2009), ωστόσο σε αντίθεση με τα παραπάνω ευρήματα, στο πλαίσιο της έρευνάς τους, ούτε η έλλειψη θεσμικής υποστήριξης, ούτε οι αντιλαμβανόμενες δυσχέρειες βρέθηκαν να σχετίζονται με την πορεία της επιχείρησής των μεταναστών. Θεωρούν οι συγγραφείς πως ίσως αυτό σημαίνει, ότι εφόσον τα κίνητρα των μεταναστών για επιχειρηματικότητα είναι ισχυρά, τότε τα

εμπόδια υπερπηδούνται και η θεσμική υποστήριξη δεν είναι απολύτως απαραίτητη για την καλή πορεία της επιχείρησής τους. Επικαλούνται μάλιστα και τους Collins (2008)-Hatziprokoriou (2008) και Masurel et.al.,(2004) κατά τους οποίους και οι Έλληνες επιχειρηματίες εξάλλου αντιμετωπίζουν μεγάλα προβλήματα με την ελληνική γραφειοκρατία και το τραπεζικό σύστημα και ωστόσο επιχειρούν.

Και επειδή οι συγγραφείς πιθανολόγησαν πως τα ισχυρά κίνητρα ήταν που οδήγησαν στην υπερπήδηση των εμποδίων που σαφώς βρίσκουν στον δρόμο τους οι μετανάστες, αναφερόμενοι στα κίνητρα των μεταναστών, που επιδρούν θετικά στην επιτυχή πορεία της επιχείρησής τους, προσδιορίστηκαν αυτά της αυτονομίας και της επιθυμίας, για το επιχειρείν. Σημείωσαν οι συγγραφείς, πως κατά τους Deci και Ryan (1985, 2000) η αυτονομία θεωρείται μια πανανθρώπινη ψυχική ανάγκη και κατεξοχήν εσωτερικό κίνητρο, ενώ κατά τους (Kuratko et.al.,1997; Robichaud et.al.,2001) η επιθυμία για το επιχειρείν συνδέεται τόσο με την ικανοποίηση, όσο και με την πρόκληση, οι οποίες θεωρούνται επίσης εσωτερικά κίνητρα. Επειδή δε από τις έρευνές τους δε βρέθηκαν να σχετίζονται με την πορεία της επιχείρησης το κοινωνικοοικονομικό κύρος και οι συνθήκες εργασίας των μεταναστών, προφανώς το κοινωνικοοικονομικό κύρος τοποθετείται εκτός αυτής καθεαυτής της δραστηριότητας και επομένως μπορεί να θεωρηθεί, ως εξωτερικό κίνητρο (Kuratko et al., 1997). Παρατηρούν δε ότι η μη συσχέτιση των συνθηκών εργασίας με την πορεία της επιχείρησης, παραπέμπει στον Herzberg et.al.(1959), που υποστηρίζει ότι οι καλές συνθήκες εργασίας δε συνδέονται απαραίτητα με την παρακίνηση των εργαζομένων. Η ικανότητα ωστόσο, που θεωρείται ως κατεξοχήν εσωτερικό κίνητρο (Deci και Ryan,1985,2000), επίσης δε βρέθηκε να σχετίζεται με την πορεία της επιχείρησης. Από τα ευρήματα της έρευνάς τους φάνηκε ότι τα εσωτερικά κίνητρα των επιχειρηματιών μεταναστών είναι αυτά που τους εξασφαλίζουν την επιτυχία. Μπορεί διάφορα εξωτερικά κίνητρα, όπως οι χαμηλοί μισθοί και οι διακρίσεις στην αγορά εργασίας, να ωθούν τους μετανάστες στην αυτοαπασχόληση (Bates,1997-Fairlie και Meyer, 1996- Olson et.al.,2000), ωστόσο στο πλαίσιο της ερευνητικής τους εργασίας δεν προσδιορίστηκε ότι οι παράγοντες αυτοί συμβάλλουν στην επιτυχία των επιχειρήσεων των μεταναστών. Σημειώνουν δε οι συγγραφείς την εξαιρετικά σημαντική παρατήρηση των Deci και Ryan (1985, 2000) ότι ενώ η εσωτερική παρακίνηση συνδέεται με την προσκόλληση στη δραστηριότητα, η εξωτερική παρακίνηση συνδέεται με την εγκατάλειψή της, εξαιτίας του ότι οι συμπεριφορές των εσωτερικά παρακινούμενων ατόμων είναι περισσότερο

σταθερές, ενώ των εξωτερικά παρακινούμενων περισσότερο ασταθείς. Καταλήγουν λοιπόν πιθανολογώντας οι συγγραφείς στην ανωτέρω αναφερόμενη επεξήγηση – αιτιολόγηση, πως ίσως η επιμονή των εσωτερικά παρακινημένων μεταναστών, ερμηνεύει την επιτυχία τους στην επιχειρηματικότητα, παρά την ύπαρξη των εξωτερικών εμποδίων και αντικινήτρων.

Από την προηγείσα ανάλυση προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα:

Η επιτυχημένη επιχειρηματική πορεία των μεταναστών όπως την αντιλαμβάνονται οι ίδιοι, σχετίζεται θετικά με την οικονομική κατάσταση τους στη χώρα προέλευσης, τον αριθμό υπαλλήλων μελών της οικογενείας τους που απασχολούν, την ανάγκη τους για αυτονομία και την επιθυμία για το επιχειρείν. Αντίθετα αρνητική συσχέτιση προσδιορίστηκε αναφορικά με την ξενική προφορά των μεταναστών.

Τα εσωτερικά κίνητρα των επιχειρηματιών μεταναστών είναι αυτά που τους εξασφαλίζουν την επιτυχία. Στον αντίποδα ούτε η έλλειψη θεσμικής υποστήριξης, ούτε οι αντιλαμβανόμενες δυσχέρειες βρέθηκαν να σχετίζονται με την πορεία της επιχείρησης των μεταναστών.

4.- Ακολουθεί η παρουσίαση της έρευνας που διεξήγαγε στο πλαίσιο της διπλωματικής της εργασίας η Σοφία Θεοχάρη με θέμα «Η επιχειρηματικότητα των μεταναστών: Η περίπτωση της Μαγνησίας», Ιανουάριος 2010 (<https://ir.lib.uth.gr/xmlui/handle/11615/42203>). Στο πρώτο τμήμα της εν λόγω εργασίας αναλύεται η επιχειρηματικότητα των μεταναστών στην Περιφέρεια Θεσσαλίας, ως προς την υπηκοότητα των μεταναστών, την περιοχή χωροθέτησης, τον κλάδο δραστηριότητας και τη νομική μορφή των επιχειρήσεων, ενώ στο δεύτερο τμήμα της διερευνώνται τα χαρακτηριστικά της αλλοδαπής επιχειρηματικότητας αναλύοντας στοιχεία, που είναι διαθέσιμα μόνο για το νομό Μαγνησίας, όπως το έτος έναρξης της δραστηριότητας, το φύλο, η ηλικία, η χώρα προέλευσης, ο κλάδος δραστηριότητας, ο τομέας παραγωγής και η νομική μορφή. Στη συνέχεια μέσω της επεξεργασίας των διαθέσιμων στοιχείων του Επιμελητηρίου Μαγνησίας αναδεικνύονται τα πρότυπα χωρικής συμπεριφοράς των αλλοδαπών επιχειρηματιών στην πόλη του Βόλου. Τέλος, με τις δώδεκα προσωπικές συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν σε μετανάστες επιχειρηματίες δίνονται λεπτομερή στοιχεία, ως προς το προφίλ των επιχειρήσεων και αναλύονται τα βασικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις αυτές. Οι πηγές άντλησης των δεδομένων είναι τα τέσσερα Θεσσαλικά Επιμελητήρια και κυρίως το Επιμελητήριο Μαγνησίας, κρατικοί

φορείς στους οποίους απευθύνονται οι επιχειρηματίες για την περαίωση των υποθέσεων, που αφορούν στα ζητήματα της επιχειρηματικής τους κατάστασης. Το μεγαλύτερο ποσοστό (68%) των επιχειρηματιών με ξένη υπηκοότητα έχει κάνει έναρξη δραστηριοτήτων τη χρονική περίοδο 2006-2009 και πιο συγκεκριμένα από τις 75 επιχειρήσεις που ιδρύθηκαν την τριετία 2006-2009, οι 28 άρχισαν να λειτουργούν στις αρχές του έτους 2009. Η ερευνήτρια λοιπόν συμπεραίνει πως φαίνεται οι μετανάστες δεν ξεκινάνε τη επιχειρηματική τους δραστηριότητα από τα πρώτα χρόνια παραμονή τους στη χώρα υποδοχής, αλλά συνήθως περνάει ένα χρονικό διάστημα προσαρμογής και πιθανά συγκέντρωσης οικονομικών πόρων, ικανών για την δημιουργία μιας βιώσιμης επιχείρησης. Η γυναικεία επιχειρηματικότητα είχε έντονη παρουσία με 58 επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνταν κυρίως σε κλάδους όπως τα κομμωτήρια, τα κέντρα αισθητικής, το λιανικό εμπόριο ενδυμάτων αλλά και κάποια κέντρα μαζικής εστίασης (καφετέριες, εστιατόρια). Λιγότεροι ήταν οι άνδρες επιχειρηματίες (52) που διαφοροποιούνταν επιχειρηματικά σε εξειδικευμένες κατασκευαστικές εργασίες (υδραυλικοί, ηλεκτρολόγοι) αλλά και στην κατασκευή μεταλλικών προϊόντων. Τόσο οι άντρες όσο και οι γυναίκες είχαν ικανότητες για την επιχειρηματική απασχόλησή τους. Οι ηλικίες των μεταναστών στις οποίες παρατηρείται έντονα η τάση για την έναρξη μιας επιχειρηματικής δραστηριότητας ήταν η ηλικία, μεταξύ των 26 και 45 ετών (από το 55 άτομα, τα 34 ανήκαν σε αυτή την ηλικιακή κατηγορία). Η πλειοψηφία των ατόμων μικρότερης ηλικίας εξαιτίας της έλλειψης επαγγελματικής εμπειρίας, των τυπικών προσόντων (εκπαίδευση) αλλά και της έλλειψης χρηματικών πόρων, επέλεξαν να εργαστούν ως μισθωτοί. Παρόμοια και ακόμα πιο δύσκολη ήταν η εργασιακή κατάσταση των μεταναστών που ξεπερνούσαν το 65ο έτος της ηλικίας τους που αναγκάζονταν, είτε να εργαστούν ως μισθωτοί με μερική απασχόληση, είτε να μην εργαστούν καθόλου.

Στο Νομό Μαγνησίας με βάση τα στοιχεία του Μητρώου του Επιμελητήριου μέχρι και τις 24 Νοεμβρίου 2009, οπότε ολοκληρώθηκε η έρευνα, υπήρχαν 110 εγγεγραμμένοι αλλοδαποί επιχειρηματίες. Ο μεγαλύτερος αριθμός επιχειρηματιών με ξένη υπηκοότητα προέρχεται από χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ακολουθούν 28 επιχειρηματίες με χώρα προέλευσης την Αλβανία, την Ελβετία και την Βόρεια Μακεδονία. Υπήρχαν 9 μετανάστες από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και 5 από δυτικές αναπτυγμένες χώρες, εκτός ΕΕ.

Το 53% των ξένων επιχειρήσεων ήταν εγγεγραμμένοι στο Επαγγελματικό τμήμα δηλαδή, επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνταν κυρίως στον κλάδο των κατασκευών,

της εστίασης, της εκπαίδευσης, στις χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές υπηρεσίες, στη διαχείριση ακίνητης περιουσίας, στις επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, στις δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών. Το 30% των μεταναστών είχαν πάρει βεβαίωση εγγραφής από το Εμπορικό τμήμα, αρμόδιο για το αντικείμενο ενασχόλησής τους με το λιανικό και χονδρικό εμπόριο. Οι μεταποιητικές δραστηριότητες όλων των προϊόντων (τροφίμων, ποτών, ενδυμάτων, ξύλου, μετάλλων, μη μεταλλικών ορυκτών, χημικών ουσιών, μηχανημάτων, κ.α.) ανήκουν στο Βιοτεχνικό τμήμα που η παρουσία των ξένων επιχειρηματιών ήταν μικρή, με ποσοστό 14%. Ακόμα μικρότερο ήταν το ποσοστό (3%) των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνταν στον Τουριστικό τομέα και ειδικότερα λειτουργούσαν μόνο τρεις (3) επιχειρήσεις (ενοικιαζόμενα δωμάτια, τουριστικό γραφείο, εκμάθηση θαλάσσιων σπορ), ενώ δεν υπήρχε καμία επιχείρηση εγγεγραμμένη στο Βιομηχανικό τμήμα.

Ο μεγαλύτερος αριθμός των επιχειρηματιών με ξένη υπηκοότητα επέλεξαν την δραστηριοποίησή τους στον τριτογενή τομέα (εμπόριο-τουρισμός-υπηρεσίες), αλλά και στον δευτερογενή (μεταποίηση –κατασκευές) με μικρότερο ποσοστό (15%), ενώ αξιοσημείωτο είναι το γεγονός, ότι δεν εκπροσωπήθηκε από τους αλλοδαπούς ο πρωτογενής τομέας (γεωργία, δασοκομία και αλιεία, ορυχεία και λατομία).

Σχετικά με τις προσωπικές συνεντεύξεις, αυτές έλαβαν χώρα στην πόλη του Βόλου με συνεντευξιαζόμενους, δέκα (10) μετανάστες επιχειρηματίες, που ίδρυσαν την δική τους επιχείρηση και δύο (2) επιχειρηματίες που προτίμησαν, ως μέλη εταιρειών να συνεργάζονται με αλλοδαπούς επιχειρηματίες. Οι συνεντεύξεις έγιναν με Αλβανούς, Σύριους, Ρώσους, Βούλγαρους, Ιταλούς αλλά και Έλληνες επιχειρηματίες που δραστηριοποιούνται κυρίως στον τομέα του λιανικού εμπορίου, των κατασκευών και της παροχής υπηρεσιών.

Βασικοί λόγοι ίδρυσης της επιχείρησης ήταν οικονομικοί. Για τους περισσότερους τα σοβαρά προβλήματα, εξαιτίας της διαφορετικότητας τους και του χαμηλού μορφωτικού επιπέδου τους, που συνάντησαν στην προσπάθειά τους για εύρεση εργασίας, τους ώθησαν να δημιουργήσουν επιχειρήσεις, για να μπορέσουν να επιβιώσουν οικονομικά. Για κάποιους το γεγονός, ότι είχαν εργαστεί σε παρόμοια δουλειά στη χώρα τους ή είχαν σπουδάσει κάτι σχετικό, αποτέλεσε σημαντικό κίνητρο για την ίδρυση μιας επιχείρησης.

Επιπλέον, οι μετανάστες αισθάνονταν τις επιχειρήσεις τους και τις παρουσίασαν, σαν το «σπίτι» τους, δηλαδή πολύ μικρές, με όλα τα μέλη της οικογένειάς τους να

εργάζονται σε αυτές, φτιαγμένες με προσωπική εργασία, λιγοστά χρήματα, εφόδια και εξοπλισμό, ώστε να είναι υπολοίπονται ανταγωνιστικά. Δεν απασχολούσαν επιπλέον προσωπικό και όπου υπήρχε τέτοιο (που δεν ξεπερνούσε τα 4-5 άτομα), απασχολούνταν κυρίως ομοεθνείς. Το οικονομικό προφίλ των επιχειρήσεων καθορίζεται από τον ετήσιο κύκλο εργασιών (τζίρος), ο οποίος κυμαινόταν σε χαμηλά επίπεδα, κάτι που αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα των πολύ μικρών και μικρομεσαίων επιχειρήσεων.

Οι περισσότεροι αναφέρθηκαν στις άριστες συνεργασίες τους με έλληνες κυρίως προμηθευτές, βέβαια υπήρχαν κι εκείνοι που έχουν συνάψει κατά καιρούς συνεργασίες με ομοεθνείς, όταν επρόκειτο να προμηθευτούν παραδοσιακά προϊόντα. Με αυτό τον τρόπο επεδίωξαν να ανατρέψουν την όποια αρνητική εικόνα και να δείξουν, ότι μπορούν να συνεργαστούν ομαλά και χωρίς προβλήματα με ανθρώπους που έχουν διαφορετική επιχειρηματική κουλτούρα. Στο ίδιο πλαίσιο κινήθηκαν και οι απόψεις των μεταναστών για τους πελάτες τους και τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ τους. Αναφέρθηκαν στις πολύ καλές, καθημερινές σχέσεις με τους πελάτες τους, προσπαθώντας να είναι πάντα συνεπείς και να προσφέρουν ποιοτικά προϊόντα και υπηρεσίες σε χαμηλές τιμές. Βασικό τους πρόβλημα ήταν το ελάχιστο κεφάλαιο εκκίνησης που διέθεταν και με το οποίο θα έπρεπε να καλύψουν όλες τις δαπάνες που απαιτούνταν για το στήσιμο μιας επιχείρησης καθώς και τα πρώτα της λειτουργικά έξοδα. Συνήθως οι επιχειρηματίες ξεκινούν με ένα μικρό αρχικό κεφάλαιο που προέρχεται από τις δικές τους αποταμιεύσεις (πώληση περιουσιακών στοιχείων ή αποταμιεύσεις από την μισθωτή τους εργασία). Λίγοι είναι εκείνοι, που ως πηγή άντλησης χρηματικών πόρων είχαν το δανεισμό είτε (μόνο) από συγγενικά πρόσωπα, είτε και σε συνδυασμό με ένα μικρότερο ποσό δανείου, από την τράπεζα. Από την άλλη, οι κρατικές επιδοτήσεις διάφορων φορέων όπως του ΟΑΕΔ, του ΕΟΜΜΕΧ, του ΥΠ.ΑΝ., κ.α. ενώ θα μπορούσαν να αποτελούν μια βασική πηγή οικονομικών πόρων, εξαιτίας των περιορισμών στο θέμα της υπηκοότητας, στις προϋποθέσεις συμμετοχής (έτη λειτουργίας, τζίρος, απασχολούμενο προσωπικό) αλλά και στις πολύπλοκες γραφειοκρατικές διαδικασίες συμμετοχής -συνήθως απαιτείται υποβολή επιχειρηματικού σχεδίου σε ηλεκτρονική μορφή, άρα και καλή γνώση της ελληνικής γλώσσας- στερήθηκαν της όποιας δυνατότητας κρατικής χρηματοδότησης. Οι συνεντευξιασθέντες μετανάστες επιχειρηματίες, επισήμαναν μια σειρά δυσκολιών που σε πρώτη φάση αφορούσαν τη χορήγηση και την ανανέωση της άδειας διαμονής τους, τονίζοντας κυρίως τη μικρή αρχική προβλεπόμενη διάρκεια παραμονής (2

χρόνια), με αποτέλεσμα να νιώθουν αβεβαιότητα και ανασφάλεια σε όλα τα επίπεδα. Το πλήθος και η ένταση των παραπόνων εστιάσθηκε στον περιοριστικό χαρακτήρα του θεσμικού πλαισίου και στις δυσλειτουργικές γραφειοκρατικές διαδικασίες που αφορούν την άσκηση ανεξάρτητης οικονομικής δραστηριότητας.

Βασικός λόγος ίδρυσης της επιχείρησής τους ήταν τα οικονομικά προβλήματα, σε συνδυασμό με τις μεγάλες δυσκολίες στην προσπάθεια εύρεσης εργασίας. Το μεγαλύτερο ποσοστό των πελατών αλλά και των προμηθευτών τους ήταν Έλληνες και η επιλογή του χώρου εγκατάσταση της επιχείρησης βασίζεται κυρίως στην καταλληλότητα της περιοχής. Βασική πηγή χρηματοδότησης αποτέλεσαν οι προσωπικές τους αποταμιεύσεις χωρίς καμία στήριξη από κρατικές ενισχύσεις. Από τις διεξαχθείσες 12 ατομικές συνεντεύξεις, διαπιστώθηκε ότι οι πολιτισμικές, κοινωνικές και οικονομικές ιδιαιτερότητες των μεταναστών, σε συνδυασμό με την προηγούμενη εργασιακή εμπειρία τους, το μορφωτικό τους επίπεδο αλλά και τις συνθήκες που επικρατούν στην χώρα υποδοχής (π.χ. νομικό καθεστώς, πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις) αποτέλεσαν καθοριστικούς παράγοντες για την επιχειρηματική τους εξέλιξη.

Από τα διαθέσιμα στοιχεία των τεσσάρων Θεσσαλικών Επιμελητηρίων προκύπτει ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των ξένων επιχειρηματιών προέρχεται από χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και από ευρωπαϊκές χώρες, εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης (Αλβανία, Σερβία, Βόρεια Μακεδονία, Ελβετία). Έγινε αντιληπτό από τον χρόνο έναρξης των περισσότερων επιχειρήσεων, πως το φαινόμενο της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας στη Θεσσαλία, είναι αρκετά πρόσφατο, καθώς οι ενάρξεις δραστηριότητας ξεκινούν από το έτος 2000 και μετά, με το μεγαλύτερο ποσοστό να συγκεντρώνεται, μεταξύ του έτους 2005 και του 2009. Σε σχέση με το φύλο υπερισχύουν οι γυναίκες, ενώ η ηλικία των επιχειρηματιών ήταν κυρίως, μεταξύ των ετών 25-45. Όπως σε ολόκληρη την περιφέρεια έτσι και στο Νομό Μαγνησίας οι περισσότεροι μετανάστες ασχολούνται με το λιανικό εμπόριο. Πρόκειται για επιχειρήσεις μικρού μεγέθους χωροθετημένες σε κεντρικές περιοχές της πόλης. Βασική πηγή χρηματοδότησης αποτελούν οι προσωπικές τους αποταμιεύσεις, με μικρή στήριξη από κρατικές ενισχύσεις. Επιπλέον οι χρονοβόρες γραφειοκρατικές και νομικές διαδικασίες που αφορούν κυρίως την άδεια παραμονή τους σε συνδυασμό με τα φαινόμενα ξενοφοβίας κατά τη διαδικασία ενσωμάτωσης τους δημιουργούν μεγαλύτερα προβλήματα.

5.- Μια ιδιαίτερη προσέγγιση του θέματος που πραγματεύομαι, προσανατολισμένη σε συγκεκριμένη άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας από μετανάστες, επιχειρήθηκε από την Μαριγώ Χορμοβίτη και την διπλωματική της εργασία με θέμα «Η μεταναστευτική επιχειρηματικότητα στο κέντρο της Αθήνας: Το παράδειγμα των Ασιατικών κουρείων» Ιούνιος 2016, (<http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&lang=el&pid=iid:17132>).

Όπως η γράφουσα υποστηρίζει, η ιδιαιτερότητα της προσέγγισης έγκειται στο χαρακτηριστικό ταύτισης μιας μεταναστευτικής ομάδας, με μια συγκεκριμένη επαγγελματική ενασχόληση, ως αποτέλεσμα πολιτισμικών, κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών και που δεν έχει στόχο, μόνο το κέρδος και την οικονομική αυτάρκεια. Αντιθέτως, αφορά μια ταυτόχρονη διαδικασία κοινωνικοποίησης και ένταξής τους στην κοινωνία υποδοχής αλλά και αναπαραγωγής της ιδιαίτερης πολιτισμικής τους ταυτότητας. Κίνητρο της εργασίας της αποτέλεσε η παρατήρηση της εκρηκτικής αύξησης τέτοιων καταστημάτων στο κέντρο της Αθήνας και μάλιστα από μετανάστες επιχειρηματίες συγκεκριμένων χωρών προέλευσης, δρώντας στις ίδιες περιοχές της πόλης, αυτοαπασχολούμενοι, έχοντας προσλάβει στην επιχείρησή τους ομοεθνείς, ως υπαλλήλους και με τεχνικές γνώσεις στην κομμωτική.

Η συγκέντρωση των ποιοτικών στοιχείων πραγματοποιήθηκε μέσω της επιτόπιας έρευνας σε τρία κουρεία μεταναστών, στην περιοχή του κέντρου της πρωτεύουσας και ειδικότερα στην οδό Λιοσίων, στην οδό Σοφοκλέους και στην οδό Αχαρνών. Η επιλογή των συγκεκριμένων επαγγελματικών χώρων έγινε με κριτήριο την εγκατάσταση και λειτουργία τους σε περιοχές της πόλης, στις οποίες παρουσιάζεται μεγάλη συγκέντρωση μεταναστών, οι οποίοι λειτουργούν τις επιχειρήσεις τους. Από την μελέτη του ενλόγω εθνογραφικού δείγματος διαπιστώθηκε ότι τα κουρεία των Ασιατών μεταναστών (καταγωγής κυρίως, από Μπαγκλαντές, Πακιστάν και Συρία) κάλυπταν την ανάγκη για την περιποίηση και τον καλλωπισμό μεγάλου αριθμού ανδρών. Οι επιχειρήσεις των ασιατικών κουρείων έκαναν εμφανή την παρουσία τους στον αθηναϊκό επιχειρηματικό χάρτη από το 2008, ενώ τη μεγαλύτερη αύξηση παρουσίασαν το 2015. Η έρευνα κατέδειξε, ότι η συγκέντρωση των ασιατικών κουρείων που έχουν αδειοδοτηθεί από τον Δήμο Αθηναίων, εντοπίζεται κυρίως στην 1η και στην 6η Δημοτική Κοινότητα, περιοχές στις οποίες υπάρχει μεγάλη συγκέντρωση ανδρικού μεταναστευτικού πληθυσμού, που δεν έχει τη δυνατότητα να εξυπηρετηθεί από τα ήδη υπάρχοντα ελληνικά κουρεία. Αυτό συμβαίνει, διότι πρώτον αυτά είναι λιγοστά στις συγκεκριμένες περιοχές και επίσης

επειδή οι μετανάστες δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να καταβάλουν το κόστος της παροχής υπηρεσιών αυτών των κουρείων, που είναι διπλάσιο.

Κατά την γράφουσα, η επιχειρηματική δραστηριότητα των μεταναστών συνδέεται με μια σχετική πολιτισμική εξειδίκευση των εθνοτικών ομάδων. Για παράδειγμα οι ασιάτες φαίνεται να προτιμούν την ανδρική κομμωτική τέχνη καθώς αποτελεί μια συνηθισμένη επαγγελματική πρακτική στις χώρες καταγωγής τους. Σχετικά με τους λόγους που οι μετανάστες απομακρύνονται από τη μισθωτή εργασία, παραπέμποντας στην Λιάπη («Η ποιότητα ζωής των οικογενειών μεταναστών επιχειρηματιών» στο Μετανάστευση στην Ελλάδα. Εμπειρίες-Πολιτικές-Προοπτικές, ό.π. σ. 254), σημειώνει πως εντοπίζονται στα κοινωνικά, εθνοτικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα που «περιβάλλουν» τις ζωές των μελών των μεταναστευτικών ομάδων, εντός των ορίων των αστικών κέντρων στα οποία διαμένουν. Έτσι ο λόγος που οι μετανάστες οδηγήθηκαν στην αυτοαπασχόληση, μέσω της δημιουργίας επιχειρήσεων μικρής κλίμακας, όπως είναι τα κουρεία, αποτέλεσε η εργασιακή εκμετάλλευση που βίωσαν (ανασφάλιστη εργασία, μειωμένες αμοιβές, πολύωρη απασχόληση, περιστασιακή απασχόληση, «βαριές» χειρονακτικές εργασίες) που περιόρισε τις επιλογές τους για εύρεση σταθερής εργασίας, αλλά και ο αποκλεισμός τους από τις κοινωνικές παροχές. Βέβαια παραδέχεται η γράφουσα, πως ένας από τους κύριους λόγους για την απόφαση τους να ασκήσουν ανεξάρτητη οικονομική δραστηριότητα, ήταν η αύξηση του προσωπικού κέρδους, καθώς η αλλαγή της επαγγελματικής απασχόλησης από εξαρτημένη, σε ανεξάρτητη οικονομική δραστηριότητα, συμβάλει στην μεταβολή της κοινωνικής και οικονομικής θέσης του μετανάστη, όπως αποδεικνύουν μελέτες του μεταναστευτικού φαινομένου σε σχέση με την επιχειρηματικότητα (Castles, Stephen & Kosack, Godula, 1985).

Ακόμα ένας παράγοντας που ώθησε τους μετανάστες στην άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας ήταν η δυσκολία που αντιμετώπισαν στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας. Έτσι καθώς η πλειονότητα του ερευνητικού δείγματος ήταν πρώτης γενιάς άνδρες, ευρισκόμενη σε παραγωγική ηλικία (25-45 ετών) και παρά το γεγονός ότι διέμεναν ήδη στην Ελλάδα αρκετά χρόνια, εντούτοις η ευχέρειά τους στη χρήση του προφορικού λόγου στην ελληνική γλώσσα ήταν περιορισμένη. Η γνώση της γλώσσας της χώρα υποδοχής αποτελεί βασικό προσόν για την εύρεση μιας εργασίας μη ανειδίκευτου εργάτη με καλύτερες εργασιακές συνθήκες. Από την άλλη, τονίζει, πως ο περιορισμός που θέτει η ανεπάρκεια της γνώσης της ελληνική γλώσσας, οδηγεί τους μετανάστες να λειτουργήσουν την επιχείρησή τους, εντός των

«στενών» γεωγραφικών ορίων, που ορίζει η συγκέντρωση του μεταναστευτικού πληθυσμού, όπου η επικοινωνία με τους ομοεθνείς εκτελείται αβίαστα.

Σχετικά με την καφαλαιουχική αυτάρκεια των ασιατικών κουρείων σημειώνει πως βασίζεται στην εκμετάλλευση όλων των μορφών του κεφαλαίου, χρηματικό, ανθρώπινο, πολιτισμικό, ακόμη και τα μεταναστευτικά δίκτυα - ως μια ακόμα μορφή κεφαλαίου- και όλα μαζί αποτελούν βασικούς παράγοντες επιτυχίας μιας μικρής κλίμακας επιχείρησης, όπως είναι το κουρείο. Το χρηματικό κεφάλαιο των ιδιοκτητών των κουρείων προήλθε κυρίως από προσωπικές οικονομίες, που συγκέντρωσαν από προηγούμενες εργασίες στην Ελλάδα. Επίσης, προκειμένου να δημιουργήσουν την επιχείρησή τους, δανείστηκαν χρήματα από ανεπίσημες χρηματικές πηγές, όπως είναι το συγγενικό και φιλικό περιβάλλον. Οι επίσημοι χρηματοδοτικοί φορείς, όπως το ελληνικό τραπεζικό σύστημα, δεν τους εμπιστεύθηκε αλλά ούτε και οι ίδιοι επιδεδίωξαν να απευθυνθούν για την χρηματοδότηση τους σε αυτούς. Το ανθρώπινο κεφάλαιο κατά την γράφουσα, αποτέλεσε τόσο το εν δυνάμει πελατολόγιο των κουρείων, όσο και οι υπαλλήλοι που εργάζονταν στην επιχείρηση. Τα ασιατικά κουρεία είναι συγκεντρωμένα, εντός των ορίων των εθνοτικών νησίδων και κύριοι πελάτες τους είναι ο μεταναστευτικός ανδρικός πληθυσμός, αλλά και Έλληνες πελάτες. Πιο συγκεκριμένα, οι επιχειρηματίες εκμεταλλεύθηκαν την πρόσβαση σε ένα ήδη εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό που απέκτησε τη γνώση της ανδρικής κομμωτικής τέχνης στον τόπο καταγωγής του, φοιτώντας σε αντίστοιχες σχολές ή έχοντας εργαστεί σε οικογενειακές επιχειρήσεις. Παραπέμποντας η γράφουσα στην Τσιμπιρίδου, σημειώνει πως μέσα από την μεταναστευτική εμπειρία της επαφής των υποκειμένων με τον κρατικό μηχανισμό αποκαλύπτεται η «κουλτούρα του κράτους», το οποίο εκφράζει τον ηγεμονικό του χαρακτήρα (Τσιμπιρίδου, 2009). Καθώς λοιπόν βασική προϋπόθεση για την άσκηση ανεξάρτητης οικονομικής δραστηριότητας είναι ο ενδιαφερόμενος να διαθέτει άδεια διαμονής, σε ευνοϊκή θέση βρίσκονται οι αναγνωρισμένοι πρόσφυγες, στους οποίους παρέχεται άμεσα το δικαίωμα της άσκησης ανεξάρτητης οικονομικής δραστηριότητας, μεταξύ των οποίων, μεγάλο ποσοστό ήταν Συριακής καταγωγής. Επισημαίνει δε ότι το χάσμα ανάμεσα στον τρόπο λειτουργίας του κρατικού μηχανισμού στην χώρα υποδοχής και στην χώρα καταγωγής των αλλοδαπών δημιουργεί έλλειψη εμπιστοσύνης και αμφισβήτηση της ορθότητας και χρησιμότητας της νομοθεσίας.

Οι επιχειρηματίες-μετανάστες του ερευνητικού δείγματος δημιούργησαν την επιχείρησή του κουρείου, διότι είναι μια τέχνη που γνωρίζουν καλά, επίσης είναι ένα

είδος επιχείρησης, που το κόστος εγκατάστασης και λειτουργίας της δεν είναι υψηλό, σε σχέση με άλλες δραστηριότητες, όπως για παράδειγμα, ένα εστιατόριο. Στόχος τους ήταν να παραμείνουν στην Ελλάδα και κάποια στιγμή να επανενωθούν με την οικογένεια τους επί ελληνικού εδάφους. Οι γηγενείς αποτέλεσαν για εκείνους πιθανοί πελάτες και όχι ανταγωνιστές. Εξυπηρετούν όλες τις εθνικότητες χωρίς διακρίσεις, διότι επιδιώκουν η επιχείρησή τους να είναι «ανοιχτή» και εξωστρεφής και να μην περιοριστεί στον πληθυσμό των ομοεθνών τους. Οι εθνοτικές διαφορές δεν αποτέλεσαν εμπόδιο για τη συνεργασία, καθώς συμβαίνει ένας Μπαγλαντεσιανός Ινδουιστής, να απασχολεί έναν Μπαγκλαντεσιανό Μουσουλμάνο. Ο επιχειρηματίας παρακάμπτει τις θρησκευτικές διαφορές και αξιολογεί τον χαρακτήρα και τις ικανότητες του υπαλλήλου του, χωρίς όμως αναγκαία και να απαλλάσσεται από τα στερεότυπα, που τον διακατέχουν.

Από την επιτόπια παρατήρηση η γράφουσα διαπίστωσε πως η κοινωνική ενσωμάτωση σχετίζεται και με την εμφάνιση του επιχειρηματία, καθώς οι επιχειρηματίες του δείγματος, επέλεξαν τον δυτικό κώδικα ντυσίματος, ώστε να μην ξενίσει η εμφάνισή τους τον πελάτη που έχει διαφορετική καταγωγή από εκείνον. Προέβησαν με κάθε πρόχειρο μέσο στη δημιουργία ενός φιλικού και προσιτού περιβάλλοντος, για τον εν δυνάμει Έλληνα πελάτη, προσπαθώντας να ξεφύγουν από τα αρνητικά ενδεχομένως συμφραζόμενα της εθνοτικής του ταυτότητας. Γνωρίζουν εξάλλου πολύ καλά ότι μερίδα Ελλήνων τους αντιμετωπίζει μέσα από τα γνωστά στερεότυπα που συνιστούν ούτως ή άλλως ένα ακόμη σοβαρό πρόβλημα στην άσκηση αποτελεσματικής επιχειρηματικότητας.

6.- Τελειώνοντας επιθυμώ απλώς να παραθέσω και το ενδιαφέρον συμπέρασμα της μεταανάλυσης εμπειρικών ερευνών του Θ. Μητράκου, 2016 (Η συμβολή των μεταναστών στην ελληνική οικονομία: Μετά-ανάλυση των εμπειρικών ευρημάτων. Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη, 8(2), 87–106. <https://doi.org/10.12681/scad.8883>) σύμφωνα με το οποίο, «όπως προκύπτει από την συστηματική ανάλυση (6 περίπου) μελετών, οι μετανάστες στην Ελλάδα έχουν αναπτύξει σημαντική επιχειρηματική δραστηριότητα, είτε ως εργοδότες, είτε ως αυτοαπασχολούμενοι. Ολοένα και περισσότερες οικογένειες μεταναστών μετατρέπουν σε επιχείρηση το απλό επάγγελμά τους (παροχή φροντίδας, καθαριότητας κ.ά.). Η επιλογή των μεταναστών να αναλάβουν επαγγελματική δραστηριότητα, ως επιχειρηματίες- εργοδότες ευνοείται από τη γνώση της ελληνικής γλώσσας, από την απόκτηση γνώσεων στη δουλειά, από

το αν ήταν ήδη επιχειρηματίες-εργοδότες ή αυτοαπασχολούμενοι στη χώρα τους και από το αν εργάζονται σε κλάδους που έχουν σχέση με το εμπόριο (χονδρικό ή λιανικό) και τις επισκευές. Ως προς την επιλογή αυτό-απασχόλησης, έναντι μισθωτής εργασίας, αρνητική επίδραση έχει η ηλικία, ενώ θετική επίδραση έχουν οι δεξιότητες οι αποκτηθείσες στην προηγούμενη εργασία, η αυτοαπασχόληση στη χώρα προέλευσης και η συνολική διάρκεια της μετανάστευσης. Οι επιχειρήσεις στις οποίες συμμετέχουν αλλοδαποί υπήκοοι, ως ιδιοκτήτες ή συνιδιοκτήτες, δραστηριοποιούνται κυρίως στο λιανικό εμπόριο, το χονδρικό εμπόριο και στον τομέα των κατασκευών. Υπάρχουν διαφορές στο προφίλ, τόσο των επιχειρήσεων, όσο και των επιχειρηματιών, μεταξύ ελλήνων και μεταναστών, όπως η μεγαλύτερη ηλικία των ελλήνων ιδιοκτητών και των επιχειρήσεών τους, σε σύγκριση με τους μετανάστες επιχειρηματίες, το υψηλότερο εκπαιδευτικό προφίλ των μεταναστών, σε αντίθεση με την μεγαλύτερη συνάφεια των προσόντων στην επιχειρηματική δραστηριότητα στην περίπτωση των Ελλήνων. Ταυτόχρονα εντοπίζονται μια σειρά από κοινά σημεία, όπως ο οικογενειακός χαρακτήρας της πλειοψηφίας των επιχειρήσεων και η σημασία της άτυπης οικογενειακής εργασίας και υποστήριξης, καθώς και η κυρίως τοπικής εμβέλειας δραστηριότητα των επιχειρήσεων. Η επιχειρηματικότητα των μεταναστών μπορεί πάντως να θεωρηθεί ως μια μορφή οικονομικής αφομοίωσης.».

6.2. Συγκριτική προσέγγιση και αξιολόγηση

Από την παράθεση των ανωτέρω επιμέρους συμπερασμάτων επί των διεξαχθεισών σχετικών ερευνών, μου δίδεται η δυνατότητα να συγκεντρώσω τα κοινά, αλλά και τα σημεία απόκλισης, επί του θέματος, καθώς επίσης και να τα αξιολογήσω. Το ενδιαφέρον της εργασίας μου θα κλιμακωθεί, όταν, αφού μετά την παράθεση και των εξωχώριων ερευνών, συγκεντρώσω αντιστοίχως και τα εκεί, επί μέρους, κοινά και μη στοιχεία, οπότε και φιλοδοξώ να πετύχω μία συνθετική προσέγγιση του θέματος που πραγματεύομαι.

Τα κοινά λοιπόν συμπεράσματα, όλων των προαναφερομένων εν Ελλάδι ερευνών, θεωρώ πως αποκρυσταλώνονται στα εξής:

1) Βασικός, αν όχι κυρίαρχος, λόγος της μετανάστευσης των εθνοτικών επιχειρηματιών, βρέθηκε σε όλες σχεδόν τις μελέτες, ο οικονομικός, που σχετίζεται με τις βιωτικές συνθήκες στη χώρα προέλευσης και την ελπίδα αλλά και την διάθεση

για διεκδίκηση μιας καλύτερης ζωής σε έναν τόπο, που κατά τεκμήριο μπορεί να τους την εξασφαλίσει.

2) Η δομή της εθνοτικής επιχείρησης χαρακτηρίζεται από την πλήρη συμμετοχή σε αυτήν, μελών των οικογενειών των επιχειρηματιών και που μάλιστα συνιστά και μία αναγκαία συνθήκη για την ευημερία της επιχείρησης.

3) Το ζήτημα της προσωπικής κατάστασης του επιχειρηματία και του status παραμονής του στη χώρα υποδοχής συνδέεται άρρηκτα με την δυνατότητα άσκησης επιχειρηματικότητας, καθώς η συνθήκη της κατοχής αδείας παραμονής επιτρέπει την ελεύθερη και με προσδοκίες δραστηριοποίησή του.

4) Το πρόβλημα της γνώσης της γλώσσας (υποδοχής) επίσης συνδέεται με την αποτελεσματική και με προοπτικές άσκηση εθνοτικής επιχειρηματικότητας.

5) Αυτονόητο και αναμενόμενο είναι το πρόβλημα ανεύρεσης του ικανού κεφαλαίου έναρξης της εθνοτικής επιχείρησης, καθώς αυτό στην ολότητα των περιπτώσεων συνιστά προσωπικές αποταμιεύσεις και κάποιος υποτυπώδης, άτυπος δανεισμός από συγγενείς, ενώ σε καμία περίπτωση δεν αφορά οργανωμένη χρηματοδότηση, μέσω τραπεζικού δανεισμού ή κρατικών ενισχύσεων (ιδίως όταν συνδέονται και με τα προαναφερθέντα κωλύματα γλώσσας, άδειας διαμονής κλπ).

6) Ως προς το προφίλ εθνοτικών επιχειρήσεων και επιχειρηματιών, κυρίως ο μικρότερος μέσος ηλικιακός όρος ενασχόλησης, σε σχέση με εκείνον των ελλήνων, αλλά και το υψηλότερο εκπαιδευτικό προφίλ τους είναι χαρακτηριστικά στοιχεία που πρέπει να αξιολογηθούν, κατά την κατάρτιση μιας εθνικής πολιτικής ένταξής τους.

7) Ως προς την επιλογή αυτοαπασχόλησης, έναντι μισθωτής εργασίας, αρνητική επίδραση έχει η ηλικία και τα προβλήματα-κωλύματα εύρεσης μισθωτής εργασίας, ενώ θετική επίδραση έχουν οι δεξιότητες οι αποκτηθείσες στην προηγούμενη εργασία και η αυτοαπασχόληση στη χώρα προέλευσης.

8) Στη χώρα μας οι μετανάστες είναι δυσανάλογα μισθωτοί, σε σχέση με τους έλληνες και σε αντίθεση με τα ευρωπαϊκά κατά μέσο όρο δεδομένα.

9) Το εν γένει στη χώρα μας και για όλους τους επιχειρηματίες «αφιλόξενο» προς την επιχειρηματικότητα περιβάλλον (φορολογικά, ασφαλιστικά, γραφειοκρατικά κλπ) γίνεται απαγορευτικό για τους ιδιαίτερα -λόγω της θέσης τους- ευάλωτους μετανάστες επιχειρηματίες.

10) Η «βολική» επιλογή του χώρου άσκησης επιχειρηματικότητας συνίσταται σε επιλογή «υπανάπτυκτων» μεν περιοχών, πλην όμως πλησίον του κέντρου των

πόλεων, που εν τέλει οι μετανάστες επιχειρηματίες «μεταμορφώνουν με την δραστηριότητά τους.

11) Έγινε φανερή η υποεκπροσώπηση των γυναικών στην άσκηση της εθνοτικής επιχειρηματικότητας, με ελάχιστες εξαιρέσεις (στη μελέτη της περίπτωσης της Μαγνησίας), που όμως επιβεβαιώνουν τον «κανόνα».

Ασφαλώς ανάμεσα στις έρευνες έχουν εξαχθεί, πλείστα όσα ακόμη συμπεράσματα που μπορεί, είτε να συνιστούν μεμονωμένες διαπιστώσεις, είτε ακόμη και διαπιστώσεις ενάντια στην εκάστοτε επί του ζητήματος επικρατούσα συνθήκη. Για παράδειγμα, ξεχωρίζει κανείς τις ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις (εργασία Φραγκόπουλου-Χατζηπροκοπίου) πως η μείωση των ποσοστών εθνοτικής επιχειρηματικότητας στη χώρα μας, οφείλεται όχι μόνο στις δυσμενείς συνθήκες άσκησής της αλλά και στη παρατηρούμενη ολοένα αυξανόμενη παλινόστηση των μεταναστών στη χώρα προέλευσής τους. Επίσης ενδιαφέρουσα είναι η διαπίστωση της δυσαρέσκειας στους γηγενείς επιχειρηματίες, απέναντι στην ευέλικτη άσκηση της δραστηριότητας των εθνοτικών επιχειρηματιών (με τα ωράρια διαρκείας), συνέπεια και της πλημμελούς άσκησης κρατικού ελέγχου. Στα χαρακτηριστικά του επιχειρηματία που η πλειοψηφία του ερευνητικού δείγματος (έρευνα Σαντινέ) θεωρεί κρίσιμα για την άσκηση επιτυχημένης εθνοτικής επιχειρηματικότητας είναι η αποφασιστικότητα, καθώς επίσης πως η προηγούμενη σχετική επιχειρηματική εμπειρία του μετανάστη συνιστά ένα σημαντικό κριτήριο έλξης (για άσκηση επιχειρηματικότητας), ενώ από την άλλη πλευρά δεν φαίνεται να παίζουν ρόλο, οι υφιστάμενοι αρνητικοί εξωτερικοί λόγοι απώθησης, στους αποφασισμένους και με προηγούμενη εμπειρία εθνοτικούς μετανάστες. Αξιοπρόσεκτες είναι και οι επιπλέον διαπιστώσεις (της έρευνας Μπέλα και λοιπών, για την περίπτωση Δράμας-Καβάλας) πως δεν προέκυψε συσχέτιση, μεταξύ της εθνικότητας ή και της ελληνικής καταγωγής πιο συγκεκριμένα και της εξελικτικής πορείας της εθνοτικής επιχείρησης, ενώ αρνητική επίδραση επιφέρει η ξενική προφορά των μεταναστών. Επίσης κρίνονται σημαντικά για την ανάληψη εθνοτικής επιχειρηματικής δράσης τα εσωτερικά κίνητρα της Αυτονομίας αλλά και της Επιθυμίας-Διάθεσης για άσκηση επιχειρηματικότητας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η διαπίστωσή τους, κοινή και σε περισσότερες έρευνες (Θεοχάρη για περίπτωση Μαγνησίας, αλλά και Χορμοβίτη, για ασιατικά κουρεία), σχετικά με την εύρεση και χρήση στρατηγικών μεθόδων, εκ μέρους των εθνοτικών επιχειρηματιών, για να γίνουν ελκυστικοί και πιο προσιτοί στους γηγενείς πελάτες αλλά και στους εν γένει πληθυσμούς, προκειμένου να

αποτινάξουν από πάνω τους κάθε ενδεχόμενο σε βάρος τους στερεότυπο. Τέλος είναι σημαντικές και ενδιαφέρουσες οι διαπιστώσεις της Θεοχάρη, στην μελέτη της περίπτωσης της Μαγνησίας, ότι οι μετανάστες δραστηριοποιούνται επιχειρηματικά, μετά παρέλευση ικανού χρονικού διαστήματος, απαραίτητου για την προσαρμογή τους στη χώρα υποδοχής. Επίσης διαπιστώνει έντονη παρουσία της γυναικείας εθνοτικής επιχειρηματικότητας και ακόμη πως τα προβλήματα, εξαιτίας της διαφορετικότητας τους και του χαμηλού μορφωτικού επιπέδου τους, που συνάντησαν στην προσπάθεια τους για εύρεση εργασίας, τους ώθησαν στην άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Ακολουθεί η παρουσίαση επιλεγμένων εργασιών εξωχώριων ερευνών προκειμένου μετά την εξαγωγή συμπερασμάτων να γίνει προσπάθεια συγκριτικής αξιολόγησής τους, με τις εγχώριες διαπιστώσεις.

6.3. Εξωχώριες έρευνες εθνοτικής επιχειρηματικότητας

Πριν την επί μέρους παρουσίαση των επιλεγέντων «εξωχώριων ερευνών», αξίζει να σημειώσω, πως σε αντίθεση με την χώρα μας, όπου η σοβαρή ανάπτυξη κρατικών υπηρεσιών, υπεύθυνων με την διαχείριση του μεταναστευτικού φαινομένου, έλαβε χώρα καθυστερημένα και υπό την άσκηση έντονης πίεσης μεταναστευτικών ροών, στην υπόλοιπη Ευρώπη, γενικώς και κυρίως στις χώρες που επιλέξαμε, τόσο στη Γερμανία, όσο όμως και στη Σουηδία, η δημιουργία και ανάπτυξη τέτοιων υπηρεσιών έγινε συντεταγμένα, με κίνητρο το ειλικρινές ενδιαφέρον για την μελέτη, παρακολούθηση και διαχείριση του φαινομένου, εδώ και πολλές δεκαετίες. Βέβαια οφείλω να αναγνωρίσω πως ο τρόπος εκδήλωσης του φαινομένου στις δύο κατηγορίες περιπτώσεων, προφανώς έκρινε και τον βαθμό των κρατικών αντανακλαστικών για τον έλεγχο του προβλήματος. Ενώ στις προαναφερόμενες χώρες το φαινόμενο ενέσκηψε «συντεταγμένα» και με απολύτως ελεγχόμενη ένταση, στη χώρα μας η εκδήλωσή του ήταν εκρηκτική και αιφνίδια, ώστε η κρατική απάντηση να καθυστερήσει, στερώντας επί δεκαετίες από την χώρα μας, μία σοβαρή μεταναστευτική πολιτική, που υιοθετήθηκε εσχάτως, την τελευταία δεκαετία και υπό το βάρος ασφυκτικών πιέσεων από ανεξέλεγκτες μεταναστευτικές ροές που διέτρεχαν την χώρα. Η παρατήρηση γίνεται για να απαντηθούν ενδεχόμενα ερωτήματα, με αφορμή την διαπίστωση, πως αρμόδιες κρατικές υπηρεσίες των χωρών αυτών, παρακολουθώντας επί δεκαετίες το φαινόμενο, προβαίνουν σε οργανωμένη παρατήρηση και ανάλυση των επί μέρους στοιχείων, παρέχοντας στην επιστήμη και

δημοσιοποιώντας κρίσιμα στατιστικά στοιχεία που υποβοηθούν κάθε σχετικό ερευνητή στην προσπάθεια διερεύνησης, εμβάθυνσης και συμβολής στην αντιμετώπιση του μεταναστευτικού-προσφυγικού φαινομένου.

6.3.1 Έρευνες εθνοτικής επιχειρηματικότητας στη Γερμανία

Η αρμόδια γερμανική κρατική υπηρεσία για το μεταναστευτικό, ιδρυμένη ήδη από δεκαετίες, η λεγόμενη Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (ομοσπονδιακή υπηρεσία για το μεταναστευτικό και τους πρόσφυγες, https://www.bamf.de/DE/Startseite/startseite_node.htm) αποτελεί τον βασικό κεντρικό φορέα διαχείρισης του μεταναστευτικού φαινομένου. Υπάρχουν όμως πολλές ακόμη συναρμόδιες, αλλά και άλλες, στενά συνεργαζόμενες υπηρεσίες, όπως η Bundesagentur für Arbeit (η ομοσπονδιακή επιθεώρηση Εργασίας) αλλά και το Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung (Ινστιτούτο αγοράς εργασίας και επαγγελματικής εξέλιξης), μαζί με το από κοινού δραστηριοποιημένο Forschungsdatenzentrum (Κέντρο επιστημονικών δεδομένων). Η αναφορά στις παραπάνω υπηρεσίες δε γίνεται τυχαία. Η στοχευμένη και μεθοδική συνεργασία τους προσφέρει πλείστα, όσα εργαλεία παρακολούθησης και ανάλυσης του μεταναστευτικού ζητήματος, όπως για παράδειγμα η επιμελής συνεχής και ετήσια διενεργούμενη «δημοσκοπική έρευνα» ανάμεσα σε χιλιάδες πρόσφυγες. Η έρευνα IAB-BAMF-SOEP για τους πρόσφυγες προσφέρει μια βάση δεδομένων που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την απόκτηση νέων γνώσεων σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης των ανθρώπων, που έχουν ζητήσει προστασία στη Γερμανία τα τελευταία χρόνια. Οι ερευνητικές λοιπόν προσπάθειες που παρουσιάζονται ακολούθως, λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους, εκτός των λοιπών πηγών και δεδομένων και όσα δεδομένα, αξιόπιστα και εμπειρισταωμένα εξάγονται από τις προαναφερόμενες δημοσκοπικές έρευνες στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς της Γερμανίας.

1.- Αξιόλογη ερευνητική εργασία των Rene Leicht, Ralf Philipp και Michael Woywode αποτελεί η «εμπειρογνωμοσύνη τους (Expertise)», Migrantische Ökonomie, Berufliche Selbständigkeit und Unternehmen, von Migrantinnen und Migranten in Deutschland Institut für Mittelstandsforschung, Universität Mannheim, 2021, (Μεταναστευτική Οικονομία, Επαγγελματική αυτοτέλεια και επιχειρηματικότητα Μεταναστών στη Γερμανία) για το Ινστιτούτο μικρομεσαίας Επιχειρηματικότητας του Πανεπιστημίου Μανχάιμ (δημοσιευμένη στο διαδίκτυο

<https://madoc.bib.uni-mannheim.de/58423/>). Σταχυολογώντας τις κρισιμότερες διαπιστώσεις των συγγραφέων, που αφορούν την παρούσα εργασία, επισημαίνω τα παρακάτω:

Σχετικά με την εξέλιξη της επαγγελματικής αυτοτέλειας των μεταναστών, την πορεία δηλαδή της μεταναστευτικής αυτοαπασχόλησης στη Γερμανία, κατά την διετία 2017-19 η μεταναστευτική αυτοαπασχόληση, δηλαδή αυτοαπασχολούμενων με μεταναστευτικό υπόβαθρο, αυξήθηκε περισσότερο από το μισό (αύξηση +51%), ήτοι κατά 273.000 απασχολούμενων, φθάνοντας τους 791.000, ενώ την ίδια στιγμή το αντίστοιχο ποσοστό της γηγενούς αυτοαπασχόλησης (γερμανών) μειώθηκε κατά 300.000 και κατά ποσοστό -10%. Η αύξηση μάλιστα του ποσοστού της αυτοαπασχόλησης μεταναστών ισοστάθμισε την μείωση του συνολικού αριθμού αυτοαπασχολούμενων στη Γερμανία. Έτσι αναφέρεται, πως κάθε πέμπτος επιχειρηματίας στη Γερμανία, έχει μεταναστευτικό υπόβαθρο (ποσοστό 20%). Η αύξηση δε αποδίδεται στα αποτελέσματα της αύξησης των μεταναστευτικών πληθυσμών.

Σχετικά με την αυτοαπασχόληση των γυναικών μεταναστών, αν και φαίνεται, πως στο συνολικό ποσοστό υποεκπροσωπούνται, λίγα είναι γνωστά για την επιχειρηματική συμπεριφορά τους. Λέγεται πως, εάν τα γνωστά εμπόδια λόγω φύλου, σε μεγάλη μερίδα μεταναστευτικών πληθυσμών, επηρεάζουν γενικότερα την απασχόλησή τους, πολύ περισσότερο επιδρούν αρνητικά στην προοπτική αυτοαπασχόλησή τους. Επειδή όμως από την άλλη πλευρά η ανάπτυξη επιχειρηματικότητας μπορεί να συνιστά και μέσο επαγγελματικής και κοινωνικής ανέλιξης, άρα αντιστάθμισης των φυλετικών ανισοτήτων, πάντα παραμένει μία δυνατή προοπτική για τις μετανάστριες. Έτσι μεταξύ των ετών 2005 και 2019 το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων μεταναστριών αυξήθηκε κατά 67%, ενώ των ανδρών μεταναστών μόνο κατά 47%. Από την άλλη πλευρά το ποσοστό των αυτοχθόνων γερμανίδων αυτοαπασχολούμενων μειώθηκε κατά 3% (λιγότερο πάντως από το αντίστοιχο των γερμανών που ήταν -14%). Το 2005, ο αριθμός των αυτοαπασχολούμενων μεταναστριών εξακολουθούσε να είναι 156.000 και επομένως λιγότερο από το ήμισυ του αριθμού των ανδρών. Μέχρι το 2019, ο αριθμός τους είχε αυξηθεί σε 260.000. Αυτό σημαίνει ότι κάθε πέμπτο (20%) από τα 1,28 εκατομμύρια αυτοαπασχολούμενων γυναικών, έχει μεταναστευτικό υπόβαθρο. Ταυτόχρονα, το ποσοστό των γυναικών μεταξύ των 791.000 αυτοαπασχολούμενων με μεταναστευτικό υπόβαθρο αυξήθηκε ελαφρά ή κατά 3 ποσοστιαίες μονάδες, στο ένα

τρίτο ακριβώς και βρίσκεται πλέον στο ίδιο επίπεδο με τους γηγενείς Γερμανούς. Συνολικά, η άνθηση των γυναικείων νεοφυών επιχειρήσεων ευνοείται έντονα από τη συνολική αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό. Όσον αφορά το μέγεθος των επιχειρήσεων των μεταναστών, όταν βεβαίως αυτές διατηρούν προσωπικό, κρίνεται μικρότερης κλίμακας από εκείνο των γερμανικών επιχειρήσεων. Ωστόσο, οι διαφορές δεν είναι πολύ μεγάλες. Το ποσοστό των πολύ μικρών επιχειρήσεων, με μέγιστο αριθμό 4 εργαζομένων, είναι ακριβώς τα δύο τρίτα (66%), μεταξύ των εταιρειών μεταναστών, που διαχειρίζονται ιδιοκτήτες, ενώ το ποσοστό αυτό είναι δέκα ποσοστιαίες μονάδες (56%) μικρότερο, μεταξύ των εταιρειών υπό γερμανική διαχείριση. Αντιστοίχως στις μεγαλύτερες κατηγορίες μεγέθους, με περισσότερους από 20 εργαζόμενους, το ποσοστό των μεταναστών επιχειρηματιών ανέρχεται στο 7% του συνολικού αριθμού των μεταναστευτικών επιχειρήσεων, ενώ το αντίστοιχο των γερμανικών επιχειρήσεων στο 11%.

Έχει ενδιαφέρον το εύρημα πως στις περισσότερες από τις μισές επιχειρήσεις των μεταναστών (55%) συμμετέχουν (ως επιχειρηματίες και απασχολούμενοι) μετανάστες της ίδιας χώρας προέλευσης, δίδεται δε η ερμηνεία πως συμβαίνει, επειδή στην πλειοψηφία τους, πρόκειται για μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις. Όσο όμως πρόκειται για μεγαλύτερες επιχειρήσεις και ιδίως, μεγαλύτερης έντασης γνώσης, τότε φαίνεται πως ο ομοεθνοτικός παράγοντας περιορίζεται σημαντικά, καθώς σε αυτή την περίπτωση η προέλευση του συμμετέχοντα στην επιχείρηση δε συνιστά αναγκαίο ή έστω το πιο επιθυμητό κριτήριο.

Ως προς το ζήτημα των προσόντων των μεταναστών επιχειρηματιών σημειώνεται πως πρέπει να δεχθούμε την διάκριση ανάμεσα στους κατέχοντες και μη επαγγελματικά προσόντα, κάτι όμως που δεν αντικατοπτρίζει αναγκαία και τις αντίστοιχες δεξιότητες των μεταναστών, καθώς οι μετανάστες προέρχονται συχνά από χώρες, που δεν διαθέτουν σύστημα επαγγελματικής κατάρτισης, συγκρίσιμο με της Γερμανίας και δεν διαθέτουν τα επαρκή πιστοποιητικά. Έτσι το 84% των εργαζομένων σε γερμανικές επιχειρήσεις έχουν τα απαιτούμενα επαγγελματικά προσόντα, ενώ το ποσοστό αυτό κατεβαίνει στο 62%, όταν αναφερόμαστε σε επιχειρήσεις μεταναστών. Οι έχοντες επαγγελματικά προσόντα υπάλληλοι επιχειρήσεων των οποίων οι ιδιοκτήτες προέρχονται από μια δυτική βιομηχανική χώρα ή από μια χώρα της Ανατολικής Ευρώπης, ξεπερνούν τον μέσο όρο, ενώ σημαντικά χαμηλότερο αυτού, είναι το ποσοστό των εχόντων προσόντα υπαλλήλων των επιχειρηματιών, που προέρχονται τα πρώην κράτη πρόσληψης (εννοούν τα

κράτη, που κατά τις δεκαετίες 60 και 70 τροφοδότησαν με εργατικό προσωπικό τη Γερμανία) ή από μια ασιατική χώρα. Η ως άνω παρατήρηση βέβαια, έχει να κάνει και με τους τομείς επιχειρηματικότητας, που κάθε φορά αναφερόμαστε, καθώς υπάρχουν τομείς με δεδομένα υψηλών προαπαιτούμενων προσόντων συμμετοχής, ενώ τέλος πρέπει να επισημανθεί και η παράμετρος της οικονομικής αδυναμίας των μεταναστευτικών επιχειρήσεων να είναι ανταγωνίσιμες, σε αυτή την απαίτηση πρόσληψης, εργαζομένων υψηλών προσόντων.

Ένα σοβαρό ζήτημα, που απασχολεί τους συγγραφείς, είναι οι δυνατότητες επαγγελματικής κατάρτισης και επανεκπαίδευσης των μεταναστών, με στόχο την επιχειρηματική τους ενασχόληση. Σημειώνουν λοιπόν, ότι υπάρχουν χρηματοδοτικά προγράμματα, που από καιρό στοχεύουν στην κατάρτιση των μεταναστών επιχειρηματιών και ιδιαίτερα μάλιστα νέων, εν δυνάμει επιχειρηματιών, σε τομείς εξειδικευμένης επιχειρηματικότητας. Διαπιστώνουν όμως, την επιφύλαξη με την οποία αντιμετωπίζονται αυτές οι προσπάθειες εκ μέρους των μεταναστών, λόγω διαφορών στην πολιτισμική προσέγγιση του θέματος, όσο όμως και λόγω αντικειμενικών αδυναμιών συμμετοχής σε τέτοιες προσπάθειες, που προαπαιτούν ιδιότητες και προϋποθέσεις, που οι μετανάστες, ως ουδέποτε συμμετέχοντες του γερμανικού εκπαιδευτικού συστήματος, δεν διαθέτουν. Αντίστοιχα προβλήματα διαπιστώνουν οι συγγραφείς και στο ζήτημα της επανεκπαίδευσης των εργαζομένων σε επιχειρήσεις μεταναστών -πάντα αναγκαία για την πορεία κάθε επιχείρησης- διότι οι εργοδότες μετανάστες επιχειρηματίες στερούνται της απαιτούμενης εμπειρίας με το σύστημα επαγγελματικών προσόντων στη Γερμανία.

Με βάση την λεγόμενη μικροαπογραφή (Microzensus), που γίνεται ετησίως από την επίσημη γερμανική στατιστική υπηρεσία από το έτος 2010, έως το έτος 2019, ο αριθμός των απασχολούμενων στη Γερμανία, αυξήθηκε κατά περίπου 4,4 εκατομμύρια. Από αυτή την αύξηση, 3,3 εκατομμύρια ήταν εργαζόμενοι με μεταναστευτικό υπόβαθρο (με τη στενή έννοια), ενώ 1,9 εκατομμύρια από τους νέους εργαζόμενους, μετανάστευσαν μόνο μετά το 2013. Κάτι λιγότερο από ένα εκατομμύριο από αυτούς, ήρθαν στη Γερμανία αποκλειστικά για απασχόληση (πολλοί ακόμη και με προσφορά εργασίας) και τουλάχιστον 100.000 από όλους, όσους μετακόμισαν στη Γερμανία, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου ήταν αυτοαπασχολούμενοι το 2019. Αν και αυτό αντιστοιχεί σε ένα ποσοστό κάτω του μέσου όρου των αυτοαπασχολούμενων (μεταξύ των απασχολούμενων σε αυτήν την κατηγορία, 5,2%), αντιπροσωπεύει ένα σημαντικό μέγεθος για τους

νεοεισερχόμενους, με γενικά μικρό χρόνο προετοιμασίας, για την ίδρυση μιας εταιρείας. Ωστόσο, όχι μόνο το εύρος αλλά και η ποιότητα της επιχειρηματικής αυτοαπασχόλησης είναι αποφασιστικής σημασίας – ιδίως ενόψει του μέλλοντος. Συγκεκριμένα, είναι γεγονός, πως όσοι μετανάστευσαν πρόσφατα στη Γερμανία είναι εξαιρετικά καλά καταρτισμένοι. Ωστόσο, σε σύγκριση με προηγούμενες περιόδους, τα άτομα υψηλής ειδίκευσης, είναι πλέον πιθανότερο να αναλάβουν εξαρτημένη εργασία, με αποτέλεσμα το ποσοστό των ατόμων με υψηλή εκπαίδευση, μεταξύ των μισθωτών να αυξάνεται, ενώ μεταξύ των αυτοαπασχολούμενων να μένει στάσιμο.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι διαπιστώσεις των συγγραφέων για τις δυνατότητες ίδρυσης επιχειρήσεων συγκεκριμένα και ειδικότερα από τους πρόσφυγες. Μόνο από το 2013, έως το τέλος του 2018, η Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Μετανάστευσης και Προσφύγων κατέγραψε συνολικά 1,8 εκατομμύρια αιτήσεις ασύλου για πρώτη φορά. Δεδομένου ότι πλειοψηφία των προσφύγων είναι πιθανό να παραμείνει στη Γερμανία, η ένταξή τους στην αγορά εργασίας, θα είναι μια σημαντική και μακρά διαδικασία. Τα στοιχεία όμως δείχνουν, πως προχωρά καλύτερα από ό,τι περίμεναν ορισμένοι. Σύμφωνα λοιπόν με την έρευνα IAB-BAMF-SOEP –ανωτέρω αναφέρομαι στον ενλόγω φορέα- για τους πρόσφυγες, περίπου το ένα τρίτο όσων μετανάστευσαν από τις αρχές του 2013 έως τα τέλη του 2016, απασχολήθηκαν το δεύτερο εξάμηνο του 2018. Και μεταξύ των προσφύγων που βρίσκονται στη Γερμανία από το 2013, περίπου οι μισοί έχουν βρει εργασία. Ταυτόχρονα, αυτό σημαίνει επίσης, ότι ένας σημαντικός αριθμός προσφύγων θα πρέπει ακόμα να ενσωματωθεί στην αγορά εργασίας τα επόμενα χρόνια, η οποία ενόψει των εκπαιδευτικών πιστοποιητικών που απαιτούνται στη Γερμανία και των απαιτήσεων προσόντων των εταιρειών παραμένει μια σημαντική πρόκληση. Η χρήση των δεδομένων της μικροαπογραφής δείχνει, ότι από όσους μετανάστευσαν μεταξύ 2013 και 2019 και δήλωσαν «φυγή, δίωξη, απέλαση» ως κύρια αιτία, 275.000 άτομα απασχολήθηκαν το 2019. Το ποσοστό ή ο αριθμός, όσων είναι αυτοαπασχολούμενοι αυτή τη στιγμή, είναι 5.000, που αντιστοιχεί σε ποσοστό αυτοαπασχόλησης περίπου 2%. Όπως και με τους αυτοαπασχολούμενους γενικά, η διάρκεια παραμονής ή η φάση της μετανάστευσης στη Γερμανία παίζει καθοριστικό ρόλο για τους πρόσφυγες, εν μέρει επειδή η συσσώρευση πόρων που σχετίζονται με την ίδρυση μιας εταιρείας, αλλά και η αναγνώριση των κατάλληλων ευκαιριών, απαιτεί χρόνο και κοινωνική ένταξη στην κοινωνία υποδοχής, και οι πρόσφυγες στο μεταναστευτικό καθεστώς καταλαμβάνουν υποδεέστερη θέση. Ειδικότερα, μετά την άφιξή τους, αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα

υψηλά εμπόδια στην πρόσβαση στην αγορά εργασίας αλλά και στην επιδίωξη αυτοαπασχόλησης. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές σε σύγκριση με άλλες ομάδες μεταναστών. Μεταξύ εκείνων που ήρθαν στη Γερμανία μεταξύ 2013 και 2019, για να αναζητήσουν ή να αναλάβουν εργασία ή για λόγους οικογενειακής επανένωσης, ένα ποσοστό 6%, ήταν ήδη αυτοαπασχολούμενοι το 2019. Ωστόσο, όσο αυξάνεται η διάρκεια παραμονής τους, αυξάνεται η πιθανότητα των προσφύγων να ξεκινήσουν μια επιχείρηση. Καταλήγουν τέλος οι συγγραφείς στα ακόλουθα συνοπτικά συμπεράσματα:

Από μια αναδρομή μέχρι τα μέσα της περασμένης δεκαετίας, φαίνεται, πόσο έχει αυξηθεί ο αριθμός των αυτοαπασχολούμενων μεταναστών στη Γερμανία. Είναι αλήθεια, ότι ο ρυθμός ίδρυσης επιχειρήσεων έχει επιβραδυνθεί τα τελευταία χρόνια λόγω της μεγάλης ανάγκης για εξειδικευμένους εργαζόμενους στις επιχειρήσεις. Ωστόσο, κάθε πέμπτο άτομο που αναλαμβάνει επιχειρηματική δράση στη Γερμανία έχει πλέον ένα μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Κατέστη σαφές ότι οι συνθήκες ανάδυσης, καθώς και η δομή και οι δυνατότητες απόδοσης της «μεταναστευτικής οικονομίας», έχουν αλλάξει με την πάροδο του χρόνου, με αποτέλεσμα οι μεταναστευτικές επιχειρήσεις να συμμετέχουν πλέον πολύ περισσότερο από πριν, στη διαδικασία του οικονομικού εκσυγχρονισμού. Η μεταναστευτική επιχειρηματικότητα δημιουργεί, συντηρητικά υπολογισμένα, τουλάχιστον 3,4 εκατομμύρια θέσεις εργασίας και επομένως, ένα σημαντικό ποσοστό όλων των θέσεων στην αγορά εργασίας.

Ανησυχίες ότι μεταναστευτική επιχειρηματικότητα θα παραμείνει περιορισμένη στο εθνικό της περιβάλλον και με οριακά οικονομικά αποτελέσματα αποδεικνύονται αβάσιμες. Αντιθέτως, γίνεται σαφές ότι το βήμα προς την αυτοαπασχόληση, υπόσχεται βελτιωμένο εισόδημα και συνεπώς κοινωνική πρόοδο, η οποία οδηγεί στη συνολική ένταξη και οικονομική συμμετοχή των μεταναστών.

Συνολικά, καθίσταται σαφές ότι η ένταξη των μεταναστών μέσω της αυτοαπασχόλησης είναι μια αξιόλογη διαδρομή, αλλά με αποτελέσματα μεσομακροπρόθεσμα. Ως εκ τούτου, πρέπει να λαμβάνονται εγκαίρως τα υποστηρικτικά μέτρα, καθώς η αποφασιστική ώθηση για την ανάπτυξη της μεταναστευτικής οικονομίας για το επόμενο διάστημα, ορίζεται ήδη από σήμερα. Τόσο οι προσδοκίες και τα κίνητρα με τα οποία έρχονται οι μετανάστες στη Γερμανία, όσο και οι συνθήκες που βρίσκουν, όσον αφορά την πρόσβαση στην αγορά εργασίας και την επαγγελματική ανεξαρτησία, έχουν κεντρική σημασία.

2.- Ακολουθώς παρουσιάζουμε την αξιολόγη εργασία των David et al, (Alexandra David, Judith Terstriep, Kristina Stoewe, Alexander Ruthemeier, Maria Elo και Armando Garcia Schmidt) *Migrantisches Unternehmer:innen-tum in Deutschland, Vorschlag einer Differenzierung*, Bertelsmann Stiftung, Januar 2022 (Μεταναστευτική Επιχειρηματικότητα στη Γερμανία, Πρόταση μιας διαφοροποίησης, <https://www.bertelsmannstiftung.de/de/publikationen/publikation/did/migrantisches-unternehmerinnentum-in-deutschland-all>) οι οποίοι έχοντας διαπιστώσει, αφενός ένα έλλειμα εγχώριας βιβλιογραφίας για το ζήτημα και αφετέρου μία γενικότερη αναχρονιστική προσέγγιση του ζητήματος, φιλοδοξούν με το πόνημά τους, να προσδώσουν νέα οπτική στην ρεαλιστική προσέγγιση του θέματος.

-Εθνοτική επιχειρηματικότητα, τμήμα του τοπικού περιβάλλοντος.

Παραπέμποντας οι συγγραφείς στα έργα προηγούμενων ερευνητών (Räuchle et al., 2017 - Rohrlich, 2016 - Oberste & Ehrlich, 2015 - Hillman, 2011 - Hillman & Sommer, 2011) δέχονται πως σε μεγάλο βαθμό, η ανάπτυξη των αστικών περιοχών ωφελείται από τους μετανάστες, ως τοπικούς επιχειρηματίες, ειδικά στις μικρές και μεσαίες πόλεις. Όπου τα γερμανικής καταγωγής παραδοσιακά καταστήματα κλείνουν για διάφορους λόγους, οι μετανάστες, ως επιχειρηματίες συμβάλλουν σημαντικά στη διατήρηση παροχής των βασικών υπηρεσιών (David et al., 2019a). Ταυτόχρονα, στην περίπτωση συγκέντρωσης πολλών ομοεθνικών επιχειρήσεων, μεταμορφώνεται ολόκληρο το αστικό τοπίο. Το σύμπλεγμα καταστημάτων ειδών γάμου και νυφικής μόδας στο Duisburg Marxloh, το Dong Xuan Center στο Βερολίνο Lichtenberg ή η ιαπωνική συνοικία στο Ντίσελντορφ («Μικρό Τόκιο στον Ρήνο») είναι παραδείγματα αυτής της δυναμικής.

-Χαρακτηριστικά επιχειρηματικής δραστηριότητας μεταναστών

Τονίζουν οι συγγραφείς αρχικά την κατά τους Kriegsmann et al. (2015) παραδοχή, ότι στη Γερμανία, ως κατ' εξοχήν χώρα αξιολόγησης του κινδύνου, υφίστανται συγκεκριμένες πολιτιστικές εξαρτήσεις της αγοράς εργασίας, που εξακολουθούν να υποστηρίζουν μια επιφυλακτική στάση απέναντι στην ίδρυση μιας επιχείρησης. Σε μια σύγκριση του ΟΟΣΑ, η Γερμανία υστερεί σε σχέση με συγκρίσιμες βιομηχανικές χώρες και επίσης γειτονικές χώρες, όπως η Γαλλία, το Βέλγιο ή η Ολλανδία, όσον αφορά τη συμπεριφορά ίδρυσης επιχειρήσεων. Τα χρόνια πριν από την πανδημία του COVID 19, τα άτομα με μεταναστευτικό υπόβαθρο στη Γερμανία φαινόταν να είναι ιδιαίτερα ενεργά στην ίδρυση επιχειρήσεων σε σύγκριση

με τον συνολικό πληθυσμό, όπως προκύπτει από αντίστοιχες μελέτες (Sachs, 2020; Leifels & Metzger, 2019; Leicht et al., 2017; Metzger, 2016). Από αυτή την άποψη, οι Leicht et al. (2017) διαπίστωσαν, ότι ο μη μεταναστευτικός πληθυσμός έχει μικρότερη τάση να ξεκινήσει μια επιχείρηση, από τους ανθρώπους με ξένες ρίζες. Επομένως, τα άτομα με ξένες ρίζες, είναι πιο πιθανό να κάνουν το βήμα στην αυτοαπασχόληση. Ποσοστό περίπου 46,5% όλων των αυτοαπασχολούμενων, με μεταναστευτικό υπόβαθρο, προέρχονται από τις χώρες της ΕΕ-28. Μεταξύ αυτών, οι Πολωνοί μετανάστες καταλαμβάνουν την πρώτη θέση με 14%. Ακολουθούν Τούρκοι, Ιταλοί και Έλληνες με ποσοστά 12%, 6% και 3% (Leicht et al., 2017 - IQ Netzwerk Migrantenökonomie; Eigene Berechnung auf der Basis von Mikrozensus 2005,2019). Επιπλέον, είναι αξιοσημείωτο πως -αν και δεν γίνονται υπολογίζονται, ως μετανάστες επιχειρηματίες (με την στενή έννοια)- 71.000 Γάλλοι, Ολλανδοί, Βρετανοί, Αυστριακοί και Ελβετοί αυτοαπασχολήθηκαν στη Γερμανία, κατά το έτος 2016. Σύμφωνα με υπολογισμούς του δικτύου IQ μεταναστευτικής οικονομίας -πρόκειται για υποστηρικτικό της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας φορέα του Ινστιτούτου Κοινωνικών Ερευνών στο Mainz- ο αριθμός των αυτοαπασχολούμενων μεταναστών αυξήθηκε από 532.000, σε 860.000 συνολικά, μεταξύ 2005 και 2019. Σε ποσοστιαία βάση, αυτό οδηγεί σε αύξηση 61,7%, μέσα σε 19 χρόνια. Αυτή η αύξηση αντανακλάται επίσης στην κατανομή των αυτοαπασχολούμενων, κατά φύλο αυτοαπασχολούμενων με μεταναστευτικό υπόβαθρο. Για την ίδια περίοδο, το IQ Netzwerk Migrantenökonomie υπολόγισε αύξηση στους αυτοαπασχολούμενους άνδρες από 370.000, σε 574.000 (8,3%) και στις γυναίκες 8,5%. Σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα αποτελέσματα του Παγκόσμιου Παρατηρητηρίου Επιχειρηματικότητας (Sternberg et al., 2021), οι μετανάστες σε σύγκριση με τον γηγενή πληθυσμό στη Γερμανία, το 2019 έχουν υψηλότερο ποσοστό, στο 11,8%, έναντι 7,4%.

Ο Metzger (2016) βρίσκει την ομάδα των μεταναστών επιχειρηματιών, νεότερους, από τον μέσο όρο (38,6 έτη), σε σύγκριση με τους Γερμανούς επιχειρηματίες κατά τον χρόνο ίδρυσης της επιχείρησης (42,7). Επιπλέον, άτομα με ξένες ρίζες, όταν ιδρύουν επιχείρηση, σπάνια στρέφονται σε δημόσιες πηγές χρηματοδότησης, αλλά αντ' αυτών στρέφονται σε οικογενειακές ή προσωπικές αποταμιεύσεις.

-Επιχειρηματικότητα μεταναστριών

Σχετικά με την επιχειρηματικότητα των μεταναστριών, γίνονται ολοένα και πιο ορατές, ως αυτοαπασχολούμενες και επιχειρηματίες, καθώς είναι η πιο δυναμικά αναπτυσσόμενη ομάδα, μεταξύ των αυτοαπασχολούμενων στη Γερμανία. Μεταξύ

2005 και 2018, ο αριθμός τους αυξήθηκε κατά 57%. Περισσότερο από το ένα τρίτο όλων των αυτοαπασχολούμενων μεταναστών, είναι πλέον γυναίκες (Sachs, 2020). Ένα από τα κοινά επιχειρήματα των υποστηρικτών της επιχειρηματικότητας μεταναστριών είναι, ότι η ένταξη στην αγορά εργασίας θα μπορούσε ενδεχομένως να διευκολυνθεί και να επιταχυνθεί από την αυτοαπασχόληση. Αν και μελέτες (Zyburga et al., 2018) δείχνουν ότι σχεδόν ίδιο ποσοστό γυναικείας επιχειρηματικότητας ανάμεσα σε μετανάστριες και γερμανίδες, κατέχουν πτυχίο πανεπιστημίου, δείχνουν όμως επίσης, ότι πολλές από τις μετανάστριες επιχειρηματίες εξακολουθούν να μην έχουν πτυχίο ή το πτυχίο τους δεν έχει αναγνωριστεί στη Γερμανία. Η ιδιότητα των γυναικών, ως επιχειρηματιών, παίζει σημαντικό ρόλο στη χειραφέτησή τους, τόσο, ως γυναίκες, όσο και ως μετανάστριες, καθώς συμμετέχουν ενεργά στην αγορά εργασίας και δημιουργούν νέα πρότυπα.

-Προσόντα και Εκπαίδευση

Ενώ τα προσόντα σε προηγούμενη έρευνα για την επιχειρηματικότητα των μεταναστών αρχικά έπαιξε δευτερεύοντα ρόλο, δημοσιεύσεις όπως το Σαξονικό "New Argonauts" (2007) έδειξαν μια αλλαγή κατεύθυνσης. Έγιναν αντικείμενο προσοχής σε διάφορες οικονομικές μελέτες, οι μετανάστες υψηλής ειδίκευσης, καθώς θεωρήθηκαν, ανθρώπινο κεφάλαιο και ως εκ τούτου, ανταγωνιστικό πλεονέκτημα των κοινωνιών της γνώσης και της τοπικής οικονομίας (David, 2015). Αποκλήθηκαν έτσι με ποικίλους χαρακτηρισμούς, όπως πράκτορες γνώσης, μεσίτες γνώσης, φορείς γνώσης, κάτοχοι γνώσης (David, 2015 - Stockhorst, 2011- Growe, 2009- Faggian & McCann, 2009- Trippel & Maier, 2007) και κρίθηκε απαραίτητο να προωθηθούν ενεργά, ως οικονομικοί παράγοντες. Οι μελέτες του Metzger (2016) και Leicht et al. (2017) μπόρεσαν να δείξουν ότι τα παιδιά των πρώτων γενεών μεταναστών έχουν υψηλότερα εκπαιδευτικά προσόντα, από τους προγόνους τους για την ίδρυση επιχείρησης. Από την άλλη πλευρά, οι Expatripreneurs, δηλαδή οι εξειδικευμένοι μετανάστες πρώτης γενιάς (ομογενείς) που συνήθως μεταναστεύουν με δική τους πρωτοβουλία και ξεκινούν μια επιχείρηση έντασης γνώσης, στη νέα τους πατρίδα, είτε άμεσα, είτε σε μεταγενέστερο χρονικό σημείο, τυγχάνουν αντικείμενο έρευνας μελετών μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας (Vance et al., 2016- van Rooij & Margaryan, 2019- Ruthemeier, 2021). Ομοίως, οι μετανάστες ιδρυτές νεοφυών (start-up) επιχειρήσεων θεωρούνται γενικά υψηλών προσόντων, όταν έχουν αποκτήσει το πανεπιστημιακό τους πτυχίο, είτε στο εξωτερικό, είτε στη χώρα όπου ιδρύθηκε η εταιρεία. Αυτή η ομάδα επιχειρηματιών προσελκύει την προσοχή πάνω

από όλα σε πολιτικό επίπεδο. Θεωρούνται σημαντικοί παράγοντες στα τοπικά οικοσυστήματα (David et al., 2021- Schäfer, 2021). Το θέμα περιλαμβάνεται στη γενική συζήτηση για την «Μετανάστευση υψηλής ειδίκευσης» και (έλλειψη) εξειδικευμένων εργαζομένων, που ξεκίνησε στη Γερμανία στις αρχές της δεκαετίας του 2000 (David & Coenen, 2019- David, 2015) και κορυφώθηκε με το νόμο περί μετανάστευσης ειδικευμένων το 2020. Σχετική με την πτυχή των προσόντων των μεταναστών επιχειρηματιών είναι και η λεγόμενη εκπαιδευτική μετανάστευση. Συνολικά περίπου 2,9 εκατομμύρια φοιτητές σπούδασαν σε πανεπιστήμια της Γερμανίας, το χειμερινό εξάμηνο 2019/2020, συμπεριλαμβανομένων 411.601 λεγόμενων αλλοδαπών φοιτητών, δηλαδή φοιτητών με πτυχίο αλλοδαπής προέλευσης (Ομοσπονδιακή Στατιστική Υπηρεσία, 2021). Οι συχνότερες χώρες προέλευσης ήταν η Κίνα, η Τουρκία και η Ινδία. Με βάση την υπόθεση, ότι οι διεθνείς φοιτητές επωφελούνται από την τοπική οικονομία (Nestorenko, 2020- David & Coenen, 2014- David, 2015), η Γερμανική Υπηρεσία Ακαδημαϊκών Ανταλλαγών έχει ορίσει στόχο με τη Στρατηγική 2025 , την προώθηση της διεθνοποίησης των πανεπιστημίων (DAAD, 2020). Πάνω από όλα, το «πανεπιστήμιο του μέλλοντος» πρέπει να είναι προσανατολισμένο σε προσφορά μαθημάτων (Kosslyn & Nelson, 2017) που όχι μόνο εκπαιδεύουν τους φοιτητές πρακτικά και θεωρητικά, αλλά επιπλέον και ως διαχειριστές και επιχειρηματίες (Τσολακίδης et al., 2020, ο οποίος το θεωρεί βασική αρχή για την κατά το δυνατόν αποτελεσματική και πετυχημένη επιχειρηματικότητα). Τα πανεπιστήμια διαδραματίζουν επομένως έναν ιδιαίτερο ρόλο στην επιχειρηματική εκπαίδευση (Moore, 2020), όπως ο Ruthemeier (2021) μπόρεσε επίσης να δείξει: Εμπλουτισμένα προγράμματα σπουδών ή επιπλέον μαθήματα επιχειρηματικότητας κρίνονται από διεθνείς -εννοεί αλλοδαπούς- φοιτητές που τα παρακολουθούν στη Γερμανία ιδιαίτερα πολύτιμα (David, 2015), όχι μόνο στις οικονομικές επιστήμες, αλλά κυρίως στις επιστήμες MINT (δηλαδή, μαθηματικές, Πληροφορικής , Φυσικών επιστημών, Μηχανικής και Τεχνικών). Οι Gerlach και Neuschäfer (2016) περιγράφουν ότι οι ξένοι φοιτητές έχουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την ίδρυση επιχείρησης από τους Γερμανούς φοιτητές. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τις καινοτόμες νεοφυείς επιχειρήσεις και εκείνες που ασχολούνται με την έρευνα και την ανάπτυξη, «επειδή αυτές γίνονται συχνά σε ακαδημαϊκούς ή σχετικούς με την έρευνα τομείς (Schäfer, 2021). Με βάση το γεγονός, ότι περίπου το 20% των νεοφυών επιχειρήσεων έχουν τουλάχιστον έναν συνιδρυτή με μεταναστευτικό υπόβαθρο και ότι στο 91% των περιπτώσεων έχουν λάβει

ακαδημαϊκή εκπαίδευση (Hirschfeld, 2021) καταλήγουν στο συμπέρασμα, ότι οι αλλοδαποί φοιτητές είναι «ένα ανεκμετάλλευτο δυναμικό ίδρυσης επιχειρήσεων» (Schäfer, 2021).

Συνοψίζοντας λοιπόν τα της παρούσης εργασίας, από τη δεκαετία του 1990, αυξάνει το ποσοστό των λεγόμενων μεταναστευτικών επιχειρήσεων σε όλη τη Γερμανία. Οι επιχειρήσεις μεταναστών έχουν γίνει κεντρικός πυλώνας της τοπικής οικονομίας και κοινωνίας (Leicht & Langhauser, 2014). Συμβάλλουν σημαντικά στον οικονομικό εκσυγχρονισμό, καθώς προσεγγίζουν όλο και περισσότερο την περιοχή υπηρεσιών έντασης γνώσης και τεχνολογίας (Schäfer, 2021; David et al., 2019a). Με αυτόν τον τρόπο, δημιουργούν νέες θέσεις εργασίας (Sachs, 2020) και προσφέρουν περισσότερες θέσεις κατάρτισης κατά μέσο όρο, από τις γερμανικές εταιρείες. Εισάγουν πιο συχνά καινοτομίες στην αγορά (Metzger, 2019) και λειτουργούν, ως μεσίτες γνώσης με συμβολή στην ποικιλομορφία της «περιφερειακής βάσης γνώσης» (David et al., 2019). Σε μικρές και μεσαίες πόλεις, που συχνά χαρακτηρίζονται από μετανάστευση, αυτοί οι επιχειρηματίες συμβάλλουν στη διατήρηση της τοπικής προσφοράς αγαθών και υπηρεσιών, αποτελώντας τη βάση της κοινωνικο-τοπικής υποδομής. Σε μητροπόλεις και μεγάλες πόλεις, διαμορφώνουν το αστικό τοπίο, μαγνητίζοντας πελάτες και επισκέπτες. Οι επιτυχημένοι επιχειρηματίες με μεταναστευτικό υπόβαθρο διαδραματίζουν πλέον σημαντικό κοινωνικοπολιτικό ρόλο, συμβάλλοντας στη διασφάλιση της κοινωνικής συμμετοχής ατόμων με μεταναστευτικό υπόβαθρο (David et al., 2020), στην ενσωμάτωση των εθνοτικών κοινοτήτων, χτίζοντας επιτόπου δομές της διασποράς και, ως εκ τούτου, καθίστανται βασικός άξονας προσανατολισμού (David et al., 2019a). Έτσι η ποικιλομορφία και το δυναμικό των μεταναστών επιχειρηματιών διαδραματίζουν σημαντικό κοινωνικο-οικονομικό και πολιτιστικό ρόλο στη Γερμανία. Ανεξάρτητα από αυτό το δυναμικό, τίθεται μια σειρά προκλήσεων, όσον αφορά την διαχείριση, προώθηση και συμβουλευτική των μεταναστών για την πολιτική, την διοίκηση και την Επιστήμη.

3.- Ακολουθεί η παρουσίαση της μελέτης των Leicht & Langhauser «Ökonomische Bedeutung und Leistungspotenziale von Migrantenunternehmen in Deutschland» (Η οικονομική σημασία και οι δυνατότητες απόδοσης των μεταναστευτικών επιχειρήσεων στη Γερμανία) που δημοσιεύθηκε τον Σεπτέμβριο του 2014 και έλαβε χώρα, κατ' ανάθεση του τμήματος οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής του Ινστιτούτου Friedrich-Ebert-Stiftung.

Εισαγωγικά λοιπόν γίνεται μία κοινή από ό,τι φαίνεται, ως τώρα και σε σχέση με τις προπαρατεθείσες έρευνες, διαπίστωση, πως από την δεκαετία του 1990 έχει αυξηθεί ο αριθμός των αυτοαπασχολούμενων μεταναστών στη Γερμανία, ενώ η τάση για ίδρυση επιχείρησης εμφανίζεται ισχυρότερη στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, σε σύγκριση με τον αυτόχθονα πληθυσμό (Leicht et al. 2005 και 2012).

-Χρήση επίσημων δεδομένων

Ως βασική πηγή δεδομένων τους οι συγγραφείς χρησιμοποιούν τις επίσημες διεξαγόμενες Μικροαπογραφές (Microzensus). Η λεγόμενη Μικροαπογραφή είναι η μεγαλύτερη ετήσια έρευνα, μέρους των νοικοκυριών στη Γερμανία. Διεξάγεται από τις ομοσπονδιακές και κρατικές στατιστικές υπηρεσίες από το 1957 και αφορά τμήματα του πληθυσμού. Θεωρείται το καλύτερο αντιπροσωπευτικό στατιστικό στοιχείο για την παρακολούθηση του πληθυσμού και της απασχόλησης. Περιλαμβάνει, ως δείγμα, το 1% όλων των νοικοκυριών στη Γερμανία, συμμετέχουν δηλαδή στην υποχρεωτική έρευνα 830.000 άτομα, με μεγάλη δυνατότητα ανάλυσης των δεδομένων, λόγω της δυνατότητας συμπερίληψης ενός ευρέος φάσματος διαφορετικών ομάδων μεταναστών και εργαζομένων. Παρέχεται η δυνατότητα σύγκρισης με αυτοαπασχολούμενους γερμανικής καταγωγής. Επιπλέον, η μικροαπογραφή προσφέρει μια σειρά από κοινωνικοδημογραφικές μεταβλητές που είναι απαραίτητες για την περιγραφή και την ανάλυση της δομής και της ανάπτυξης της αυτοαπασχόλησης μεταναστών (π.χ. ηλικία, φύλο, επάγγελμα, διάρκεια διαμονής, εάν ανήκουν στην πρώτη ή δεύτερη γενιά) καθώς και οικονομικά χαρακτηριστικά (π.χ. εισόδημα, οικονομικός τομέας, όγκος εργασίας). Υφίσταται βέβαια ο περιορισμός της έλλειψης λειτουργικών οικονομικών δεικτών (όπως επενδύσεις, κύκλος εργασιών ή συνεισφορά κατάρτισης κ.λπ.) αλλά υπάρχουν εκτενείς και ικανές πληροφορίες για αυτοαπασχολούμενους και λοιπούς μισθωτούς σε μία κατηγοριοποίηση με βάση διάφορα χαρακτηριστικά τους. Μάλιστα από το 2005, η μικροαπογραφή έχει καταγράψει, όχι μόνο αλλοδαπούς, αλλά και Γερμανούς με μεταναστευτικό υπόβαθρο.

-Ιδιωτικές έρευνες επιχειρηματικότητας

Το Ινστιτούτο Έρευνας Μικρομεσαίας επιχειρηματικότητας του Πανεπιστημίου του Mannheim διεξήγαγε αρκετές έρευνες για την επιχειρηματικότητα από το 2005, μέσω επιστημονικά αναγνωρισμένων ινστιτούτων ερευνών. Έτσι τέσσερις αντιπροσωπευτικές έρευνες από αυτές, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν μεταξύ 2009 και 2014 και αποτελούν βάση δεδομένων της μελέτης, είναι οι εξής:

Έρευνα σε περισσότερους από 1.100 αυτοαπασχολούμενους μετανάστες τουρκικής, ιταλικής, πολωνικής, ρωσικής και γερμανικής καταγωγής στη Βόρεια Ρηνανία-Βεστφαλία το 2009.

Έρευνα σε 1200 επιχειρήσεις τουρκικών, ιταλικών, ελληνικών, πολωνικών, ρωσικών, γερμανικών συμφερόντων και συμφερόντων επιχειρηματιών της πρώην Γιουγκοσλαβίας και της Εγγύς και μέσης Ανατολής, στη Βάδη-Βυρτεμβέργη το 2009.

Πανγερμανική έρευνα σε 1.000 εταιρείες ιδιοκτητών μεγάλης ποικιλομορφίας εθνοτικών καταβολών, συμπεριλαμβανομένων και των ασιατικών χωρών, το 2012, ·

Πανγερμανική έρευνα 1.300 εταιρειών το 2014, των οποίων η κατανομή ομάδων στόχου, αντιστοιχεί περίπου στην έρευνα του 2012. Περίπου τα δύο τρίτα των μεταβλητών στις έρευνες είναι πανομοιότυπες, έτσι ώστε μεγάλα τμήματα να μπορούν να «ομαδοποιηθούν» σε ένα ενιαίο σύνολο δεδομένων. Επιπλέον, ορισμένοι από τους δείκτες αφορούν μόνο μεμονωμένα κρατίδια και η αναγωγή στην επικράτεια γίνεται με ιδιαίτερη προσοχή. Αλλά για τη συντριπτική πλειοψηφία των κεντρικών δεικτών η αναγωγή μπορεί να γίνει χωρίς επιφύλαξη, καθώς τα στοιχεία αφορούν σε 4.507 αυτοαπασχολούμενους, που συμμετείχαν σε έρευνα εθνικού επιπέδου.

-Σημασία και Εξέλιξη Αυτοαπασχολούμενων Μεταναστών

Σύμφωνα με τη μικροαπογραφή του 2012, 760.000 από τα 4,4 εκατομμύρια αυτοαπασχολούμενων στη Γερμανία, έχουν μεταναστευτικό υπόβαθρο. Δηλαδή περισσότεροι από ένας, στους έξι επιχειρηματίες (17%), έχει ξένες ρίζες. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, ο αριθμός των αλλοδαπών αυτοαπασχολούμενων τριπλασιάστηκε, καθώς αυξήθηκε κατά 178%. Αντίθετα, ο αριθμός των αυτοαπασχολούμενων Γερμανών αυξήθηκε «μόνο», κατά 38%, την ίδια περίοδο. Μια σύγκριση με την ανάπτυξη της εξαρτημένης απασχόλησης φανερώνει ότι αυτή η αύξηση –τουλάχιστον μακροπρόθεσμα– οφείλεται σε μικρότερο βαθμό στη μετανάστευση εργατικού δυναμικού στη Γερμανία, αλλά πολύ περισσότερο, σε μια ισχυρή τάση για αυτοαπασχόληση, μεταξύ του εργατικού δυναμικού, που κατοικεί στο εξωτερικό. Αυτό ισχύει τουλάχιστον για ένα ευρύ φάσμα ομάδων προέλευσης και γίνεται εμφανές από το γεγονός, ότι το ποσοστό αυτοαπασχόλησης μεταξύ των αλλοδαπών, έχει περίπου διπλασιαστεί τις δύο αυτές δεκαετίες, αυξανόμενο, από 6,7%, σε 13,1%. Ωστόσο, τίθεται το ερώτημα σε ποιο βαθμό η αυτοαπασχόληση αντανakλά επίσης μακροδομικές αλλαγές. Καταρχάς, είναι εντυπωσιακό, ότι κατά τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης, στις αρχές της δεκαετίας του 1990 και την

περασμένη δεκαετία, η αυτοαπασχόληση (επίσης συνολικά) αυξήθηκε. Αυτή η σύνδεση, γνωστή από έρευνα νεοσύστατων επιχειρήσεων, υποδηλώνει ότι η αυτοαπασχόληση είναι τουλάχιστον εν μέρει, μια διαφυγή από την ανεργία (Fritsch et al. 2013). Ειδικότερα, η τεράστια αύξηση από το 2004, είναι πιθανό να είναι παρενέργεια της διεύρυνσης της ΕΕ. Πράγματι από αυτή τη στιγμή και μετά, ο αριθμός των αυτοαπασχολούμενων, μεταξύ των Ανατολικοευρωπαίων αυξάνεται περισσότερο, από ό,τι σε άλλες ομάδες. Ωστόσο, αυτές οι αυξήσεις δεν είναι, όπως υποθέτουν ορισμένοι, καθαρά αποτελέσματα μετακίνησης, επειδή περισσότεροι από τους μισούς «νέους» αυτοαπασχολούμενους στην Ανατολική Ευρώπη, διέμεναν ήδη στη Γερμανία, πριν από το 2004 και πιθανώς, μόνο μετά τη διεύρυνση της ΕΕ, αναγνώρισαν ευκαιρίες για επιχειρηματική δραστηριότητα.

Οι γυναίκες και οι άνδρες έχουν διαφορετικές ευκαιρίες πρόσβασης στην αυτοαπασχόληση. Η υποεκπροσώπηση των γυναικών στην αυτοαπασχόληση είναι, μεταξύ άλλων, αποτέλεσμα του επαγγελματικού διαχωρισμού και των κοινωνικών διαμορφωμένων προτύπων (Leicht/Lauxen-Ulbrich 2005). Σπανιότερα μπορούν να διευθύνουν μία επιχείρηση επειδή συνεχίζουν να έχουν την κύρια ευθύνη για την οικογένεια και επομένως έχουν λιγότερες ευκαιρίες να δημιουργήσουν ανθρώπινο κεφάλαιο σχετικό με ανάπτυξη επιχειρηματικότητας (McManus 2001). Στην περίπτωση των μεταναστριών, αρκετοί περιορισμοί είναι πιθανό να συντρέχουν, καθώς αντιμετωπίζουν, όχι μόνο ανισότητες με βάση το φύλο, αλλά και αυτές λόγω της καταγωγής τους (Aritzsch/ Kontos 2003· Leicht et al. 2009). Από αυτή την άποψη, μπορεί να αποτελεί έκπληξη το γεγονός, ότι το ποσοστό των γυναικών μεταξύ των αυτοαπασχολούμενων με μεταναστευτικό υπόβαθρο, ανέρχεται στο 31%, σχεδόν στο ίδιο επίπεδο, με εκείνους που έχουν γερμανική καταγωγή. Ωστόσο, στις επιμέρους ομάδες προέλευσης εμφανίζονται σαφείς αποκλίσεις. Έτσι ενώ οι αυτοαπασχολούμενοι της Ανατολικής Ευρώπης, έχουν ποσοστό γυναικών 37% (13 ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερο, από το αντίστοιχο των χωρών προέλευσής τους), στη περίπτωση των τουρκικών επιχειρήσεων, οι άνδρες κυριαρχούν. Περαιτέρω, αν και δεν υπάρχει ομοφωνία στην επιστήμη, σχετικά με την επιρροή του φύλου στην ανάπτυξη της επιχείρησης, τυγχάνει αδιαμφισβήτητο, ότι η εκπαίδευση και η εμπειρία καταλαμβάνουν κεντρική θέση (Brüderl et al. 1996). Ωστόσο, όταν πρόκειται για εθνοτική επιχειρηματικότητα, η συμβολή της γνώσης αμφισβητείται μερικές φορές, καθώς θεωρείται ότι τα άτομα με χαμηλή ειδίκευση, χωρίς εναλλακτικές λύσεις, είναι πιο πιθανό να γίνουν αυτοαπασχολούμενοι και, με αυτόν

τον τρόπο, να βρουν δουλειά και ευημερία. Σε αυτές τις περιπτώσεις γίνεται αναφορά στη σημασία του εθνικού κεφαλαίου. Γεννιέται λοιπόν το ερώτημα ποιά επιρροή έχει η εκπαίδευση και πώς αυτό στη συνέχεια αντικατοπτρίζεται στη δομή της αυτοαπασχόλησης.

Μέσα σε μόλις δύο δεκαετίες, ο αριθμός των αλλοδαπών αυτοαπασχολούμενων έχει αυξηθεί κατά 178%, τέσσερις φορές περισσότερο, από τον αντίστοιχο των Γερμανών. Κάθε έκτος επιχειρηματίας στη Γερμανία έχει πλέον μεταναστευτικό υπόβαθρο. Αυτό δείχνει ότι οι επιχειρήσεις που διευθύνονται από μετανάστες έχουν μεγάλη οικονομική σημασία και μόνο λόγω της ισχυρής παρουσίας τους. Η σύνθεσή τους χαρακτηρίζεται από ένα ευρύ φάσμα ομάδων προέλευσης, στις οποίες οι συγγενείς από τις πατρίδες τους, αποτελούν όλο και μικρότερο ποσοστό, ενώ οι νέες ομάδες μεταναστών, ειδικά αυτές της Ανατολικής Ευρώπης, είναι ολοένα και πιο δραστήριες επιχειρηματικά. Στο μεταξύ, περίπου κάθε δεύτερη έναρξη επιχείρησης γίνεται από αλλοδαπούς, με αυτούς από την Πολωνία, την Ρουμανία και την Βουλγαρία να κυριαρχούν. Σε κάθε περίπτωση, η συνολική ανάπτυξη βασίζεται στους αυτοαπασχολούμενους μετανάστες από ένα ευρύ φάσμα ομάδων καταγωγής. Τα τρία τέταρτα όλων των «νέων» αυτοαπασχολούμενων από τη διεύρυνση της ΕΕ εγκαταστάθηκαν στη Γερμανία πριν από το 2004. Στα ίδια επίπεδα βρίσκονται πλέον τα ποσοστά αυτοαπασχόλησης του ενεργού πληθυσμού, με και χωρίς μεταναστευτικό υπόβαθρο. Ωστόσο για κάθε μεταναστευτική ομάδα η τάση για αυτοαπασχόληση διαφοροποιείται, καθώς διαφορετικοί είναι και οι παράγοντες που επιδρούν (πόροι, ευκαιρίες, περιορισμοί). Κατά κανόνα οι επιχειρηματικές δραστηριότητες προϋποθέτουν ακαδημαϊκά και επαγγελματικά προσόντα, παρά το ότι στο δημόσιο διάλογο μερικές φορές θεωρείται, ότι η ίδρυση μιας εταιρείας συνιστά εναλλακτική λύση στην αγορά εργασίας, ειδικά για τους λιγότερο μορφωμένους. Κατά συνέπεια, το επίπεδο προσόντων των αυτοαπασχολούμενων σε όλες τις ομάδες καταγωγής είναι σημαντικά υψηλότερο από αυτό των εξαρτημένων εργαζομένων ομολόγων τους. Αυτό με τη σειρά του είναι ένα κεντρικό χαρακτηριστικό της ποιότητας της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας. Ωστόσο είναι ενδιαφέρον, ότι αν και το ποσοστό των ατόμων με χαμηλή ειδικευση έχει μειωθεί μακροπρόθεσμα, το ποσοστό των ατόμων με υψηλή μόρφωση, δεν έχει αυξηθεί τα τελευταία χρόνια ή τουλάχιστον αυξήθηκε στον ίδιο βαθμό με τους γηγενείς αυτοαπασχολούμενους αλλά και τους μετανάστες που είναι μισθωτοί. Αυτό απαιτεί επανεξέταση των κινήτρων, όταν πρόκειται για άτομα υψηλής ειδίκευσης, ώστε να προσελκύονται υπήκοοι τρίτων

χωρών, όχι μόνο, ως ειδικοί για εταιρείες, αλλά και ως άτομα που ενδιαφέρονται να ιδρύσουν μια επιχείρηση.

Σχετικά με το πεδίο επιχειρηματικής δραστηριοποίησης, η κυριαρχία των τομέων φιλοξενίας και του εμπορίου, η οποία παρατηρήθηκε ακόμα από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, έχει μειωθεί σημαντικά, ενώ το μερίδιο των "άλλων" τομέων και η συνάφειά τους με υπηρεσίες έντασης γνώσης, αυξάνεται για μεγάλο χρονικό διάστημα. Αυτή η αλλαγή σχετίζεται φυσικά με τις αλλαγές στη σύνθεση της προέλευσης της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας. Η γαστρονομία εξακολουθεί να κατέχει εξέχουσα θέση, μεταξύ των πρώην χωρών άντλησης εργατικού δυναμικού (από την Γερμανία των δεκαετιών '60 και '70) αλλά και σε αυτήν την ομάδα υπάρχει κλαδική αλλαγή. Συγκεκριμένα, οι επιχειρήσεις τουρκικής καταγωγής είναι πολύ πιο ευρέως ασκούμενες, από αυτές των Ιταλών ή Ελλήνων αυτοαπασχολούμενων. Κατά τα λοιπά, κάθε τέταρτη μεταναστευτική επιχείρηση παρέχει υπηρεσίες που σχετίζονται με τη γνώση, γεγονός που υποδηλώνει σημαντικό εκσυγχρονισμό του φάσματος των υπηρεσιών. Ωστόσο, σε σύγκριση με τις αντίστοιχες γερμανικής προέλευσης εξακολουθούν να είναι ποσοστιαία χαμηλότερες, κάτι που δεν εξηγείται και μόνο από την ελλιπέστερη εκπαίδευσή τους. Από αυτό συνάγουμε ότι η τομεακή σύνθεση της αυτοαπασχόλησης μεταναστών διαμορφώθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα και σε σημαντικό βαθμό, από το θεσμικό και διαρθρωτικό πλαίσιο στη Γερμανία, όπως η έλλειψη αναγνώρισης προσόντων, η περιορισμένη πρόσβαση σε θέσεις εργασίας και σε κεφάλαιο και κυρίως ο προσανατολισμός της μεταναστευτικής πολιτικής. Επιπλέον, οι μετανάστες επιχειρηματίες γνωρίζουν, ότι οι δραστηριότητές τους σχετίζονται περισσότερο με μια καθαρή στρατηγική επιβίωσης και με έναν υψηλό βαθμό εκμετάλλευσης ιδίων πόρων. Ένα κεντρικό χαρακτηριστικό των λεγόμενων εθνοτικών οικονομιών είναι –όπως συχνά αναμένεται- η ικανότητα κινητοποίησης εθνοτικών πόρων, γι' αυτό και είναι στρατηγικής σημασίας η καταφυγή σε υπαλλήλους από τη δική τους κοινότητα καθώς και σε ομοεθνοτική πελατεία. Η αυξανόμενη ανάγκη, και στον ξένο πληθυσμό, για νομική και οικονομική εξειδίκευση, στις υπηρεσίες υγείας ή υπηρεσίες μέσων ενημέρωσης, ανοίγει μια αγορά για άτομα υψηλής ειδίκευσης της ίδιας εθνοτικής ομάδας, τα οποία με συνδυασμό εξειδικευμένων γνώσεων και διαπολιτισμικών ικανοτήτων, εξασφαλίζουν ένα πλεονέκτημα εμπιστοσύνης και άρα μια εξειδικευμένη αγορά.

Η συνεισφορά της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας στην απασχόληση είναι πρωταρχικού ενδιαφέροντος. Ανάλογα με το μοντέλο εκτίμησης, ο συνολικός

αριθμός θέσεων εργασίας που δημιουργούνται από μεταναστευτικές επιχειρήσεις (συμπεριλαμβανομένων εκείνων των αυτοαπασχολούμενων) κυμαίνεται από 2,2 , έως 2,7 εκατομμύρια. Το μεγαλύτερο μέρος απασχόλησης αφορά στους αυτοαπασχολούμενους από τις πρώην χώρες πρόσληψης (εργατικού δυναμικού στη Γερμανία). Με συντηρητική εκτίμηση της συμβολής στην απασχόληση, οι μεταναστευτικές επιχειρήσεις απασχολούν περίπου το 5% του συνόλου των εργαζομένων στη Γερμανία. Υπολογίζεται ότι οι μεταναστευτικές επιχειρήσεις παρέχουν περίπου το 18% ,όλων των θέσεων εργασίας, σε μεσαίου μεγέθους εταιρείες στη Γερμανία. Συνεπώς υποθέσεις ότι οι μεταναστευτικές επιχειρήσεις είναι δευτερεύουσας σημασίας, όσον αφορά την πολιτική απασχόλησης, δεν δικαιώνονται.

Η συχνά εκφραζόμενη υποψία, ότι ο δρόμος των μεταναστών για επαγγελματική αυτονομία, περνά μέσα από την περιθωριοποίησή τους, δημιουργεί το ερώτημα του προσωπικού τους εισοδήματος. Το μέσο καθαρό εισόδημα τείνει να είναι χαμηλότερο από αυτό των Γερμανών, αλλά πολύ πάνω, από εκείνο των εξαρτημένων εργαζομένων ομολόγων τους. Επομένως, γενικά δεν μπορούν να θεωρηθούν επισφαλείς οι συνθήκες. Στην εποχή του Διαδικτύου, της παγκοσμιοποίησης και των διακρατικών δικτύων, οι ευκαιρίες και το οικονομικό προφίλ των μεταναστευτικών επιχειρήσεων έχουν επίσης αλλάξει. Ένα σημαντικό κομμάτι είναι ενσωματωμένο σε κοινωνικά και οικονομικά δίκτυα, τόσο στην παλιά, όσο και στη νέα τους πατρίδα, γεγονός που τους δίνει τη δυνατότητα να αναπτύξουν δραστηριότητες εξωτερικού εμπορίου. Για το 14% από αυτές, οι επιχειρηματικές σχέσεις με την χώρα προέλευσης έχουν μεγάλη σημασία για την επιχειρηματική επιτυχία. Και περίπου κάθε δέκατη επιχείρηση δημιουργεί επίσης συναλλακτικές σχέσεις και με άλλες χώρες. Αν και πώς αυτές οι σχέσεις «υλοποιούνται», αντανακλάται στο ποσοστό των πωλήσεων που επιτυγχάνονται στο εξωτερικό. Είναι σημαντικά υψηλότερα, σε όλες τις ομάδες προέλευσης, από ό,τι μεταξύ γερμανικών επιχειρήσεων αντίστοιχου συγκρίσιμου μεγέθους. Σε κάθε περίπτωση μόνο μέρος του κύκλου εργασιών μπορεί να αποδοθεί σε συναλλαγές με τη χώρα προέλευσης.

Η σημαντικότητα και οι δυνατότητες οικονομικής απόδοσης των μεταναστευτικών επιχειρήσεων εμφανίζονται σε διάφορα επίπεδα και μπορούν να μετρηθούν στη παρούσα μελέτη, βάσει ποιοτικών και ποσοτικών δεικτών.

A.- Όσον αφορά λοιπόν την αριθμητική σημασία και τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των αυτοαπασχολούμενων μεταναστών, πρέπει να τονιστούν τα ακόλουθα ευρήματα:

Ο αριθμός των αλλοδαπών αυτοαπασχολούμενων έχει σχεδόν τριπλασιαστεί από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Μαζί με εκείνους που έχουν τώρα γερμανικό διαβατήριο, συναθροίζουν τα τρία τέταρτα του εκατομμυρίου, γι' αυτό περίπου ένας, στους έξι επιχειρηματίες στη Γερμανία, είναι αλλοδαπός.

Η σύνθεση της αυτοαπασχόλησης μεταναστών χαρακτηρίζεται από ένα ευρύ φάσμα ομάδων προέλευσης για συγκεκριμένες χώρες, στις οποίες οι συγγενείς από τις πρώην χώρες πρόσληψης εργατικού δυναμικού (για την Γερμανία της δεκαετίας του '60 και '70) αποτελούν όλο και μικρότερο ποσοστό, ενώ νέες ομάδες μεταναστών αυξάνουν τις επιχειρηματικές δραστηριότητές τους.

Συνολικά, τα ποσοστά αυτοαπασχόλησης των Γερμανών και των μεταναστών εργαζομένων είναι στο ίδιο επίπεδο. Ωστόσο, η δυναμική της τάσης για αυτοαπασχόληση ποικίλλει σημαντικά ανάλογα με την ομάδα προέλευσης, καθώς καθορίζεται από διαφορετικούς πόρους, ευκαιρίες και περιορισμούς.

Οι επιχειρηματικές δραστηριότητες των μεταναστών καθορίζονται, αν όχι μόνο, από πόρους εθνοτικών ομάδων, αλλά και από μεμονωμένους πόρους σχεδόν στον ίδιο βαθμό με τους «γηγενείς». Η εκπαίδευση και η γνώση παίζει καθοριστικό ρόλο. Πρόσωπα με υψηλό επίπεδο προσόντων έχουν σχεδόν τρεις φορές περισσότερες πιθανότητες να είναι αυτοαπασχολούμενοι, σε σχέση με τα πρόσωπα χαμηλών δεξιοτήτων.

Αντίστοιχα, το επίπεδο προσόντων των αυτοαπασχολούμενων σε όλες τις ομάδες καταγωγής είναι σημαντικά υψηλότερο από αυτό των εξαρτημένων εργαζομένων ομολόγων τους. Αυτό είναι ένα κεντρικό χαρακτηριστικό για την ποιότητα της εθνοτικής επιχειρηματικότητας. Μακροπρόθεσμα, το ποσοστό των εργαζομένων χαμηλής ειδίκευσης μειώθηκε επίσης.

Β.- Η συζήτηση σχετικά με την οικονομική σημασία των μεταναστευτικών επιχειρήσεων περιστρέφεται κυρίως γύρω από τα λειτουργικά χαρακτηριστικά τους, που με το βλέμμα στη δομή του κλάδου, το γνωστικό επίπεδο και τη δομή εργαζομένων και πελατών, αναφέρονται στο βαθμό εκσυγχρονισμού και εν τέλει σε ποιοτικές πλευρές των επιχειρήσεων. Πρέπει λοιπόν να σημειωθεί:

Αυτό που μπορούσε να παρατηρηθεί ακόμα από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, η κυριαρχία δηλαδή των τομέων της φιλοξενίας και του εμπορίου έχει μειωθεί σημαντικά, ενώ το μερίδιο των «άλλων» και η σημαντικότητα των υπηρεσιών έντασης γνώσης, έκτοτε μεγαλώνει περισσότερο. Κάθε τέταρτη εταιρεία μεταναστών

παρέχει υπηρεσίες που σχετίζονται με τη γνώση, γεγονός που υποδηλώνει σημαντικό εκσυγχρονισμό του φάσματος των υπηρεσιών.

Η σημασία των υπηρεσιών έντασης γνώσης εξακολουθεί να είναι χαμηλότερη από αυτή των Γερμανών, κάτι που δεν μπορεί να εξηγηθεί αποκλειστικά από τη χαμηλότερη εκπαίδευση στην πολυπαραγοντική ανάλυση. Υπάρχουν ενδείξεις ότι η τομεακή σύνθεση της αυτοαπασχόλησης μεταναστών για μεγάλο χρονικό διάστημα και σε σημαντικό βαθμό διαμορφώθηκαν, μέσω θεσμικών και διαρθρωτικών πλαισίων στη Γερμανία, όπως η έλλειψη αναγνώρισης προσόντων, η περιορισμένη πρόσβαση σε επαγγέλματα και κεφάλαιο και κυρίως η κατεύθυνση της μεταναστευτικής πολιτικής.

Βρέθηκαν ελάχιστα εμπειρικά στοιχεία για τη θέση ότι οι μεταναστευτικές επιχειρήσεις ιδρύονται και ουσιαστικά επιβιώνουν, με την μη αμειβόμενη οικογενειακή εργασία. Πολλά χαρακτηριστικά που γενικώς συναντώνται στις «εθνοτικές οικονομίες» δεν εντοπίζονται στη Γερμανία. Συνολικά, οι πελάτες της ίδιας καταγωγής διαδραματίζουν εξαιρετικά δευτερεύοντα ρόλο και η ομοεθνοτική απασχόληση, συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με μορφές που βασίζονται στην οικογένεια. Η διαρκώς αυξανόμενη ανάγκη στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, για νομική και οικονομική εξειδίκευση, για υπηρεσίες υγείας ή υπηρεσίες μέσω ενημέρωσης, ανοίγει μία αγορά υψηλών προσόντων ομοεθνών που μέσα από τον συνδυασμό εξειδικευμένης γνώσης και διαπολιτισμικής δεξιότητας εξασφαλίζει ένα πλεονέκτημα εμπιστοσύνης και επομένως μια εξειδικευμένη αγορά.

Γ.- Η οικονομική σημασία των μεταναστευτικών επιχειρήσεων καθορίζεται κυρίως από το εισόδημά τους και τις συνολικές δυνατότητες οικονομικής απόδοσης και επίσης με βάση την ωφέλεια προς την κοινωνία. Από αυτή την άποψη, μπορούν να εντοπιστούν οι ακόλουθες δυνατότητες:

Γενικά, δίνεται μεγάλη σημασία στο αν οι αυτοαπασχολούμενοι δημιουργούν επιπλέον θέσεις εργασίας, εκτός από τις δικές τους. Ωστόσο, ακόμη και μεταξύ των Γερμανών αυτοαπασχολούμενων, περισσότεροι από τους μισούς εργάζονται χωρίς άλλους μισθωτούς. Αυτό συμβαίνει ελαφρώς συχνότερα μεταξύ των μεταναστευτικών επιχειρήσεων, αν και με αποκλίσεις για συγκεκριμένες ομάδες. Συνεπώς, ο αποφασιστικός παράγοντας είναι ο αριθμός των θέσεων εργασίας που δημιουργήθηκαν πράγματι. Από αυτή την άποψη, χρησιμοποιήθηκαν δύο μοντέλα εκτίμησης, σύμφωνα με τα οποία ο συνολικός αριθμός θέσεων εργασίας που δημιουργήθηκαν από εταιρείες μεταναστών (συμπεριλαμβανομένων αυτά των

αυτοαπασχολούμενων) είναι μεταξύ 2,2 και 2,7 εκατομμυρίων. Και στα δύο μοντέλα, λήφθηκε υπόψη το μεγαλύτερο μέρος της απασχόλησης αυτοαπασχολούμενων από τις πρώην χώρες πρόσληψης εργατικού δυναμικού στη Γερμανία των δεκαετιών '60 και '70 (περίπου 800.000).

Με συντηρητική εκτίμηση της συμβολής στην απασχόληση, οι μεταναστευτικές επιχειρήσεις απασχολούν περίπου το 5% του συνόλου των 40,5 εκατομμυρίων εργαζομένων στη Γερμανία. Οι μεταναστευτικές επιχειρήσεις προσφέρουν περίπου το 13% όλων των θέσεων εργασίας, σε ατομικές και προσωπικές επιχειρήσεις ή αλλιώς εξεταζόμενο, το 18% όλων των θέσεων εργασίας στις μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις στη Γερμανία.

Οι επιχειρήσεις μεταναστών συμβάλλουν επίσης ολοένα και περισσότερο στην εκπαίδευση. Ενώ η προθυμία για εκπαίδευση σε «γερμανικές» εταιρείες έχει μειωθεί πρόσφατα και μόνο το ένα τέταρτο εξακολουθεί να εκπαιδεύεται, οι μεταναστευτικές επιχειρήσεις πλησιάζουν σιγά-σιγά αυτό το ποσοστό. Η συμμετοχή στην παροχή εκπαίδευσης ποικίλλει σε μεγάλο βαθμό μεταξύ των ομάδων, με τους αυτοαπασχολούμενους τουρκικής και ρωσικής καταγωγής να είναι οι πιο διαθέσιμοι, ενώ οι «ασιατικές» και «ελληνικές» επιχειρήσεις εμφανίζουν μικρές πιθανότητες προσφοράς ευκαιριών εκπαίδευσης.

Αν όχι η απλή συμμετοχή, αλλά η ένταση της εκπαίδευσης λαμβάνεται ως κατάλληλη συγκριτική αξία, τότε οι μεταναστευτικές επιχειρήσεις είναι πολύ πιο κοντά στις «γερμανικές». Αυτό δεν μπορεί να ειπωθεί για όλους, αλλά τουλάχιστον για ορισμένες ομάδες καταγωγής: έτσι ενώ, για παράδειγμα, υπάρχουν περίπου έξι ασκούμενοι ανά 100 εργαζόμενους σε γερμανικές επιχειρήσεις, αυτό το ποσοστό εκπαίδευσης είναι ακόμη μεγαλύτερο στις «τουρκικές» επιχειρήσεις, με σχεδόν οκτώ εκπαιδευόμενους, ανά 100 εργαζομένους.

Βασικός δείκτης της οικονομικής επιτυχίας της εταιρείας είναι τα έσοδα που αποκομίζουν οι επιχειρηματίες. Το μέσο καθαρό εισόδημα των αυτοαπασχολούμενων μεταναστών τείνει να είναι χαμηλότερο από εκείνο των Γερμανών, αλλά αρκετά πάνω από των εξαρτημένων εργαζομένων ομολόγων τους.

Εδώ και αρκετό καιρό, η έρευνα για την εθνοτική επιχειρηματικότητα έχει εμπλουτιστεί από τους νέους τύπους «διεθνικών» επιχειρηματιών που είναι ενσωματωμένοι σε δίκτυα, τόσο στις παλαιές, όσο και στις νέες πατρίδες και που αναπτύσσουν δραστηριότητες εξωτερικού εμπορίου. Σύμφωνα με τις έρευνες, τουλάχιστον οι διασυνδέσεις με τη χώρα προέλευσης είναι συγκριτικά υψηλής

σημασίας. Για το 14% όλων των μεταναστευτικών επιχειρήσεων, οι επιχειρηματικές σχέσεις με την χώρα προέλευσης έχουν μεγάλη σημασία για την επιχειρηματική επιτυχία. Και περίπου κάθε δέκατη εταιρεία διατηρεί επίσης εντατικές επαφές με τον υπόλοιπο κόσμο στο εξωτερικό. Το αν και πώς αυτές οι σχέσεις «υλοποιούνται» φαίνεται από το ποσοστό των πωλήσεων, που επιτυγχάνονται στο εξωτερικό. Είναι σημαντικά υψηλότερο σε όλες τις ομάδες προέλευσης από ό,τι μεταξύ γερμανικών εταιρειών συγκρίσιμου μεγέθους.

Συνοψίζοντας, μεταξύ των απασχολουμένων στη Γερμανία, δεν υπάρχει σχεδόν καμία άλλη ομάδα σχετικού μεγέθους, που να έχει αναπτυχθεί τόσο έντονα, όσο οι μετανάστες αυτοαπασχολούμενοι τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Λόγω άστοχων γενικεύσεων εμφανίζονται οι επιχειρηματικές δραστηριότητες των μεταναστών συχνά, ως αντίδραση στην ανεργία και την μειονεκτική κοινωνική θέση, ως τμήμα «θύλακας», ως πολιτισμική ιδιομορφία, ως απώλεια κινητικότητας ή ως βραχύβια μορφή βιοποριστικής ασφάλειας. Έτσι όχι μόνο υποτιμώνται οι δυνατότητες κοινωνικής προόδου, αλλά δεν επισημαίνεται, ότι η ανάπτυξη της επαγγελματικής ανεξαρτησίας, χαρακτηρίζεται από έντονη ετερογένεια και διάφορα προβλήματα, όχι μόνο ανάμεσα σε μετανάστες, αλλά γενικότερα. Τα αποτελέσματα είναι κατάλληλα για να εξεταστεί με άλλη οπτική η επιχειρηματικότητα των μεταναστών και των διαδόχων τους. Με βάση αντιπροσωπευτικά δεδομένα, κατέστη δυνατό να αποκτηθούν βαθιές γνώσεις σχετικά με τη σημασία, τα χαρακτηριστικά και τις δυνατότητες απόδοσης των μεταναστευτικών επιχειρήσεων, οι οποίες, δυνατότητες στο σύνολό τους, καθιστούν σαφές, ότι οι συχνά τονισμένες διαφορές μεταξύ γηγενούς και αλλοδαπής αυτοαπασχόλησης, τείνουν να ελαχιστοποιούνται. Ωστόσο, όσον αφορά σε ορισμένους δείκτες, εξακολουθούν να υπάρχουν διαφορές που εντοπίστηκαν στη μελέτη και μπορούν να αποδοθούν σε σημαντικό βαθμό, στην απόκλιση της θέσης εκκίνησης, κατά την ίδρυση των επιχειρήσεων. Αυτό περιλαμβάνει κοινωνικές ανισότητες, αλλά και (επίσης, ειδικά για την καταγωγή) άνισες ευκαιρίες λόγω του θεσμικού πλαισίου. Τα κεντρικά πολιτικά καθήκοντα ανάγονται στη δημιουργία ίσων ευκαιριών, στη δημιουργία επιχειρηματικών πόρων, ιδίως εκπαιδευτικών πόρων και στη διευκόλυνση της μετανάστευσης και των συνθηκών πρόσβασης στην αγορά, για τους αυτοαπασχολούμενους, που θέλουν να δημιουργήσουν μια επιχείρηση, ιδίως από τρίτες χώρες.

4.- Τελευταία -από τις διεξαχθείσες στη Γερμανία- μελέτη θα πραγματοποιηθεί στη συνέχεια και συγκεκριμένα, την απόλυτα σημαντική και σπάνια μελέτη, της Susann Schäfer, που διερευνά το υπό κρίση ζήτημα της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας, από την άποψη του βαθμού εμφάνισης καινοτομίας, στο έργο της «Innovative Gründer:innen mit Migrationserfahrung in Deutschland, -Status quo, Herausforderungen und Handlungsempfehlungen zur Förderung innovativer Gründungen von Personen mit Migrationserfahrung, Mai 2021, Bertelsmann Stiftung (Καινοτόμοι Μετανάστες επιχειρηματίες στην Γερμανία –Κατάσταση, Προκλήσεις και Συστάσεις για την ανάπτυξη καινοτόμων επιχειρήσεων <https://www.bertelsmann-stiftung.de/de/publikationen/publikation/did/innovative-gruenderinnen-mit-migrations-erfahrung-in-deutschland-all>) κατ' ανάθεση και υπό την αιγίδα του Ινστιτούτου Bertelsmann Stiftung.

Κατά την ερευνήτρια λοιπόν, οι καινοτομίες αποτελούν σημαντικό δείκτη ευημερίας και προόδου στις οικονομίες που βασίζονται στη γνώση. Αυτό περιλαμβάνει όχι μόνο νέες τεχνολογίες, αλλά και οργανωτικές, διαδικασίες και κοινωνικές καινοτομίες. Αυτά δεν αναπτύσσονται ή εφαρμόζονται μόνο σε νεοϊδρυθείσες εταιρείες, αλλά οι νεοσύστατες εταιρείες προσφέρουν ένα ευνοϊκό πλαίσιο για την ανάπτυξη και την εμπορία καινοτόμων προϊόντων και υπηρεσιών που καλύπτουν μια εξειδικευμένη αγορά ή ανοίγουν μια εντελώς νέα αγορά. Στη περίπτωση της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας, οι μετανάστες επιχειρηματίες, απαιτείται να διαθέτουν ειδικές δεξιότητες και ικανότητες για την ίδρυση τέτοιων καινοτόμων εταιρειών: γλωσσικές δεξιότητες, γνώση διεθνών αγορών, πρόσβαση σε διεθνή επαγγελματικά δίκτυα και εμπειρίες με άλλες αντίστοιχες κουλτούρες νεοφυούς επιχειρηματικότητας (start-up). Ως εκ τούτου, οι ιδρυτές με εμπειρία μετανάστευσης πρέπει να διαθέτουν ικανότητες, όσον αφορά τον επανασυνδυασμό των γνωσιακών βάσεων, για την ανάπτυξη καινοτομιών ή τη διεθνοποίηση της επιχείρησής τους. Στη Γερμανία, ωστόσο, η ομάδα αυτών των ιδρυτών υποεκπροσωπείται σαφώς. Μόνο το 3% περίπου των καινοτόμων επιχειρήσεων (έρευνας και ανάπτυξης) που έκαναν εναρξη δραστηριότητας στη Γερμανία το 2018, έγιναν από μετανάστες επιχειρηματίες, ενώ το μερίδιο όλων των νέων επιχειρήσεων από μετανάστες ήταν περίπου 17%. Αυτή λοιπόν η μελέτη στοχεύει να διερευνήσει τα αίτια της χαμηλής συμμετοχής ατόμων με εμπειρία μετανάστευσης, σε καινοτόμες νεοσύστατες επιχειρήσεις και δείχνει, πώς μπορούν να βελτιωθούν οι συνθήκες, προκειμένου να αναπτυχθεί το έως τώρα υποχρησιμοποιημένο δυναμικό αυτής της

ομάδας επιχειρηματιών. Η μελέτη βασίζεται σε μια έρευνα ιδρυτών και συμβούλων νεοφυών επιχειρήσεων και υπογραμμίζει, ότι υπάρχουν θεμελιώδεις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι ιδρυτές, με ή χωρίς εμπειρία μετανάστευσης. Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, υπάρχουν και οι ιδιαίτερες προκλήσεις, για τους μετανάστες επιχειρηματίες, όπως τα γλωσσικά εμπόδια ή η έλλειψη ενημέρωσης, που μπορούν να εμποδίσουν τη διαδικασία ίδρυσης. Οι περισσότεροι εγκαταστάθηκαν στη Γερμανία, πριν ιδρύσουν την επιχείρησή τους. Εξαιρεση αποτελούν εκείνοι που μεταναστεύουν στη Γερμανία, για να δημιουργήσουν τις καινοτόμες επιχειρήσεις τους. Αυτό υπογραμμίζει, ότι τα περιβάλλοντα νεοφυών επιχειρήσεων στη Γερμανία ανταγωνίζονται, άλλα συστήματα start-up στην Ευρώπη και παγκοσμίως και ότι για να αυξηθεί ο αριθμός των καινοτόμων ιδρυτών μεταναστών, είναι επίσης απαραίτητο να βελτιωθούν οι γενικές συνθήκες εκκίνησης. Αυτά τα ευρήματα καταλήγουν σε ορισμένες συστάσεις για δράση, τόσο για την αύξηση του αριθμού των καινοτόμων νεοφυών επιχειρήσεων από μετανάστες επιχειρηματίες, όσο και για την βελτίωση του διαρθρωτικού πλαισίου, για την ίδρυση καινοτόμων νεοφυών επιχειρήσεων.

Πριν υπεισέλθω στα επί μέρους ερευνητικά ζητήματα της μελέτης, επιθυμώ να σημειώσω την αξιόλογη τακτική της συγγραφέως, να αποφεύγει για ευνόητους λόγους συμβολισμού, να χρησιμοποιεί στο πόνημά της, φράσεις που στην παρούς εργασία μου, έχω κατά κόρον χρησιμοποιήσει, όπως μετανάστες επιχειρηματίες ή γηγενείς επιχειρηματίες. Αντ'αυτών η συγγραφέας επιλέγει περιφραστικά να τους περιγράψει, ως ανθρώπους με μεταναστευτική ή όχι εμπειρία. Στην παρουσίαση λοιπόν της εργασίας της, θα ακολουθήσω την χρήση των δικών της όρων, σεβόμενη την τεκμαιρόμενη επιθυμία της. Επιπλέον αξίζει να αναφερθώ στην βασική πηγή άντλησης δεδομένων που η μελέτη χρησιμοποιεί και που -όπως σε πολλά άλλα σημεία της παρούσης εργασίας έχω αναφέρει- εξαιτίας της συνεργασίας αξιόπιστων κρατικών φορέων τα παραγόμενα δεδομένα καλύπτονται με το τεκμήριο της αξιοπιστίας. Συγκεκριμένα πρόκειται για την έρευνα ίδρυσης επιχειρήσεων IAB/ZEW που είναι ένα έργο συνεργασίας μεταξύ του Ινστιτούτου για την Αγορά Εργασίας και την Επαγγελματική Έρευνα (IAB), της Ομοσπονδιακής Υπηρεσίας Απασχόλησης (BA), του ZEW ZEW – Leibniz-Zentrums für Europäische Wirtschaftsforschung και της Ένωσης Συνδέσμων Πιστωτικής Μεταρρύθμισης και αποτελεί αντιπροσωπευτική συλλογή δεδομένων που περιέχει πληροφορίες για την ίδρυση νεοφυών επιχειρήσεων στη Γερμανία. Τα δεδομένα είναι κατάλληλα για την περιγραφή και την ανάλυση της δομής και της ανάπτυξης νέων επιχειρήσεων. Λόγω

του εύρους της και του επιπέδου λεπτομέρειας των πληροφοριών, η έρευνα ίδρυσης IAB/ZEW αντιπροσωπεύει μια μοναδική πηγή δεδομένων και έχει ήδη χρησιμοποιηθεί σε μεγάλο αριθμό δημοσιεύσεων και έργων για την παροχή βασικών πληροφοριών σχετικά με την επιχειρηματική κατάσταση και τη δυναμική των νέων εταιρειών και για την ανάπτυξη μέσω χρηματοδότησης, για νεοφυείς επιχειρήσεις στη Γερμανία.

Μια πιο προσεκτική ματιά στις καινοτόμες νεοφυείς επιχειρήσεις που βασίζονται στην έρευνα ίδρυσης IAB/ZEW αποκαλύπτει μια άλλη διαφορά: Από τις νέες εταιρείες που δραστηριοποιούνται στην έρευνα και ανάπτυξη στη Γερμανία το 2018, μόνο περίπου το 3% είχε (συν)ιδρυτή με ξένη υπηκοότητα, ενώ το ποσοστό των ιδρυτών με ξένη υπηκοότητα ήταν 17% για όλες τις νεοσύστατες επιχειρήσεις. Στη μελέτη της KfW Kreditanstalt für Wiederaufbau (Πιστωτικό Ινστιτούτο Ανασυγκρότησης) η οποία λαμβάνει υπόψη συνολικά τους ιδρυτές ανεξαρτήτως προέλευσης, αυτή η τιμή ήταν 13%, το 2019 και 11%, το 2020 (KfW 2019, 2020b). Η διαφορά των 14 ποσοστιαίων μονάδων το 2018 υποδηλώνει, ότι τα άτομα με μεταναστευτική εμπειρία είναι σημαντικά λιγότερο πιθανό να προβούν σε ίδρυση επιχείρησης έρευνας και ανάπτυξης - και άρα καινοτόμας επιχείρησης - στη Γερμανία. Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξε και η μελέτη «Gründungen und Liquidationen von ausländischen Staatsangehörigen in Nordrhein-Westfalen –Ίδρυση και εκκαθάριση επιχειρήσεων, από αλλοδαπούς στη Βόρεια Ρηνανία-Βεστφαλία». (Kay and Nielen 2020).

Πρόκειται για αξιοσημείωτες πληροφορίες, εάν λάβει κανείς υπόψη, την εξέλιξη του αριθμού των αλλοδαπών φοιτητών. Δεδομένου ότι οι καινοτόμες νεοφυείς επιχειρήσεις δημιουργούνται συχνά στον ακαδημαϊκό τομέα ή στον τομέα της έρευνας, οι πτυχιούχοι πανεπιστημίου αντιπροσωπεύουν τους εν δυνάμει ιδρυτές τους. Επί του παρόντος, το ποσοστό των φοιτητών από το εξωτερικό σε γερμανικά πανεπιστήμια, είναι περίπου 14% (Ομοσπονδιακή Στατιστική Υπηρεσία 2019). Με δεδομένο ότι οι φοιτητές από το εξωτερικό έχουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την ίδρυση μιας εταιρείας, από τους γερμανούς φοιτητές (Gerlach and Neuschäfer 2016), φαίνεται το αναξιοποίητο δυναμικό καινοτόμων ιδρυτών, ειδικά στη μηχανική και τις φυσικές επιστήμες.

Οι χώρες προέλευσης των καινοτόμων ιδρυτών με μεταναστευτικές εμπειρίες είναι κυρίως κράτη της ΕΕ, κάτι που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στους απλοποιημένους κανονισμούς εισόδου και διαμονής στη χώρα και στα ενδεχόμενα κοινά ή εν πάσει

περιπτώσει γνωστά σε αυτούς στοιχεία της γερμανικής κουλτούρας και γλώσσας, κατά τη φάση του σχολείου και της κατάρτισής τους. Είναι ενδιαφέρον ότι ορισμένες χώρες καταγωγής δεν εκπροσωπούνται σχεδόν καθόλου ή και καθόλου. Για παράδειγμα, υπάρχουν πολύ λίγοι ιδρυτές από ασιατικές χώρες (περίπου 3%), από τις ΗΠΑ ή τη Δυτική Ευρώπη.

Η ανά τομέα κατανομή καινοτόμων νεοφυών επιχειρήσεων δείχνει από την μία πλευρά, μια τάση με την πάροδο του χρόνου και από την άλλη, μια διαφορά μεταξύ επιχειρηματιών με ή χωρίς εμπειρία μετανάστευσης. Μεταξύ 2010 και 2018, οι τομείς των υπηρεσιών υψηλής τεχνολογίας (π.χ. δραστηριότητες προγραμματισμού), η μεταποίηση και άλλες υπηρεσίες έχουν αποκτήσει μεγαλύτερη σημασία, ενώ το ποσοστό των νεοσύστατων επιχειρήσεων στους προηγμένους τομείς των υπηρεσιών και του εμπορίου έχει μειωθεί. Ενώ οι ιδρυτές χωρίς εμπειρία μετανάστευσης εκπροσωπούνται στην παραγωγή υψηλής και μη υψηλής τεχνολογίας, οι ιδρυτές με εμπειρία μετανάστευσης εκπροσωπούνται, όλο και περισσότερο στις "άλλες υπηρεσίες, όπως χερσαίες μεταφορές και μεταφορές σε αγωγούς μεγάλων αποστάσεων, ναυτιλία, διαμονή, γαστρονομία, ασφάλιση, αντασφάλιση, ακίνητα και στέγαση, ενοικίαση καταναλωτικών αγαθών, ταξιδιωτικά γραφεία και παροχή άλλων υπηρεσιών κρατήσεων, τυχερών παιχνιδιών, στοιχημάτων και λαχειοφόρων αγορών, παροχή αθλητικών και ψυχαγωγικών υπηρεσιών, παροχή άλλων κατά κύριο λόγο προσωπικών υπηρεσιών. Επιπλέον, δείχνει ότι οι ιδρυτές με μεταναστευτική εμπειρία αναπτύσσουν λιγότερο συχνά περιφερειακές ή εθνικές καινοτομίες στην αγορά και επομένως κρίνονται λιγότερο καινοτόμοι σε σύγκριση με τους γηγενείς. Συνολικά, φαίνεται ότι οι καινοτόμοι μετανάστες επιχειρηματίες εκπροσωπούνται ελάχιστα στη Γερμανία και είναι λιγότερο «καινοτόμοι» -μετρούμενοι με τη συμβολή τους στις καινοτομίες της αγοράς- από την ομάδα σύγκρισης των καινοτόμων γηγενών επιχειρηματιών.

Υπάρχουν γενικές, αλλά και συγκεκριμένες προκλήσεις για επιχειρηματίες με μεταναστευτική εμπειρία. Οι κοινές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν όλοι οι επιχειρηματίες είναι η απόκτηση πελατών, η άντληση κεφαλαίων και η διατήρηση της ρευστότητας. Επιπλέον, για τους επιχειρηματίες με μεταναστευτική εμπειρία, υπάρχουν συγκεκριμένες προκλήσεις, που προκύπτουν από την κουλτούρα της επιχειρηματικής «τάξης», τη γλώσσα και την διαθεσιμότητα των πληροφοριών. Η κουλτούρα της επιχειρηματικής «τάξης», περιλαμβάνει τη στάση της νεοφυούς επιχειρηματικής σκηνής, απέναντι σε ιδρυτές με διεθνές (εννοεί αλλοδαπό)

υπόβαθρο, η οποία σίγουρα μπορεί να χαρακτηριστεί, ως όχι εντελώς αμερόληπτη. Η γλωσσική πρόκληση, αφορά το γεγονός, ότι μεγαλύτερο μέρος του πληροφοριακού υλικού και των συμβουλευτικών υπηρεσιών διατίθενται μόνο στα γερμανικά, επομένως για τους ιδρυτές, που έχουν ελάχιστη ή καθόλου γνώση γερμανικών, είναι σημαντικό οι πληροφορίες να παρέχονται τουλάχιστον στα αγγλικά. Αυτές οι προκλήσεις καταλήγουν σε μια σειρά από πιθανές συστάσεις για δράση για τη βελτίωση του διαρθρωτικού πλαισίου σε περιβάλλοντα νεοσύστατων επιχειρήσεων και για την εκμετάλλευση του δυναμικού καινοτόμων ιδρυτών με εμπειρία μετανάστευσης.

6.3.2 Έρευνα εθνοτικής επιχειρηματικότητας στη Σουηδία

Τελειώνοντας την παρουσίαση των εξωχώριων ερευνών για το υπό κρίση θέμα της παρούσης εργασίας, θα ασχοληθώ με την περίπτωση της Σουηδίας, όπως αναλύεται στη μελέτη «Ethnic Enclaves, Self-employment, and the Economic Performance of Refugees: Evidence from a Swedish Dispersal Policy» (International Migration Review 2021, Vol. 55(1) 58-83) του Henrik Andersson (The Swedish Case: Immigration, Self-employment, and the Refugee Placement Policy). Πριν όμως προχωρήσω στην παρουσίαση της ενδιαφέρουσας μελέτης, αξίζει να αναφερθώ, εν ολίγοις, στην βασική σουηδική πηγή άντλησης δεδομένων και συγκεκριμένα:

Το [Institute for Housing and Urban Research](#) (Ινστιτούτο για την Έρευνα Στέγασης και Αστικού τοπίου,IBF) είναι ένα διεπιστημονικό ερευνητικό τμήμα που ιδρύθηκε το 1994 από τη Σχολή Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου της Ουψάλα. Με τις έρευνές του καλύπτεται μια μεγάλη ποικιλία θεμάτων που αφορούν τη στέγαση και το δομημένο περιβάλλον. Από την ίδρυσή του έχει επενδύσει σε δεδομένα μητρώου, που αγοράστηκαν από τη Στατιστική Υπηρεσία της Σουηδίας.

Αυτός είναι ένας βασικός πόρος για την παρακολούθηση και την ανάλυση της αλλαγής του πληθυσμού και της στέγασης και επομένως είναι απαραίτητος για την ικανότητα να ανάλυσης των εξελίξεων στην οικιστική δόμηση και την δόμηση αστικού τοπίου. Το μεγαλύτερο μέρος των επενδύσεων βάσης δεδομένων έχει διοχετευθεί στην κατασκευή του GEOSWEDEN, μιας εθνικής και διεθνώς μοναδικής βάσης δεδομένων, που αποτελείται από πλούσιες ετήσιες και γεωκωδικοποιημένες πληροφορίες, για όλους τους κατοίκους, τους χώρους εργασίας και τα ακίνητα στη Σουηδία. Με την τελευταία ενημέρωση το 2016, τα δεδομένα καλύπτουν 25 συναπτά

έτη διαχρονικών πληροφοριών (1990, έως 2014). Αυτό καθιστά δυνατή και διευκολύνει τη διεξαγωγή υψηλής ποιότητας διαχρονικής (συμπεριλαμβανομένης της διαγενεακής) έρευνας και χρησιμοποιείται εντατικά από αρκετούς ερευνητές που μελετούν την κινητικότητα της στεγαστικής αγοράς, τις επιπτώσεις της γειτονιάς και τον διαχωρισμό, τη μετανάστευση, τις κοινωνικές, εθνικές και έμφυλες σχέσεις και άλλα θέματα. Οι ενημερώσεις της βάσης δεδομένων αποτελούν αντικείμενο τακτικών διαπραγματεύσεων, παρέχονται αλλά και εξαρτώνται από την Statistics Sweden (SCB). Η πρόσβαση στα σύνολα δεδομένων Geosweden (αποθηκευμένα σε διακομιστή υψηλής ασφάλειας) περιορίζεται στο προσωπικό της IBF, συμπεριλαμβανομένων των υποψήφιων διδασκτόρων. Οι προπτυχιακοί φοιτητές δεν επιτρέπεται να έχουν πρόσβαση σε μικροδεδομένα από τα σουηδικά μητρώα. Οι μελετητές που εδρεύουν εκτός του IBF λαμβάνουν μέρος σε συλλογική έρευνα των δεδομένων GEOSWEDEN, μόνο υπό την ηγεσία ερευνητή, με έδρα το IBF.

Σύμφωνα λοιπόν με τον Andersson, η μετανάστευση στη Σουηδία έχει αυξηθεί σε αριθμούς και έχει αλλάξει σε σύνθεση το τελευταίο μισό του 20^{ου} αιώνα. Το 1950, λιγότερο από το 3% του σουηδικού πληθυσμού γεννήθηκε εκτός της χώρας και οι περισσότεροι κατάγονταν από άλλες σκανδιναβικές χώρες.

Μέχρι το τέλος του 2017, 1,8 εκατομμύρια άτομα που γεννήθηκαν εκτός Σουηδίας -και από τα οποία μάλιστα περισσότερα από τα μισά γεννήθηκαν εκτός Ευρώπης- αποτελούσαν περίπου το 18% του σουηδικού πληθυσμού. Αυτή η αλλαγή στη σύνθεση θα πρέπει πρωτίστως να αποδοθεί στην κατά καιρούς προσθήκη μετακινούμενων πληθυσμών, αρχικά με την μετανάστευση εργατών στις χώρες της δυτικής ευρώπης και τις σκανδιναβικές χώρες, κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 και από τη δεκαετία του 1980 και μετά, με την προσφυγική κυρίως μετανάστευση, τη μετανάστευση, δηλαδή που σχετίζεται με την οικογένεια -και άρα όχι κατά κύριο λόγο την εργασία- από χώρες εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Dahlberg, Edmark και Lundqvist 2012).

Καίριες προκλήσεις για την Σουηδία ήταν ασφαλώς η ένταξη των μεταναστευτικών πληθυσμών στην σουηδική κοινωνία με την απασχόλησή τους, ως ένα από τα βασικά έργαλεία. Έτσι σε σχέση με το ζήτημα που μας ενδιαφέρει, την αυτοαπασχόληση των μεταναστών, προηγούμενη έρευνα (π.χ. Hammarstedt 2004; Hammarstedt and Shukur 2009; Aldén and Hammarstedt 2016; Klintha ll et al. 2016) έχει προτείνει ορισμένες γενικές παρατηρήσεις.

Πρώτον, πολλές ομάδες μεταναστών στη Σουηδία έχουν υψηλότερα ποσοστά αυτοαπασχόλησης, από ό,τι οι γηγενείς κάτοικοι, αλλά αυτά τα ποσοστά ποικίλλουν πολύ, ανάλογα με τις χώρες προέλευσης και στα δύο επίπεδα και αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου (Hammarstedt 2004).

Δεύτερον, φαίνεται να υπάρχουν μεγάλες διαφορές μεταξύ μεταναστών ανδρών και γυναικών, με τους μετανάστες άνδρες να τείνουν να γίνονται αυτοαπασχολούμενοι σε μεγαλύτερο βαθμό από τις μετανάστριες (Klintha 'll et al. 2016).

Τρίτον και τέλος, υπάρχει αυξανόμενος αριθμός βιβλιογραφίας που τεκμηριώνει τις διακρίσεις κατά των αυτοαπασχολούμενων μεταναστών σε επιχορηγήσεις, δυνητικά τόσο εκ μέρους των καταναλωτών, όσο και από την μεριά των οικονομικών δανειστών (Aldén και Hammarstedt 2016). Γίνεται λοιπόν προσπάθεια στη μελέτη, κατά την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της, να αναλυθεί κυρίως το τελευταίο σημείο. Κομβικό στοιχείο της μετανάστευσης στη Σουηδία ήταν η άφιξη των προσφύγων, η οποία με τη σειρά της, έχει προκαλέσει την παραγωγή διαφόρων πολιτικών εποικισμού, με την πάροδο του χρόνου. Μια τέτοια πολιτική εφαρμόστηκε μεταξύ 1985 και 1994 που στόχευε στη γεωγραφική διασπορά των προσφύγων. Εν συντομία, η πολιτική συνοψιζόταν, στην εξής πρακτική: Μετά την άφιξη των προσφύγων και την αίτησή τους για άσυλο, οι αιτούντες άσυλο τοποθετούνταν στη Σουηδία από κυβερνητικές υπηρεσίες, σε συγκεκριμένα κέντρα καταναμεμημένα σε όλη τη χώρα. Σύμφωνα με τους Edin, Fredriksson και A° slund (2003), δεν υπήρχε σχέση ανάμεσα στο σημείο εισόδου του πρόσφυγα και της τελικής του τοποθέτησης. Υπό τον όρο της λήψης άδειας διαμονής (οπότε ο αιτών άσυλο γινόταν πια αναγνωρισμένος πρόσφυγας), ο πρόσφυγας τοποθετούνταν σε έναν από τους συμβεβλημένους δήμους (A° slund and Rooth 2007). Ο κάθε δε συμβεβλημένος δήμος λάμβανε κρατικές επιδοτήσεις, ως χρηματοδότηση για την υποδοχή των αφιχθέντων προσφύγων. Ωστόσο, οι πρόσφυγες είχαν τη δυνατότητα να μετακινηθούν μετά την τοποθέτησή τους, ενώ το δικαίωμά τους σε παροχή πρόνοιας δεν εξαρτώνταν από την παραμονή τους στην καθορισμένη τοποθεσία. Ο πρωταρχικός στόχος του προγράμματος τοποθέτησης προσφύγων ήταν να περιοριστεί η εισροή προσφύγων στις μεγάλες πόλεις της Σουηδίας. Όπως έχει αποδειχθεί ο κρατικός σχεδιασμός (Dahlberg, Edmark και Lundqvist, 2012), πέτυχε σε μεγάλο βαθμό, όσον αφορά αυτή τη φιλοδοξία. Δεδομένου ότι η πολιτική στόχευε σε στρατηγική τοποθέτηση των προσφύγων με έναν συγκεκριμένο τρόπο, δεν μπορεί να θεωρηθεί, ως ένα τυχαίο πείραμα. Στο βαθμό λοιπόν που η τοποθέτηση ήταν

στρατηγική, πιθανότατα βασίστηκε σε πληροφορίες που σύμφωνα με τα όσα προαναφέραμε, ήταν διαθέσιμες στα σουηδικά μητρώα δεδομένων. Στο σημείο αυτό λοιπόν ο Andersson υποστηρίζει, ότι υπάρχει συνάφεια ανάμεσα στα δείγματα από το 1990 και το 1991, με τη σημερινή δυναμική των προσφύγων. Πρώτον, ενώ το πρωταρχικό του αποτέλεσμα επικεντρώνεται στην είσοδο στην αυτοαπασχόληση των προσφύγων, εντός των πρώτων πέντε ετών, μετά την άφιξη, είναι επίσης χρήσιμο να ληφθούν υπόψη τα μακροπρόθεσμα οικονομικά αποτελέσματα των εθνοτικών θυλάκων. Για τέτοια μακροπρόθεσμα αποτελέσματα, είναι απαραίτητο να ληφθούν υπόψη οι πρόσφυγες, που έφτασαν πριν από πολύ καιρό, γεγονός που καθιστά ένα δείγμα από το 1990 και το 1991 μια πολύ σημαντική ομάδα. Δεύτερον, η έρευνα στη Σουηδία (Ruist 2018) έδειξε ότι τα πρότυπα ένταξης των προσφύγων στην αγορά εργασίας, ανά χώρα προέλευσης, ήταν αρκετά σταθερά από τη δεκαετία του 1990. Η δυναμική της αγοράς εργασίας για τους πρόσφυγες ταξινομημένη ανά χώρα γέννησης μπορεί να μην έχει αλλάξει τόσο πολύ τις τελευταίες δεκαετίες (Ruist 2018). Συνοψίζοντας λοιπόν, υπάρχουν ορθοί θεωρητικοί και εμπειρικοί λόγοι για τη χρήση δεδομένων από τα έτη 1990 και 1991. Για να αξιολογηθεί η επίδραση των εθνοτικών θυλάκων στο ενδεχόμενο των προσφύγων να γίνουν αυτοαπασχολούμενοι, έγινε χρήση των δεδομένων από το GeoSweden που κατά τα ανωτέρω είναι μια μεγάλη και πλούσια διοικητική βάση δεδομένων, με ετήσιες μάλιστα ατομικές πληροφορίες, για όλους τους κατοίκους στη Σουηδία, από το 1990, έως το 2014. Οι πληροφορίες συλλέγονται από τη Στατιστική Υπηρεσία της Σουηδίας και περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, δημογραφικές και κοινωνικοοικονομικές πληροφορίες, καθώς και τη χώρα προέλευσης και την ημερομηνία, που ένας μετανάστης (συμπεριλαμβανομένων των προσφύγων) έλαβε την άδεια παραμονής του. Τα δεδομένα είναι διαθέσιμα για όλους τους μετανάστες, αφού λάβουν άδεια παραμονής, όχι πριν. Ο τύπος διαμονής, ο οποίος χρησιμοποιείται για συμπέρασμα σχετικά με τον εκχωρημένο δήμο των προσφύγων, καταχωρείται στις 31 Δεκεμβρίου κάθε έτους. Το δείγμα αποτελείται από ενήλικες, σε ηλικία εργασίας (18–55 ετών), γεννημένοι στο εξωτερικό, οι οποίοι έφτασαν και τους δόθηκε άδεια παραμονής στη Σουηδία το 1990 ή το 1991. Η πολιτική τοποθέτησης των προσφύγων ίσχυε μεταξύ 1985 και 1994, αλλά σύμφωνα με πληροφορίες έγινε λιγότερο περιεκτική, μετά την απροσδόκητη αύξηση της μετανάστευσης από την πρώην Γιουγκοσλαβία το 1992 (Åslund and Rooth 2007). Δεδομένου ότι η βάση δεδομένων δεν εκτείνεται περισσότερο από το 1990, τα δύο πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990 συνθέτουν το δείγμα. Ενώ η βάση δεδομένων

έχει πολλά μοναδικά χαρακτηριστικά, υπάρχουν περιορισμοί. Ένας σαφής περιορισμός είναι η έλλειψη πληροφοριών σχετικά με τον λόγο της μετανάστευσης. Αυτός ο περιορισμός βρίσκεται στο επίκεντρο του σχεδιασμού της έρευνας, αφού μόνο πρόσφυγες τοποθετήθηκαν μέσω του προγράμματος τοποθέτησης. Προς εξασφάλιση του ότι το δείγμα αποτελείται κατά κύριο λόγο από πρόσφυγες, τέθηκαν δύο περιορισμοί. Πρώτον, το δείγμα περιορίστηκε σε όσους έχουν γεννηθεί σε χώρα, εκτός ΟΟΣΑ και διατηρήθηκαν μόνο οι 10 χώρες γέννησης με τη μεγαλύτερη μετανάστευση στη Σουηδία το 1990 και το 1991. Η Σουηδική Υπηρεσία Μετανάστευσης αναφέρει υψηλά επίπεδα πρόσληψης προσφύγων από αυτές τις χώρες, αλλά καθόλου ή πολύ μικρή εργασία ή φοιτητική μετανάστευση. Δεύτερον, παραλείφθηκαν όλα τα άτομα που είχαν ήδη ένα μέλος του νοικοκυριού, που ζούσε στη Σουηδία ένα προηγούμενο έτος. Αυτό το κριτήριο είναι κρίσιμο, καθώς οι μετανάστες που έρχονται με μέλη της οικογένειας στη Σουηδία θα μπορούσαν να έχουν υποβάλει αίτηση, ως δεσμευμένοι οικογενειακοί μετανάστες και δεν θα υπόκειντο σε τοποθέτηση μέσω του κυβερνητικού προγράμματος. Οι δύο περιορισμοί στο να υπάρχει μια συγκεκριμένη χώρα γέννησης και καμία οικογένεια, που να είναι ήδη εγκατεστημένη στη Σουηδία, αφήνουν ένα δείγμα, που πιθανότατα περιλαμβάνει πολύ λίγους μη πρόσφυγες. Το συνολικό δείγμα περιλαμβάνει 14.688 άτομα από τις 10 χώρες που επιλέγησαν. Μερικά χαρακτηριστικά σχετικά με τους πρόσφυγες του δείγματος αξίζει να αναφερθούν. Πρώτον, ένας μέσος πρόσφυγας του δείγματος ήρθε σε δήμο με 403 ενήλικες ομοεθνείς, εκ των οποίων, κατά μέσο όρο το 2,5%, ή 16 άτομα, ήταν αυτοαπασχολούμενοι. Δεύτερον, περίπου το 4,5% του δείγματος έγιναν αυτοαπασχολούμενοι κάποια στιγμή, κατά τη διάρκεια των πρώτων πέντε ετών στη Σουηδία. Από αυτά τα άτομα, ένα αρκετά μεγάλο μέρος ξεκίνησε εστιατόρια, ενώ ο επιχειρηματικός τομέας προσέλκυσε σχεδόν το 40% των αυτοαπασχολούμενων προσφύγων που σπούδασαν στη Σουηδία. Άλλοι σημαντικοί τομείς περιελάμβαναν καταστήματα λιανικής, κομμωτήρια και οδηγούς ταξί. Τρίτον, όσον αφορά τα ατομικά χαρακτηριστικά, οι αυτοαπασχολούμενοι πρόσφυγες ήταν παρόμοιοι με το δείγμα, γενικά, σε σχέση με το επίπεδο εκπαίδευσης, τη γονική κατάσταση και την πιθανότητα να τοποθετηθούν εκτός μεγαλουπόλεων. Αυτό που είναι εντυπωσιακά διαφορετικό μεταξύ των αυτοαπασχολούμενων προσφύγων και του υπόλοιπου δείγματος, είναι ότι ένα συντριπτικό μερίδιο (>80%) των επιχειρήσεων διοικούνταν από άνδρες. Τουλάχιστον, η υπερεκπροσώπηση ανδρών, έναντι γυναικών αυτοαπασχολούμενων προσφύγων παρακινεί την ανάλυση της ετερογένειας, ανά

φύλο. Τα αποτελέσματα από την ανάλυση ετερογένειας επιβεβαιώνουν ότι τα συμπεράσματα ισχύουν κυρίως για τους άνδρες πρόσφυγες. Το γεγονός ότι το αποτέλεσμα καθορίζεται από τους άνδρες είναι σύμφωνο με προηγούμενα ευρήματα που έδειξαν ότι περισσότερες επιχειρήσεις ανοίγουν από άνδρες (Simoes, Crespo και Moreira 2016). Οι προτεινόμενες εξηγήσεις για τις διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών περιλαμβάνουν τις διακρίσεις από τους δανειστές, τη συμμετοχή ανδρών και γυναικών σε διαφορετικούς επιχειρηματικούς τομείς και την τάση των γυναικών να αποστρέφονται περισσότερο τον κίνδυνο (Simoes, Crespo, and Moreira 2016). Το μικρό μερίδιο των γυναικών στο δείγμα που άνοιξαν μια επιχείρηση καθιστά δύσκολη την περαιτέρω ανάπτυξη της ανάλυσης (περισσότερο από το 80 τοις εκατό των επιχειρήσεων στο δείγμα ήταν εγγεγραμμένες σε άνδρες). Συμπερασματικά αυτή η μελέτη χρησιμοποίησε μια πολιτική χωρικής διασποράς των προσφύγων, που ίσχυσε από το 1985, έως το 1994 στη Σουηδία, για να εκτιμήσει την αιτιώδη επίδραση των εθνοτικών θυλάκων στην είσοδο στην αυτοαπασχόληση. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν σε δήμους με υψηλότερο μερίδιο αυτοαπασχολούμενων ομοεθνών, είχαν επίσης μεγαλύτερη πιθανότητα να εισέλθουν στην αυτοαπασχόληση τα επόμενα χρόνια. Αντίθετα, η τοποθέτηση σε δήμο με μεγάλο αριθμό ομοεθνών, χωρίς κοινά επαγγελματικά χαρακτηριστικά, δεν είχε καθόλου θετική ή είχε ακόμη και αρνητική επίδραση στην πιθανότητα αυτοαπασχόλησης. Επιπλέον, ούτε η εγκατάσταση με περισσότερους ομοεθνείς με περιουσιακά στοιχεία, αλλά ούτε και με πιο περιθωριοποιημένους /άνεργους ομοεθνείς, είχαν καμία στατιστική σχέση με την είσοδο των προσφύγων, στην αυτοαπασχόληση. Οι εκτιμήσεις είναι, ως εκ τούτου, πρώτα και κύρια συνεπείς με την υπόθεση, ότι η ανταλλαγή πληροφοριών και η τεχνογνωσία (πόροι) από ομοεθνοτικές ομάδες, ήδη εξοικειωμένες με την αγορά ή σημαντικούς θεσμούς, προκαλούν αυξημένη είσοδο στην αυτοαπασχόληση (Light, 1984). Ωστόσο η ερμηνεία ότι η τεχνογνωσία και οι πληροφορίες είναι οι κύριοι οδηγοί της εθνοτικής θέσης βρίσκεται σε αντίθεση με το επιχείρημα (π.χ. Borjas 1986) ότι η πρόσβαση σε μια μεγάλη αγορά πιθανών ομοεθνοτικών καταναλωτών (ή εργαζομένων) αυξάνει την αυτοαπασχόληση. Όσον αφορά την εμπειρική βιβλιογραφία σχετικά με τη συγκεκριμένη σχέση μεταξύ εθνοτικών θύλακων και αυτοαπασχόλησης, τα προηγούμενα αποτελέσματα ήταν μικτά. Όπως οι Yuengert (1995), Clark and Drinkwater (2002, 2010) και Damm (2009) και σε αντίθεση με τους Borjas (1986), Le (2000) και Aldén and Hammarstedt (2016), ο Andersson δεν εντόπισε στοιχεία για

την όποια θετική σχέση, μεταξύ του μεγέθους του εθνοτικού θύλακα και της εισόδου των μεταναστών στην αυτοαπασχόληση. Ένα πρόβλημα είναι, ωστόσο, ότι σχεδόν όλες αυτές οι μελέτες εξετάζουν μόνο το μέγεθος του θύλακα, με μικρή ή καθόλου εστίαση στους πόρους, εντός του θύλακα. Επίσης, εκτός από τον Damm (2009), προηγούμενη έρευνα δεν είχε ασχοληθεί με το θέμα της παραλειπόμενης μεταβλητής της μεροληψίας. Έτσι, οι συγκρίσεις με σχετικές μελέτες θα πρέπει να γίνονται με κάποια προσοχή, καθώς δεν αντιμετωπίζουν πλήρως ζητήματα ενδογενείας, πράγμα που σημαίνει ότι τα αποτελέσματα, σε διαφορετικό βαθμό, μπορεί να είναι προκατειλημμένα. Ενώ το μερίδιο των αυτοαπασχολούμενων ομοεθνών στον δήμο άφιξης επηρεάζει την πιθανότητα αυτοαπασχόλησης των προσφύγων, κατά μέσο όρο, τα αποτελέσματα δείχνουν μια μικρή εισοδηματική μείωση από την τοποθέτηση με περισσότερους αυτοαπασχολούμενους ομοεθνείς. Ωστόσο τυχόν μακροπρόθεσμες αρνητικές επιπτώσεις δυνητικά αντισταθμίζονται από την πρόωρη είσοδο στην αυτοαπασχόληση. Το κύριο συμπέρασμα της μελέτης αυτής είναι, ότι αντί για το μέγεθος του εθνοτικού θύλακα, ο βασικός παράγοντας που καθορίζει την είσοδο των προσφύγων στην αυτοαπασχόληση στη Σουηδία, είναι οι πόροι εντός του θύλακα, επιβεβαιώνοντας ένα γενικότερο αποτέλεσμα που φαίνεται σε άλλες μελέτες για τις οικονομικές επιπτώσεις των εθνοτικών θυλάκων. Για παράδειγμα, τόσο ο Edin, όσο και ο Fredriksson και A° slund (2003) και Damm (2014) διαπίστωσαν ότι διαφορετικά μέτρα ποιότητας του θύλακα, παρά το μέγεθος, προκαλούν αυξημένη είσοδο στην απασχόληση μεταξύ των μεταναστών. Επίσης, οι A° slund και Fredriksson (2009) δεν βρήκαν καμία σχέση μεταξύ του μεγέθους του θύλακα και της εισόδου σε ευημερία μεταξύ των προσφύγων στη Σουηδία, ενώ η παρουσία περισσότερων ομοεθνοτικών ατόμων σε ευημερία, αύξησε την πιθανότητα των προσφύγων να λάβουν κοινωνική βοήθεια. Από τα παραπάνω αποτελέσματα οδηγούμαστε στο συμπέρασμα, πως η χρήση και μόνο του μεγέθους του εθνοτικού θύλακα, δεν συνιστά ασφαλής μέθοδος, παρά είναι ασφαλέστερο, αντί του μεγέθους του εθνοτικού θύλακα, να υπάρχει επικέντρωση σε ποικίλα άλλα μέτρα πόρων, ιδιοτήτων και ποιοτήτων, εντός των εθνοτικών θυλάκων.

6.3.3 Συγκριτική προσέγγιση και αξιολόγηση

Από την παράθεση των ανωτέρω επιμέρους συμπερασμάτων επί των διεξαχθεισών εξωχώριων σχετικών ερευνών, μου δίδεται η δυνατότητα να συγκεντρώσω τα κοινά αλλά και τα σημεία απόκλισης, επί του θέματος και να επιχειρήσω να τα αξιολογήσω

το ενδιαφέρον δε της εργασίας θα κλιμακωθεί, στο στάδιο συγκριτικής προσέγγισης των διαπιστώσεων όλων των ερευνών. Τα κοινά λοιπόν συμπεράσματα, όλων των προαναφερομένων εξωχώριων ερευνών, θεωρώ πως αποκρυσταλώνονται στα εξής:

Από όλες τις προπεριγραφείσες εξωχώριες έρευνες, σε Γερμανία και Σουηδία, υπερτονίζεται η εκρηκτική αύξηση του μεταναστευτικού πληθυσμού και συνακόλουθα και η αύξηση που παρατηρείται, με τα ιδιαίτερα βέβαια ανά χώρα χαρακτηριστικά της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας. Έτσι κατά τους Leicht et al, 2021, διαπιστώνεται εκρηκτική αύξηση (κατά την διετία 2017-19, αύξηση +51%) της εθνοτικής επιχειρηματικότητας, σε πλήρη αντίθεση με την γηγενή, που αποδίδεται στα αποτελέσματα της αύξησης των μεταναστευτικών πληθυσμών. Σε σχέση μάλιστα με την γυναικεία μεταναστευτική επιχειρηματικότητα τονίζουν πως, μεταξύ των ετών 2005 και 2019, το ποσοστό τους αυξήθηκε κατά 67%, (μάλιστα περισσότερο από εκείνο των ανδρών, 47%). Από την άλλη πλευρά το ποσοστό των γερμανίδων αυτοαπασχολούμενων μειώθηκε κατά 3% (λιγότερο πάντως από το αντίστοιχο των γερμανών που ήταν -14%). Κατά τους David et al, 2021, καθώς οι μετανάστες χαρακτηρίζονται από εντονότερη -σε σχέση με τους γηγενείς- ροπή προς επιχειρηματικότητα, ο αριθμός των αυτοαπασχολούμενων μεταναστών αυξήθηκε μέσα σε 19 χρόνια, κατά ποσοστό 61,7%, ήτοι από το 2005, έως το 2019, από 532.000, σε 860.000, συνολικά, ενώ ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες, υπολογίζεται ότι η αύξηση σχεδόν μοιράζεται με αύξηση σε αυτοαπασχολούμενους άνδρες κατά (8,3%) και στις γυναίκες κατά 8,5%. Κατά το έτος 2019 οι μετανάστες επιχειρηματίες στην Γερμανία υπολογίζεται, πως υπερέχουν σε ποσοστά επιχειρηματικότητας και συγκεκριμένα, το ποσοστό τους ανέρχεται στο 11,8%, έναντι 7,4% του γηγενούς πληθυσμού. Ιδιαίτερα όμως τονίζουν πως οι μετανάστριες στη Γερμανία είναι η πιο δυναμικά αναπτυσσόμενη ομάδα, ως αυτοαπασχολούμενες και επιχειρηματίες, καθώς μεταξύ 2005 και 2018, ο αριθμός τους αυξήθηκε κατά 57%. Περισσότερο από το ένα τρίτο, όλων των αυτοαπασχολούμενων μεταναστών, είναι πλέον γυναίκες, γεγονός που επιδρά κυρίαρχα στην χειραφέτησή τους, ως γυναίκες, αλλά και ως μετανάστριες. Κατά τους Leicht & Langhauser, 2014, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 ο αριθμός των αλλοδαπών αυτοαπασχολούμενων τριπλασιάστηκε, καθώς αυξήθηκε κατά 178% ενώ των αυτοαπασχολούμενων Γερμανών αυξήθηκε μόνο κατά 38% την ίδια περίοδο. Κατά τη μικροαπογραφή του 2012, 760.000 από τα 4,4 εκατομμύρια αυτοαπασχολούμενων στη Γερμανία έχουν μεταναστευτικό υπόβαθρο, περισσότεροι από ένας, στους έξι επιχειρηματίες (17%)

έχει ξένες ρίζες. Αποτελεί όμως έκπληξη το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων μεταναστριών ανέρχεται στο 31%, σχεδόν στο ίδιο επίπεδο με εκείνους που έχουν γερμανική καταγωγή. Παραφωνία σε όλα τα παραπάνω όμως αποτελεί η διαπίστωση της Schäfer, 2021, ότι παρά την κατά τα ανωτέρω εκρηκτική αύξηση της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας, αυτή υπολείπεται σημαντικά την δυναμική της αντίστοιχης γηγενούς, όταν πρόκειται για καινοτόμες επιχειρήσεις στη Γερμανία. Οι μετανάστες επιχειρηματίες αναπτύσσουν σπάνια περιφερειακές ή εθνικές καινοτομίες στην αγορά, επομένως κρίνονται λιγότερο καινοτόμοι των γηγενών επιχειρηματιών. Τέλος κατά τον Andersson, 2021, μπορεί πράγματι και στη Σουηδία να διαπιστώνεται μεγάλη αύξηση της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας, ωστόσο σε αυτή την αύξηση, η γυναικεία επιχειρηματικότητα υστερεί. Διαπιστώνει την υπερεκπροσώπηση των ανδρών μεταναστών επιχειρηματιών στη Σουηδία, λόγω των επιπλέον, σε βάρος των γυναικών, διακρίσεις από τους δανειστές, της διαφοροποιημένης επιχειρηματικής δραστηριοποίησής τους, αλλά και λόγω της τάσης τους να αποστρέφονται πιθανότατα περισσότερο τον επιχειρηματικό κίνδυνο.

-Συνοψίζοντας, το πρώτο κοινό συμπέρασμα είναι, η εμφανώς εκρηκτική δυναμική της επιχειρηματικής δραστηριοποίησης των μεταναστών, με πρωταγωνιστές, μάλιστα τις γυναίκες, που κάνουν την έκπληξη και μόνο στη Σουηδία, φαίνεται να υστερούν, έναντι των ανδρών μεταναστών.

-Αν και κατά τους David et al 2021 στα χαρακτηριστικά επιχειρηματικής δραστηριότητας μεταναστών συγκαταλέγονται ο μέσος ηλικιακός όρος έναρξης επιχειρηματικότητας, που είναι νεότερος, για τους μετανάστες (38,6%), από εκείνον των γηγενών (42,7%) και οι μετανάστες επιχειρηματίες ιδρύουν οικογενειακές επιχειρήσεις με προσωπικές αποταμιεύσεις και σπάνια με χρήση δημόσιων πηγών χρηματοδότησης, οι Leicht & Langhauser (2014) τονίζουν, πως στην έρευνά τους βρέθηκαν ελάχιστα εμπειρικά στοιχεία για τη θέση, ότι οι μεταναστευτικές επιχειρήσεις ιδρύονται και ουσιαστικά επιβιώνουν μέσω της υψηλής χρήσης (μη αμειβόμενης) οικογενειακής εργασίας. Τέλος κατά τους Leicht et al (2021), ο ομοεθνοτικός χαρακτήρας της εθνοτικής επιχειρηματικότητας κυριαρχεί στις πολύ μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις, υποχωρεί όμως έντονα, μέχρι που παύει πια να είναι ομοεθνοτικός, όσο η επιχειρηματικότητα ασκείται από ακόμη μεγαλύτερες επιχειρήσεις και κυρίως υψηλότερης έντασης γνώσης.

-Σχετικά με τα προσόντα των μεταναστών επιχειρηματιών κατά τους Leicht et al (2021), όχι μόνο το εύρος αλλά και η ποιότητα της επιχειρηματικής

αυτοαπασχόλησης είναι αποφασιστικής σημασίας. Είναι γεγονός ότι όσοι μετανάστευσαν πρόσφατα στη Γερμανία είναι εξαιρετικά καλά καταρτισμένοι. Αν και διαπιστώνεται μία διακύμανση έντασης των ποσοστών καταρτισμένων μεταναστών επιχειρηματιών, ανάμεσα στις διάφορες χώρες προέλευσής τους, είναι ωστόσο υψηλό, πάνω από το μισό (62%), λαμβανομένου όμως υπόψη, ότι από άποψη δεξιοτήτων, μπορεί και να είναι μεγαλύτερο, καθώς υπάρχουν πολλοί που δεν μπορούν να πιστοποιήσουν τις δεξιότητές τους στο γερμανικό σύστημα πιστοποίησης. Κατά τους David et al (2021), οι μετανάστες υψηλής ειδίκευσης, θεωρούνται, ανθρώπινο κεφάλαιο και ως εκ τούτου, ανταγωνιστικό πλεονέκτημα των κοινωνιών της γνώσης και της τοπικής οικονομίας. Σχετική με την πτυχή των προσόντων των μεταναστών επιχειρηματιών είναι και η λεγόμενη εκπαιδευτική μετανάστευση. Το «πανεπιστήμιο του μέλλοντος» πρέπει να είναι προσανατολισμένο σε προσφορά μαθημάτων που όχι μόνο εκπαιδεύουν τους φοιτητές πρακτικά και θεωρητικά, αλλά επιπλέον και ως διαχειριστές και επιχειρηματίες. Οι ξένοι φοιτητές έχουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την ίδρυση επιχείρησης από τους Γερμανούς φοιτητές. Οι διεθνείς φοιτητές είναι «ένα ανεκμετάλλευτο δυναμικό ίδρυσης επιχειρήσεων». Κατά τους Leicht & Langhauser 2014, το επίπεδο προσόντων των αυτοαπασχολούμενων σε όλες τις ομάδες καταγωγής είναι σημαντικά υψηλότερο από αυτό των εξαρτημένων εργαζομένων ομολόγων τους. Ενώ λοιπόν το ποσοστό των ατόμων με χαμηλή ειδίκευση έχει μειωθεί μακροπρόθεσμα, το ποσοστό των ατόμων με υψηλή μόρφωση, δεν έχει αυξηθεί τα τελευταία χρόνια ή τουλάχιστον αυξήθηκε στον ίδιο βαθμό με τους γηγενείς αυτοαπασχολούμενους αλλά και με τους μετανάστες μισθωτής εργασίας.

-Σχετικά με την οικονομική σημασία του φαινομένου της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας οι Leicht et al (2021) αναφέρουν ότι οι μεταναστευτικές επιχειρήσεις συμμετέχουν πλέον, πολύ περισσότερο από πριν, στη διαδικασία του οικονομικού εκσυγχρονισμού. Η μεταναστευτική επιχειρηματικότητα δημιουργεί, συντηρητικά υπολογισμένα, τουλάχιστον 3,4 εκατομμύρια θέσεις εργασίας και επομένως, ένα σημαντικό ποσοστό, όλων των θέσεων στην αγορά εργασίας. Ενώ οι Leicht & Langhauser 2014 με άλλα λόγια διατυπώνουν, ότι με συντηρητική εκτίμηση της συμβολής στην απασχόληση, οι μεταναστευτικές επιχειρήσεις απασχολούν περίπου το 5%, του συνόλου των 40,5 εκατομμυρίων εργαζομένων στη Γερμανία. Οι μεταναστευτικές επιχειρήσεις προσφέρουν περίπου το 13% όλων των θέσεων

εργασίας, σε ατομικές και προσωπικές επιχειρήσεις ή αλλιώς, το 18% όλων των θέσεων εργασίας στις μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις στη Γερμανία.

-Σχετικά με τις συχνά διαπιστωμένες προκλήσεις άσκησης μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας η Schäfer (2021) αναφέρει, ότι οι κοινές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν όλοι οι επιχειρηματίες είναι η απόκτηση πελατών, η άντληση κεφαλαίων και η διατήρηση της ρευστότητας. Επιπλέον, όμως υπάρχουν συγκεκριμένες και ιδιαίτερες προκλήσεις για μετανάστες επιχειρηματίες, που προκύπτουν από την κουλτούρα της επιχειρηματικής «τάξης», τη γλώσσα και την διαθεσιμότητα των πληροφοριών. Επιπλέον και ο Andersson (2021), παραδέχεται και για την περίπτωση της Σουηδίας τις διακρίσεις, κατά των μεταναστών αυτοαπασχολούμενων σε επιχορηγήσεις, δυνητικά, τόσο εκ μέρους των καταναλωτών, όσο και από την μεριά των οικονομικών δανειστών.

Τέλος αξίζει να αναφέρω και πολύ σημαντικές μεμονωμένες διαπιστώσεις των ως άνω ερευνητών, όπως για παράδειγμα του Andersson (2021), που σε σχέση με τους παράγοντες ώθησης των μεταναστών στην αυτοαπασχόληση, αναφέρει, ότι με βάση τα ερευνητικά αποτελέσματα οι πρόσφυγες, που εγκαταστάθηκαν σε δήμους με υψηλότερο μερίδιο αυτοαπασχολούμενων ομοεθνών, είχαν επίσης μεγαλύτερη πιθανότητα να εισέλθουν στην αυτοαπασχόληση τα επόμενα χρόνια. Το κύριο συμπέρασμα της μελέτης του είναι, ότι, αντί για το μέγεθος του εθνοτικού θύλακα, ο βασικός παράγοντας, που καθορίζει την είσοδο των προσφύγων στην αυτοαπασχόληση στη Σουηδία, είναι οι συνθήκες, εντός του θύλακα. Επίσης σημειωτέα κρίνεται η διαπίστωση των David et al, 2021, ότι οι μετανάστες επιχειρηματίες επιδρούν επωφελώς στο γύρω τους αστικό περιβάλλον, το οποίο κυριολεκτικά μεταμορφώνουν, ιδίως σε περίπτωση συγκέντρωσης πολλών ομοεθνικών επιχειρήσεων, προσφέροντας με τις υπηρεσίες τους στην κάλυψη των αναγκών των γηγενών κατοίκων της περιοχής.

6.4. Συνθετική προσέγγιση συμπερασμάτων

Στο σημείο αυτό θεωρώ πως βρίσκομαι σε θέση να αποπειραθώ μία συνθετική προσέγγιση όλων των κατά τα ανωτέρω εξαχθέντων συμπερασμάτων, αξιολογώντας και διατυπώνοντας ενδεχόμενες σκέψεις και προβληματισμούς για την προαγωγή και βελτίωση των συνθηκών άσκησης της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας και συγκεκριμένα: Προσπαθώντας να συνθέσουμε τις διαπιστώσεις των ερευνητών που περιγράψαμε ανωτέρω, σε Ελλάδα, Γερμανία αλλά και Σουηδία, είναι

απαραίτητο να τονισθεί και πάλι, πως το μεταναστευτικό φαινόμενο δεν εκδηλώθηκε ομοιοτρόπως σε όλες τις χώρες. Έτσι, η χώρα μας, που ως πύλη εισόδου μεταναστευτικών πληθυσμών -που σημειωτέον προορισμό τους έχουν κατά βάση τις βόρειες χώρες της Ευρώπης- αντιμετώπισε αιφνίδιες συνθήκες, υψηλούς έντασης, αργοπόρησε να σταθεί απέναντι στο πρόβλημα με οργάνωση και σχεδιασμό. Αντίθετα οι βασικές χώρες προορισμού των μεταναστευτικών ρευμάτων, είχαν το χρόνο και την ευκαιρία να σταθούν οργανωμένα και με καλύτερο σχεδιασμό απέναντι στο πρόβλημα, έχοντας μάλιστα ήδη μεγάλη εμπειρία στον τρόπο διαχείρισης του φαινομένου, από πολλά τέτοια μεταναστευτικά ρεύματα που εισέρευσαν στο παρελθόν. Η προηγούμενη δε εμπειρία τους βασίστηκε, όχι σε σπασμωδικές κινήσεις αντίδρασης απέναντι στην ξαφνική εμφάνιση του προβλήματος, αλλά σε απολύτως οργανωμένες και σχεδιασμένες στρατηγικές υποδοχής των μεταναστών, αφού οι ίδιες, επιθυμώντας εργατικά χέρια, τους είχαν προσκαλέσει στις χώρες τους, μέσω διακρατικών συμβάσεων. Αυτή λοιπόν η πολύτιμη και δοκιμασμένη εμπειρία, τους παρείχε μία αποτελεσματική ευχέρεια στην διαχείριση και των «απρόσκλητων» μεταναστευτικών ρευμάτων που τα τελευταία χρόνια, εισρέουν στην Ευρώπη, από πύλες εισόδου, της νότιας Ευρώπης. Αυτή όμως η διαφοροποίηση στον τρόπο εκδήλωσης του φαινομένου ανά χώρα, έχει και αντίστοιχα διαφοροποιημένα αποτελέσματα στην διαβίωση των μεταναστών, ώστε να δικαιολογούνται διαφορετικά αποτελέσματα σε ερευνητικές εργασίες, περί θεμάτων μετανάστευσης, ανά χώρα. Ήδη αναφέραμε παραπάνω τις βασικότερες κοινές διαπιστώσεις από διάφορες ερευνητικές προσπάθειες που έγιναν στη χώρα μας για το ζήτημα της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας. Παρουσιάζει λοιπόν ενδιαφέρον, κατά πόσο μπορεί να συγκλίνουν οι διαπιστώσεις αυτές, με τα κοινά αποτελέσματα αντίστοιχων ερευνών που ήδη παρουσιάσαμε και που έλαβαν χώρα, σε χώρες της Ευρώπης, κατεξοχήν υποδοχείς μεταναστευτικών πληθυσμών, την Γερμανία και την Σουηδία. Με βάση την πρώτη και βασική διαπίστωση των εν Γερμανία ερευνών, η εμφανώς εκρηκτική δυναμική της επιχειρηματικής δραστηριοποίησης των μεταναστών, έχει ως πρωταγωνιστές τις μετανάστριες, καθώς αλματωδώς αύξησαν την συμμετοχή τους στην άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας και μάλιστα όχι μόνο σε βάρος των γηγενών πληθυσμών, αλλά ακόμη και έναντι του ανδρικού μεταναστευτικού πληθυσμού, που επίσης αύξησε το ποσοστό του –αλλά σε μικρότερο ύψος από εκείνο των γυναικών- στην άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας. Στη Σουηδία συνομολογείται η εκρηκτική αύξηση της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας, όχι

όμως της γυναικειάς. Μάλιστα διατυπώνονται και υποθέσεις για τους λόγους της υστέρησης αυτής. Στη χώρα μας η διαπίστωση είναι εντελώς αντίστροφη. Όχι μόνο δεν υφίσταται εκρηκτική αύξηση της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας, αφού οι μετανάστες είναι δυσανάλογα μισθωτοί, σε σχέση με τους Έλληνες, αλλά επιπλέον στο μικρό ποσοστό επιχειρηματικής δραστηριότητας μεταναστών στη χώρα μας, η γυναικεία επιχειρηματικότητα είναι ουραγός.

Ενώ κοινή διαπίστωση των ελληνικών ερευνών είναι πως η δομή της εθνοτικής επιχείρησης χαρακτηρίζεται από την πλήρη συμμετοχή σε αυτήν, μελών των οικογενειών των επιχειρηματιών και που μάλιστα συνιστά και μία αναγκαία συνθήκη για την ευημερία της επιχείρησης, με βάση τις εξωχώριες έρευνες, ο ομοεθνοτικός χαρακτήρας της εθνοτικής επιχειρηματικότητας κυριαρχεί μεν στις πολύ μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις, υποχωρεί όμως έντονα, μέχρι και που παύει πια να είναι ομοεθνοτικός, όσο η επιχειρηματικότητα ασκείται από ακόμη μεγαλύτερες επιχειρήσεις και κυρίως υψηλότερης έντασης γνώσης.

Υπάρχουν όμως πολλές συγκλίσεις στα υπόλοιπα συμπεράσματα των ερευνών και συγκεκριμένα:

Ως προς το προφίλ εθνοτικών επιχειρήσεων και επιχειρηματιών, κυρίως ο μικρότερος μέσος ηλικιακός όρος ενασχόλησης, σε σχέση με εκείνον των γηγενών πληθυσμών, αλλά και το υψηλότερο εκπαιδευτικό προφίλ τους αποτελούν κοινές διαπιστώσεις.

Η «βολική» επιλογή του χώρου άσκησης επιχειρηματικότητας συνίσταται σε επιλογή «υπανάπτυκτων» μεν περιοχών, πλην όμως πλησίον του κέντρου των πόλεων, που εν τέλει οι μετανάστες επιχειρηματίες «μεταμορφώνουν» με την δραστηριότητά τους.

Το ζήτημα της προσωπικής κατάστασης του επιχειρηματία και του status παραμονής του στη χώρα υποδοχής συνδέεται άρρηκτα με την άσκηση επιχειρηματικότητας, καθώς η συνθήκη της κατοχής αδειάς παραμονής επιτρέπει την ελεύθερη και με προσδοκίες δραστηριοποίησή του, η διάρκεια δε του χρόνου παραμονής, καθίσταται κυρίαρχη προϋπόθεση άσκησης επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Το πρόβλημα της γνώσης της γλώσσας (υποδοχής) επίσης συνδέεται με την αποτελεσματική και με προοπτικές άσκηση εθνοτικής επιχειρηματικότητας.

Αυτονόητο και αναμενόμενο είναι το πρόβλημα ανεύρεσης του κεφαλαίου έναρξης της εθνικής επιχείρησης, καθώς συνήθως πρόκειται για προσωπικές αποταμιεύσεις και κάποιο υποτυπώδη, άτυπο δανεισμό από συγγενείς, σπάνια δε θα αφορά σε οργανωμένη χρηματοδότηση, μέσω τραπεζικού δανεισμού ή κρατικών ενισχύσεων.

Τέλος οι μετανάστες δραστηριοποιούνται επιχειρηματικά, μετά παρέλευση ικανού χρονικού διαστήματος, απαραίτητου για την προσαρμογή τους στη χώρα υποδοχής και κατά την άσκηση της δραστηριότητάς τους, επιχειρούν με στρατηγικές μεθόδους να γεφυρώσουν την όποια διαπολιτισμική απόκλιση τους, ώστε να γίνουν ευκολότερα προσιτοί από τους γηγενείς πελάτες αλλά και εν γένει πληθυσμούς, ελπίζοντας και αποσκοπώντας έτσι στην με την πάροδο του χρόνου αποδόμηση των όποιων σε βάρος τους στερεοτύπων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ

Απομονώνοντας δύο σημαντικές διαπιστώσεις, που ήδη περιέγραψα στο οικείο χωρίο της εργασίας μου, καθίσταται προφανέστατα σαφής η ιδιαίτερη σημασία που έχει για την εθνική οικονομία κάθε χώρας η επιτυχής ανάπτυξη επιχειρηματικότητας από τους μετανάστες. Συγκεκριμένα επαναλαμβάνω την διαπίστωση των ερευνητών (Leicht et al 2021), ότι οι συνθήκες ανάδυσης, καθώς και η δομή και οι δυνατότητες απόδοσης της «μεταναστευτικής οικονομίας» έχουν αλλάξει με την πάροδο του χρόνου, με αποτέλεσμα οι μεταναστευτικές επιχειρήσεις να συμμετέχουν πλέον, πολύ περισσότερο από πριν, στη διαδικασία του οικονομικού εκσυγχρονισμού. Η μεταναστευτική επιχειρηματικότητα δημιουργεί, τουλάχιστον 3,4 εκατομμύρια θέσεις εργασίας, ένα σημαντικό ποσοστό, όλων των θέσεων στην αγορά εργασίας (στη Γερμανία). Επίσης κατά τους ερευνητές (Leicht & Langhauser, 2014), με συντηρητικό υπολογισμό της συμβολής στην απασχόληση, οι μεταναστευτικές επιχειρήσεις απασχολούν, περίπου το 5%, του συνόλου των 40,5 εκατομμυρίων εργαζομένων στη Γερμανία. Οι μεταναστευτικές επιχειρήσεις προσφέρουν περίπου το 13% , όλων των θέσεων εργασίας, σε ατομικές και προσωπικές επιχειρήσεις ή αλλιώς το 18% όλων των θέσεων εργασίας, στις μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις στη Γερμανία. Δε νομίζω πως χρήζει περαιτέρω αιτιολόγησης ο ανωτέρω ισχυρισμός για την συμβολή της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας στην ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας, καθώς η καθοριστική επίδραση στους οικονομικούς δείκτες της ανεργίας (συρρικνώνοντάς τους), αλλά και στο ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (πολλαπλασιάζοντάς το) είναι προφανής.

Αυτό βέβαια συνιστά εύρημα εξωχώριων ερευνητικών εργασιών που αφορούσαν τα δεδομένα των χωρών τους. Σε καμία όμως περίπτωση δε σημαίνει, ότι επειδή είναι εξωχώριες –και άρα δεν αφορούν τη χώρα μας- καθίστανται άνευ ενδιαφέροντος. Αντιθέτως μάλιστα, ιδίως αν στο σημείο αυτό λάβουμε υπόψη μας τα αποτελέσματα σημαντικότερης ερευνητικής προσπάθειας, των Μπλουχουτζή και Νίκα (2020), με την οποία απάντησαν στο ερώτημα – πρόκληση, κατά πόσο γενικότερα η μεταναστευτική απασχολησιμότητα αποδεικνύεται επωφελής για την χώρα μας. Σύμφωνα λοιπόν με τα συμπεράσματά τους, «στον απόηχο της πρόσφατης οικονομικής και μεταναστευτικής κρίσης, η Ελλάδα βρέθηκε να αντιμετωπίζει ερωτήματα, όπως εάν η μετανάστευση είναι συμφέρουσα για την οικονομία της

χώρας ή εάν τα οφέλη της μετανάστευσης υπερτερούν του οικονομικού της κόστους». Κατά την άποψή τους, σε περιόδους οικονομικής ύφεσης που συνήθως οι χώρες εφαρμόζουν πολιτικές αντιμεταναστευτικών κινήτρων, η ορθότερη επιλογή θα ήταν η αποδοχή των μεταναστών και «... η αποτελεσματική ενσωμάτωση στην αγορά εργασίας, η οποία τελικά οδηγεί σε μια επιτυχημένη κοινωνική ένταξη των μεταναστών...». Καταλήγουν λοιπόν οι ερευνητές-συγγραφείς, «... Τα αποτελέσματα αυτής της μελέτης προσφέρουν ένδειξη ότι το πλεόνασμα μετανάστευσης στην Ελλάδα, δηλαδή τα οικονομικά οφέλη από τη μετανάστευση, κυμάνθηκε μεταξύ 0,02 και 0,12% του ΑΕΠ, γεγονός που θα μπορούσε να αποδειχθεί πολύτιμη συμβολή στις ωφέλειες του γηγενούς πληθυσμού, σε μια περίοδο ανάκαμψης, από βαθιά οικονομική ύφεση. Επιπλέον, τα αποτελέσματα των οικονομετρικών δοκιμών καταδεικνύουν μια μακροπρόθεσμη θετική σχέση μεταξύ μετανάστευσης και ανάπτυξης, η οποία παρέχει περαιτέρω στοιχεία για τη συμβολή των μεταναστών στην αύξηση του ΑΕΠ στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, τα ευρήματα του εμπειρικού ελέγχου υποδηλώνουν, ότι μια αύξηση 10% στο εργατικό δυναμικό των μεταναστών θα μπορούσε να αυξήσει την παραγωγή κατά 1,5%. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η οι προβλέψεις της Τράπεζας της Ελλάδος για την αύξηση του ΑΕΠ τα επόμενα χρόνια δεν ξεπερνούν το 2%, θα μπορούσε εύκολα να εξαχθεί, ότι η σωστή επιλεκτική μετανάστευση και οι αποτελεσματικές πολιτικές ένταξης που θα αξιοποιούσαν το ανθρώπινο κεφάλαιο των μεταναστών θα μπορούσαν να ενισχύσουν τις αναπτυξιακές δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας...». Οι ως άνω επιστημονικές διαπιστώσεις και τα αντίστοιχα εξαχθέντα συμπεράσματά τους, βρίσκονται σε απόλυτη αρμονία και συμφωνία, με τις διαπιστώσεις της παρούσης εργασίας. Αν και δεν αφορούν ειδικά και συγκεκριμένα την συμβολή της εθνικής επιχειρηματικότητας, αλλά της εν γένει μεταναστευτικής απασχολησιμότητας, δικαιούμαστε να πιστεύουμε πως τα συμπεράσματά τους, ισχυροποιούνται ακόμη περισσότερο, όταν μιλάμε για εθνική επιχειρηματικότητα. Συγκεκριμένα, καθώς είναι μια πραγματικότητα η ωφέλεια που προκύπτει από αυτήν σε άλλες χώρες, κεντρίζει το ενδιαφέρον, ή τουλάχιστον δημιουργεί την βάσιμη προσδοκία, πως εφόσον πετύχαινε και η χώρα μας σε ανάλογες πολιτικές ανάπτυξης της δικής της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας, ίσως ανέκαμπτε οικονομικά (βραχυπρόθεσμα), αλλά και έθετε τις βάσεις για περαιτέρω οικονομική ανάπτυξη (μακροπρόθεσμα). Υπάρχει όμως η εξής παράμετρος: Η επιτυχής ανάπτυξη μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας με τα προαναφερόμενα αποτελέσματα στην εθνική οικονομία της Γερμανίας, στηρίχθηκε

σε στέρεες βάσεις ανάλογης εμπειρίας της στη διαχείριση του μεταναστευτικού φαινομένου αλλά και σίγουρα στην ιδιαίτερη οικονομική δύναμη της χώρας. Συγκεκριμένα, η πολύτιμη συλλεχθείσα εμπειρία της, από τον τρόπο διαχείρισης του φαινομένου, σε εποχές που η ίδια η χώρα, έχοντας προσχεδιάσει την στρατηγική της, προσκαλούσε μετανάστες, προς εργασία κατά τις δεκαετίες του '60 και του '70, της πρόσφερε τη δυνατότητα, έχοντας δοκιμάσει τις κάθε φύσεως αντοχές της (κοινωνικά, πολιτικά αλλά κυρίως οικονομικά), να έχει την ευχέρεια, άμεσα και έγκαιρα, να θέτει σε λειτουργία κατάλληλους μηχανισμούς, ακόμη και σε περιπτώσεις απρόβλεπτης ροής μεταναστών. Επιπλέον όμως, αφού συνειδητοποίησε το οικονομικό αγαθό που της πρόσφεραν οι εκατοντάδες χιλιάδες των εργατών μεταναστών προηγούμενων δεκαετιών, οικοδομώντας, συν τω χρόνω, την γνωστή οικονομική δύναμη που σήμερα αποτελεί για την ευρωπαϊκή ήπειρο, βρίσκεται σε κατάλληλη οικονομική θέση, χωρίς να διακινδυνεύει την οικονομική της ακεραιότητα, να στηρίζει όλους εκείνους τους μηχανισμούς που στρατηγικά δημιουργεί για την διαχείριση του φαινομένου, με στόχο βέβαια την κοινωνική ένταξη των μεταναστών, που περνά μέσα και από την οικονομική τους δραστηριοποίηση. Είδαμε πως ανάλογη κατάσταση επικρατεί και στο σουηδικό κράτος, δηλαδή σε ένα ακόμη κράτος με σημαντική εμπειρία στην υποδοχή μεταναστών, ως εργαλείο οικονομικής ανάπτυξης.

Στη χώρα μας οι προκλήσεις είναι πολλές και πολυσύνθετες. Είναι δεδομένο πως οικονομικά, παρά την όποια ισχυριζόμενη ανάπτυξή της κατά τα τελευταία χρόνια, βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα απόδοσης, μετά τα τόσα χρόνια οικονομικής της ταλαιπωρίας και υποβάθμισης κατά την επονομαζόμενη, περίοδο της κρίσης. Δεν είναι η κατάσταση μη αναστρέψιμη και από αυτή την άποψη, είναι απόλυτα θετική η ανάπτυξη που διαφαίνεται τα τελευταία χρόνια, ωστόσο κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί πως η εθνική μας οικονομία, είναι τόσο στιβαρή, που μπορεί ακλόνητα, όχι μόνο να συμπεριλαμβάνει μεταναστευτικούς πληθυσμούς, αλλά και να τους στηρίζει (οικονομικά) κινητοποιώντας τους να δραστηριοποιούνται επιχειρηματικά. Το οικονομικό λοιπόν ζήτημα είναι η πρώτη προφανής πρόκληση που αντιμετωπίζει η χώρα μας, στην διαχείριση του μεταναστευτικού φαινομένου. Δεν είναι όμως μόνο οικονομική η προσέγγιση του σχετικού προβληματισμού.

Η πρόκληση που επίσης αντιμετωπίζει η χώρα μας είναι και πολιτισμικής φύσεως, και συγκεκριμένα: Δεδομένου ότι είναι πια πραγματικότητα -και μάλιστα εδώ και δεκαετίες- ο «αποχαιρετισμός» στην έννοια του «καθαρού» εθνικού κράτους,

υφίσταται ανάγκη συνειδητοποίησης, συναντίληψης και αποδοχής, της συμβίωσής μας, με πολλούς ανθρώπους διάφορης εθνικότητας, που όλοι διατηρούν κοινό τον στόχο για μια αξιοπρεπή διαβίωση. Δεν είναι σίγουρο πως, ως κοινωνία, έχουμε συνειδητοποιήσει αυτή την κοινωνική μεταβολή που έχει συντελεσθεί. Όποια κρατική πολιτική και να οικοδομηθεί, είναι καταδικασμένη να αποτύχει, κατά την εφαρμογή της, σε πολίτες που δεν την εννοούν, δεν την συνειδητοποιούν και εν τέλει, δεν την αποδέχονται. Το γερμανικό παράδειγμα των δεκαετιών '60 και '70 σε τούτο διαφέρει, στο ότι δηλαδή ο γερμανικός πληθυσμός στην πλειονότητά του -αν και ποτέ δεν εξαλείφθηκε η αντιμεταναστευτική κουλτούρα, που εδράζεται σε ρατσιστικά αισθήματα και κίνητρα, σε κάποια μερίδα πολιτών- συνειδητοποιώντας την «αξία» και την «χρησιμότητα» του μετανάστη εργαζόμενου, αποδέχθηκαν –και όχι απλά ανέχθηκαν- την συμβίωση μαζί τους. Ασφαλώς η ευθύνη του κράτους να προσφέρει στον πολίτη την ευκαιρία να συνειδητοποιεί το «κοινό συμφέρον» είναι αkéραια.

Προς άρση κάθε παρεξήγησης, δεν ισχυρίζομαι, πως η ελληνική κοινωνία τρέφει ξеноφοβικά αισθήματα ή διαθέτει ρατσιστικά αντανάκλαστικά. Το αντίθετο μάλιστα, έχω εδραία αίσθηση και πεποίθηση των ανθρώπινων αξιών που η κοινωνία μας στην πλειονότητά της ενστερνίζεται. Η απόσταση όμως, απλά και μόνο, της λύπης, του οίκτου, της συμπάραστασης, ακόμη και της βοήθειας, από την αποδοχή και την θέληση για συμβίωση με τον «ξένο», είναι μεγάλη. Πιστεύω ότι γεφυρώνεται, μέσα από το κρίσιμο έργο της Πολιτείας, που πάντοτε οφείλει να σχεδιάζει και να υλοποιεί, για αντικειμενική ενημέρωση και εξοικείωση του πολίτη, με αυτό που η ίδια θεωρεί «αγαθό». Και εδώ ασφαλώς προκύπτει το καίριο φιλοσοφικό ζήτημα, για την σχέση της Πολιτείας, με τους πολίτες της και που συνοψίζεται σε μία λέξη, ως απάντηση: Εμπιστοσύνη. Η αμοιβαία εμπιστοσύνη, είναι η στέρεη βάση, για να αναπτύσσεται μία αρμονική σχέση Πολιτείας και ατόμου, όπου η Πολιτεία αφουγκράζεται τις ανάγκες του πολίτη, τον οποίο σέβεται, ως αναγκαίο κύτταρο δημοκρατίας -και όχι, κοντόφθαλμα ως απλό ψηφοδότη- και από την άλλη μεριά, ο πολίτης στηρίζεται, με καλή προαίρεση στο κράτος του, που είναι αρωγός και του οποίου πάντοτε αποδέχεται, εκ του προοιμίου, ως ορθές, τις επιλογές και τις επιταγές του. Η αμφισβήτηση εκατέρωθεν, του πολίτη και του Κράτους, θα πρέπει να συνιστά μόνο την εξαίρεση, στον κανόνα. Έτσι λοιπόν θα μπορούσε μια ανυπόκριτη κρατική προσπάθεια ενημέρωσης των πολιτών του και εξοικείωσής του, με αυτό, που το ίδιο θεωρεί «σωστό», να ευδοκιμήσει. Έτσι οικοδομείται η σύμπνοια, ανάμεσα σε κράτος και πολίτες, ώστε να αντιμετωπίζονται αποτελεσματικά οι εκάστοτε προκλήσεις.

Τέτοια πρόκληση είναι και αυτή που εξετάζουμε. Ως «πολιτισμική» πρόκληση, λοιπόν θεωρώ, κατά τα ανωτέρω, την εμφάνιση ενός τέτοιου ζητήματος-προβλήματος, απέναντι σε μία κοινωνία, με ένα συγκεκριμένο επίπεδο συνειδητότητας, της ατομικής και συλλογικής ευθύνης, του ατομικού και κοινού συμφέροντος. Αυτή είναι η «πολιτισμική» πρόκληση της παρούσης ελληνικής κοινωνίας, πρόκληση που ήδη δοκιμάζει επιτόπια τμήματα της και προκύπτουν προβλήματα, ερωτήματα αλλά -γιατί όχι- και προσδοκίες, πως στο τέλος της διαδρομής, ίσως γίνει ακόμη καλύτερη και δυνατή στην αντιμετώπιση τέτοιων προκλήσεων, έτοιμη να αντιμετωπίσει και την επόμενη πρόκληση, όποτε αυτή έλθει.

Η ελληνική κοινωνία λοιπόν, καθώς από δεκαετίες δοκιμάζει τις δεξιότητες συνύπαρξής της, με τους μετανάστες, βρίσκεται σε μία δυναμική διαδικασία σταδιακού πολιτισμικού μετασχηματισμού της. Με βάση τις εγχώριες ερευνητικές εργασίες που αναλύσαμε ανωτέρω, φαίνεται πως, όπου ασκείται η μεταναστευτική επιχειρηματικότητα, αν και αυτό συμβαίνει με ασθενείς ρυθμούς, ωστόσο παράγει οικονομικά αποτελέσματα για τους μετανάστες, παρά τα πολλά προπεριγραφέντα προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Είμαστε όμως από ό,τι φαίνεται, ακόμη στην αρχή, καθώς η προσθήκη και νέων μεταναστευτικών πληθυσμών είναι περισσότερο από πιθανή και οφείλει η ελληνική πολιτεία, έχοντας πια την εμπειρία, να είναι, όχι απλώς έτοιμη για υποδοχή, αλλά κυρίως για αποτελεσματική κατά το δυνατόν «ανώδυνη» προσπάθεια ενσωμάτωσής τους (για όσους τουλάχιστον θα δικαιούνται και επιλέξουν την παραμονή τους). Υπάρχει ανάγκη λοιπόν της έγκαιρης εύρεσης των μεθόδων αλλά και των κατάλληλων, προς τούτο μέτρων, που θά 'πρεπε να αναληφθούν.

Καταλήγοντας θεωρώ από την κατά τα ανωτέρω συγκριτική επισκόπηση των επιλεχθέντων εγχώριων και εξωχώριων ερευνών, δόθηκαν οι απαντήσεις στα εν αρχή της παρούσης εργασίας τεθέντα ερωτήματά της, όπως: α) Η Απασχόληση των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής, ασφαλώς και συνιστά μία τουλάχιστον, ανάμεσα σε άλλες, δομικές προϋποθέσεις κοινωνικής τους ένταξης, κάτι που και η Πολιτεία επισήμως αποδέχεται, αφού σύμφωνα με το υπουργείο μεταναστευτικής πολιτικής « η απασχόληση αποτελεί βασικό στοιχείο της διαδικασίας ένταξης, καθώς η εξεύρεση εργασίας είναι θεμελιώδους σημασίας για τη συμμετοχή στην οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας..» (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2018, σελ. 64). β) Οι ιδιαίτερες απαιτήσεις και τα ειδικά προαπαιτούμενα άσκησης επιχειρηματικής δραστηριότητας, καθιστούν την ενδεχόμενη επιχειρηματική δραστηριοποίηση των μεταναστών στη χώρα υποδοχής ακόμη πιο κατάλληλο και

αποτελεσματικό όχημα επίτευξης της επιθυμούμενης κοινωνικής τους ένταξης, που επέρχεται, αφενός μέσα από την κατάκτηση της αυτοσυνείδησης και αυτοεπιβεβαίωσης, εκ μέρους του μετανάστη, προερχόμενη κυρίως από το αποτέλεσμα των προσπαθειών του να αναμετρείται ανταγωνιστικά με άλλους, γηγενείς και μη, επιχειρηματίες και από την άλλη, μέσα από την αναγνώριση και βαθμιαία αποδοχή, που ο γηγενής πληθυσμός, του αποδίδει, καθώς τον αντιλαμβάνεται, ως ένα «όμοιο» κοινωνικό μέγεθος, που αγωνίζεται για τους ίδιους λόγους και προσφέρει παραγωγικά με την δραστηριότητά του στο κοινωνικό σύνολο.

γ) Τα κωλύματα άσκησης επιχειρηματικής δραστηριότητας από τον μετανάστη, είναι διαβαθμισμένα και κλιμακούμενα, ανάλογα με τον βαθμό ετοιμότητας της χώρας υποδοχής του. Γίνεται αντιληπτό, πως σε όσο πιο φιλόξενο περιβάλλον, τα προβλήματα και κωλύματα, που αφορούν τον γηγενή επιχειρηματία, μεγεθύνονται για τον μετανάστη. Αντιθέτως η επιτυχής ανάπτυξη επιχειρηματικότητας από μετανάστη είναι ασφαλέστερη σε μία «έτοιμη» για την αποδοχή του κοινωνία, καθώς η χώρα υποδοχής του, έχει ήδη λειάνει και ελαχιστοποιήσει τα όποια ανυπέβλητα σε διαφορετική περίπτωση εμπόδια. Δεν ξεχνώ ασφαλώς, πως γενικότερα είναι ερευνητικά θεμελιωμένο, ότι τόσο οι πρόσφυγες, όσο και οι μετανάστες, αντιμετωπίζουν σημαντικά εμπόδια, όσον αφορά την πρόσβαση στην απασχόληση και αποτελούν μία από τις πλέον ευάλωτες ομάδες στην αγορά εργασίας (Bimrose & McNair, 2011- Koyama, 2017- Yakushko et al, 2008). Το ίδιο εξάλλου δέχεται και η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ, για τους πρόσφυγες, δηλώνοντας, ότι οι πληθυσμοί αυτοί αντιμετωπίζουν μία σειρά εμποδίων στην προσφορά θέσεων εργασίας, στην εξοικείωση με την τοπική αγορά εργασίας, στην εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής και στην αναγνώριση από την χώρα υποδοχής, των όποιων προσόντων και δεξιοτήτων τους (UNCHR, 2013) και δ) Έχει ήδη φανεί η σημαντικότητα της επιπλέον επιχειρηματικής δραστηριοποίησης των μεταναστών για την εθνική οικονομία της χώρας υποδοχής τους και μάλιστα με συγκλονιστικούς αριθμούς (όπως ανωτέρω καταδεικνύεται από το γερμανικό παράδειγμα). Σε κάθε περίπτωση η επιχειρηματικότητα συνδέεται άρρηκτα με την εθνική οικονομία μιας χώρας, καθώς αποτελεί μια έντονη δραστηριότητα γεμάτη ρίσκα, η οποία σχετίζεται, όχι μόνο με την έναρξη μιας νέας επιχειρηματικής δραστηριότητας, αλλά και με τον εκσυγχρονισμό μιας υφιστάμενης επιχείρησης, συμβάλλοντας στην ενδυνάμωση της απασχόλησης της χώρας, στην παραγωγή καινοτομίας αλλά και την αύξηση του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος, αλλά και εισοδήματος (Γκαγκάτσιος, 2011). Όσο

δε η επιχειρηματικότητα ενδυναμώνεται, το όφελος είναι πολλαπλασιαστικό, αν σκεφτούμε, πως με τα κέρδη που επιτυγχάνονται, δημιουργούνται κίνητρα για συνεχόμενη και διαρκή έναρξη τέτοιας επιχειρηματικότητας (Μπιτζένης, 2014). Το ίδιο εξάλλου επισήμως δέχεται και η πολιτεία, ομολογώντας ότι «..Η διευκόλυνση της πρόσβασης των μεταναστών/ μεταναστριών, των αιτούντων/αιτουσών και των δικαιούχων διεθνούς προστασίας στην αγορά εργασίας μπορεί να βελτιώσει την οικονομία της, καθώς θα έχει θετικό αντίκτυπο στη βιωσιμότητα του συστήματος πρόνοιας, του συστήματος ασφάλισης καθώς και του εργατικού δυναμικού.» (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2018, σελ. 64). Φρονώ ωστόσο, πως με την παρούσα εργασία μου δεν είναι δυνατόν να δίνονται οι ανωτέρω απαντήσεις με απόλυτη ασφάλεια, περί της ορθότητάς τους, καθώς στηρίζονται σε μέρος μόνο, κάποιων επιλεγθέντων ερευνών, που έχω ενσωματώσει. Ασφαλώς θεωρώ πως υφίσταται ανάγκη, επιπλέον έρευνας για την χώρα μας και σε έκταση (πανελλαδικής εμβέλειας), αλλά και σε βάθος, για την πληρέστερη αξιολόγηση, τόσο των συνθηκών εκδήλωσης της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας, όσο όμως κυρίως του οικονομικού της αποτυπώματος, στην εθνική μας οικονομία. Εδώ όμως έγκειται και η αληθινή πρόκληση, της επιβεβαίωσης ή μη, των ως άνω παραδοχών της παρούσης εργασίας μου, από την κοινωνική πραγματικότητα που θα κληθούμε όλοι μας να βιώσουμε, μετέχοντας της κοινωνίας που δοκιμάζεται, σοκάρεται, αντιδρά αλλά και προσαρμόζεται.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Αρβανιτίδης, Π, και Σκούρας, Δ,(2008) 'Χωρικά Πρότυπα Συμπεριφοράς Μεταναστών στις Ελληνικές Πόλεις Μεσαίου Μεγέθους : η Περίπτωση του Βόλου ', Αθήνα:1-14

Γκατζιαλίδης, Χ., Οικονόμου, Α., (2006), 'Εγχείρημα κατηγοριοποίησης της εθνοτικής οικονομικής δραστηριότητας στη Θεσσαλονίκη του 21ου αιώνα'. Εισήγηση στο Συνέδριο του Ι.ΜΕ.ΠΟ Μετανάστευση στην Ελλάδα :2-15.

Γκαγκάτσιος, Ι. (2011). Καινοτομία–Επιχειρηματικότητα–Επιχειρήσεις, Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων (ΙΔΕΚΕ).

Δημητριάδης Ζ.Μεθοδολογία επιχειρηματικής έρευνας, INTERBOOKS, Αθήνα 2000

ΔΟΜ – Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης (2011). Γλωσσάριο για την Μετανάστευση. Ανακτήθηκε στις 13/06/22 από:
https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_20.pdf

Εμκε- Πουλοπούλου, Η. (2007), Η Μεταναστευτική Πρόκληση, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

Ευγενίου, Μ. Ε. (2018). Παράτυποι Μετανάστες και κοινωνική ενσωμάτωση. Ο ρόλος των κέντρων υποδοχής στην πορεία για την ένταξη στην ελληνική κοινωνία. Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών Επιστημών.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2017). «Η Ε.Ε. και η μεταναστευτική κρίση». Διαθέσιμο στο <https://op.europa.eu/webpub/com/factsheets/migration-crisis/el/>

Ζαφειρόπουλος Κ, Πώς γίνεται μία επιστημονική εργασία. Επιστημονική έρευνα και συγγραφή εργασιών, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2005

Ζιγκιρίδης Ε, Μάρκετινγκ, Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων ΙΔΕΚΕ, 2008

Ιωαννίδης, Σ., & Τσακανίκας, Α. (2007). Η Επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα 2006-2007. Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών

Κανελλόπουλος, Α. (1977). Οικονομική της Αναπτύξεως: Ανάλυση & Πολιτική. Αθήνα: εκδόσεις Καραμπερόπουλος.

Καραγιάννης, Α., Κορρές Γ., & Ζαρίφης Α. (2001), Επιχειρηματικότητα και Ανάπτυξη. Αθήνα: εκδόσεις ΟΕΔΒ.

Καρβούνης, Σ. (2006). Μεθοδολογία, Τεχνικές και Θεωρίες για Οικονομοτεχνικές Μελέτες. Αθήνα: Σταμούλη Α.Ε.

Κοτζαμάνη, Α. Λαφαζάνης, Γ., Σκλάβου, Κ. (2008). Συμβουλευτική Προσφύγων, Παλλινოსτούντων, Μεταναστών και Αιτούντων Άσυλο. Αθήνα: ΥΠΠΕΘ-ΓΓΕΕ.

Κτιστάκης, Γ. (2013). Η προστασία των μεταναστών στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη. Εγχειρίδιο για νομικούς. Εκδόσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης. Ανακτήθηκε στις 13/6/2022 <https://rm.coe.int/16806f1406>

Λιανός, Θ., Ψειρίδου, Α. (2008). Επιχειρηματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα. Στο Τ. Καβουνίδη, Α. Κόντης, Θ. Λιανός και Ρ. Φακιολάς (επιμ.), Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρία, πολιτικές, προοπτικές, Τόμος Α' (σελ. 210-227) Αθήνα: Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής

Λιανός, Θ., Ψειρίδου, Α., (2006), 'Επιχειρηματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα'. Εισήγηση στο Συνέδριο του Ι.ΜΕ.ΠΟ Μετανάστευση στην Ελλάδα :2-15.

Λιάπη, Μαρία, (2008) «Η ποιότητα ζωής των οικογενειών μεταναστών επιχειρηματιών» στο Μετανάστευση στην Ελλάδα. Εμπειρίες-Πολιτικές-Προοπτικές, ό.π. σ. 254

Λιάπη, Μ, (2006), 'Στρατηγικές ζωής αυτό-απασχολούμενων μεταναστών: διαγενεακές και έμφυλες όψεις της ποιότητας ζωής τους'. Εισήγηση στο Συνέδριο του Ι.ΜΕ.ΠΟ Μετανάστευση στην Ελλάδα :1-10

Μαυρομμάτης, Γ., (2006), 'Μορφές Εθνοτικής Επιχειρηματικότητας της Αθήνας'. Εισήγηση στο Συνέδριο του Ι.ΜΕ.ΠΟ Μετανάστευση στην Ελλάδα :2-28.

Μπάγκαβος Χ., Παπαδοπούλου Δ., Συμεωνάκη Μ., (2008). Μετανάστευση και Παροχή Υπηρεσιών σε Μετανάστες στην Ελλάδα. ΙΝΕ, Ινστιτούτο Εργασίας,

Μελέτη 29. Ανακτήθηκε στις 13/6/2022 από https://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/02/files/MELETH_291.pdf

Μπάγκαβος, Χ. & Παπαδοπούλου, Δ. (2003.). Μεταναστευτικές τάσεις και Ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική. ΙΝΕ, Ινστιτούτο Εργασίας, Μελέτη 15. Ανακτήθηκε 13/6/202 από: http://www.inegsee.gr/sitefiles/files/MELETH_15.pdf

Μπιτζένης, Α. (2014). Διεθνής επιχειρηματικότητα & επενδύσεις: Σύγχρονο ελληνικό επιχειρηματικό περιβάλλον. Αθήνα: Σταμούλη Α.Ε.

Νομικού Π, 2016, Γιατί επιλέγουν οι ερευνητές την ποιοτική έρευνα, CEARS, ανακτήθηκε στις 13/06/2022 από <https://cears.edu.gr/posotiki-vs-poiotiki/>

Παπαδοπούλου, Δ. (2012). Κοινωνιολογία του Αποκλεισμού στην Εποχή της Παγκοσμιοποίησης, Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος

Παπαδοπούλου, Δ. (2009). Η επίδραση της νόμιμης διαμονής στην κοινωνική ένταξη των μεταναστών στην Ελλάδα. Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη 2009, 45-62.

Ανακτήθηκε στις 13/6/2022 από

http://www.epeksa.gr/assets/variousFiles/file_3.%20Papadopoulou.pdf

Παπαδοπούλου Δ. (επιμ.), Schnapper D., (2008), Η κοινωνική ενσωμάτωση. Μια σύγχρονη προσέγγιση. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική

Παπάνα Αγγελική. Πανεπιστημιακές Σημειώσεις μαθήματος Οικονομετρία. http://users.auth.gr/agpapana/Econometrics_Lectures/Lecture2_econometrics.pdf

Παπακωνσταντίνου Ε. και Καΐτσα Γ., ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ, Ευγενίδειο ίδρυμα Αθήνα, 1997

Πολυχρονόπουλος Γ., & Κορρές Γ. (2005). Βασικές Αρχές Οικονομίας και Διοίκησης. Αθήνα: εκδόσεις Σταμούλης.

Σκούντζος Θ. (1999). Οικονομική Ανάπτυξη: Θεωρία & Πρακτική. Αθήνα: εκδόσεις Σταμούλης.

Σουλτάνη, Ο. (2018). Ιστορικό πλαίσιο των μεταναστευτικών και προσφυγικών ροών στην Ευρώπη και την Ελλάδα. Αθήνα: Ευρωπαϊκό Κέντρο Αριστείας Jean Monnet – Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Τάκης, Α. (2015). «Προσφυγικό 2015: Χρονικό μίας προαναγγελθείσας κρίσης». Ανακτήθηκε στις 13/06/22 από: <https://gr.boell.org/el/2015/12/04/prosfygiko-2015-hroniko-miasproanaggeltheisaskrisis>

Τζάνη, Μ. & Κεχαγιάς, Χ. (2005). Μεθοδολογία Έρευνας Κοινωνικών Επιστημών. Αθήνα: Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Τσακανίκας, Α., Βαλαβανιώτη, Ε., & Σταυράκη, Σ. (2020). Ετήσια Έκθεση Επιχειρηματικότητας 2019-2020: Ισχυρή άνοδος της νέας επιχειρηματικότητας. IOBE.

Τσιμπιρίδου, Φωτεινή, Μειονοτικές και Μεταναστευτικές Εμπειρίες. Βιώνοντας την «κουλτούρα του κράτους», Αθήνα: Κριτική, 2009

Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής (2018). Εθνική Στρατηγική για την Ένταξη. Ανακτήθηκε στις 13/6/2022 από: <http://www.opengov.gr/immigration/wp-content/uploads/downloads/2019/01/ethniki-stratigiki.pdf>

CEDEFOP (2017). Επαγγελματική Εκπαίδευση και Κατάρτιση: Γεφυρώνοντας τις ανάγκες προσφύγων και μεταναστών. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ald'en, L., and M. Hammarstedt. 2016. "Discrimination in the Credit Market? Access to Financial Capital among Self-employed Immigrants." *Kyklos* 69(1), 3–31.

Aldrich, Howard E., and Roger Waldinger. 1990. Ethnicity and Entrepreneurship. *Annual Review of Sociology*.

Anastasia Blouchoutzi and Christos Nikas (2020), Immigration and Economic Growth: The Case of Greece, αυτοτελής συγγραφή σε κεφάλαιο της επιστημονικής σειράς έκδοσης Νίκα Χρήστου, C. Nikas (ed.), *Economic Growth in the European Union, Contributions to Economics*, https://doi.org/10.1007/978-3-030-48210-7_1, Ανακτήθηκε στις 13/06/2022 από <https://ibook.pub/dl/immigration-and-economic-growth-the-case-of-greece>

Aslund, O., and D-O. Rooth. 2007. "Do When and Where Matter? Initial Labor Market Conditions and Immigrant Earnings." *The Economic Journal* 117(518)422-48.

Bates, T., (1997). *Race, Self-Employment & Upward Mobility: An Illusive American Dream*, Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press and Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1997). Writing narrative literature reviews. *Review of General Psychology*, 1, 311–320. doi:10.1037/1089-2680.1.3.311.

Bimrose, J., & McNair, S. (2011). Career support for migrants: Transformation or adaptation?. *Journal of Vocational Behavior*, 78(3), 325-333. doi:10.1016/j.jvb.2011.03.012

Blanchard, L., Yinger, J., Zhao, B., (2004). Do Credit Market Barriers Exist for Minority and Women Entrepreneurs. Syracuse University Working Paper

Blanchflower, D.G., Levine, P., Zimmerman, D., (2003). Discrimination in the small business credit market", *Review of Economics and Statistics*, November, 85(4): 930-943.

Blouchuntzi A. (Διδακτορική διατριβή, τμήματος ΔΕΟΠΣ, του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, με θέμα,) *Essays on the Macroeconomic Implications of International Migration* Thessaloniki, 2019

Borzas,G., (1994), The Economics of Immigration, *Journal of Economic Literature*,32:1667-1717

Borjas, G. 1986. "The Self-employment Experience of Immigrants." *The Journal of Human Resources* 21(4), 485–506.

Bostic, R., Lampani, K.P., (1999). Racial Differences in Patterns of Small Business Finance: The Importance of Local Geography, Working Paper

Brüderl, Josef; Preisendörfer, Peter; Ziegler, Rolf 1996: *Der Erfolg neugegründeter Betriebe. Eine empirische Studie zu den Chancen und Risiken von Unternehmensgründungen*, Berlin.

Castles, S. (2010). Understanding global migration: A social transformation perspective. *Journal of ethnic and migration studies*, 36(10), 1565-1586. doi: 10.1080/1369183X.2010.489381

Castles, S. and Miller M. J. (2009). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (4th edition). Basingstoke: Palgrave-Macmillan

Christopoulou, D and Nikas, C. (2012). *International Economics in the globalization era*. Athens: Epikentro.

Clark, K., and S. Drinkwater. 2010. Patterns of Ethnic Self-employment in Time and Space: Evidence from British Census Microdata. *Small Business Economics* 34(3), 323-38.

Clark, K., and S. Drinkwater. 2002. "Enclaves, Neighborhood Effects and Employment Outcomes: Ethnic Minorities in England and Wales." *Journal of Population Economics* 15(1), 5–29.

Collins, J. (2008). Australian Immigration Policy in the Age of Globalisation in Kondo, *Migration & Globalisation: Comparing Immigration Policy in Developed Countries*, Tokyo: 161-84.

Crisp, J. (2004) *The Local Integration and Local Settlement of Refugees: a conceptual and historical analysis*. Working Paper No. 102, New Issues in Refugee Research series. Geneva: UNHCR PDES Ανακτήθηκε στις 13/06/22 από:
<http://www.unhcr.org/407d3b762.html>

Cavalluzzo, K., Wolken, J., (2005). Small Business Loan Turndowns, Personal Wealth and Discrimination." *Journal of Business*, 78: 2153-2177

Cavalluzzo, K., Cavalluzzo, L., Wolken, J., (2002). Competition, Small Business Financing, and Discrimination: Evidence from a New Survey," *Journal of Business*, 25 (4)

Cavounidis, J. (2006). Labour market impact of migration: employment structures and the case of Greece. *International Migration Review*, 40 (3), pp. 635-660.

Chiswick, B.R. and P.W. Miller (2009). The economics of language: An introduction and overview”. The education of language minority immigrants in the United States, ed. T. Wiley, J. Sook Lee and R. Rumberger, 72–91. Bristol, UK: Multilingual Matters Ltd.

Chiswick, B. R., & Miller, P. W. (2007). The economics of language: International analyses. Routledge. 76

DAAD. (2020b). DAAD Strategie 2025. Ανακτημένο στις 13/06/22 από: https://static.daad.de/media/daad_de/der-daad/wer-wirsind/daad_strategie_2025.pdf

Dahlberg, M., K. Edmark, and H. Lundqvist. 2012. “Ethnic Diversity and Preferences for Redistribution.” *Journal of Political Economy* 120, 41-76.

Damm, A. 2014. “Neighborhood Quality and Labor Market Outcomes: Evidence from Quasi-Random Neighborhood Assignment of Immigrants” *Journal of Urban Economics* 79, 139–66.

Damm, A. 2009. “Ethnic Enclaves and Immigrant Labor Market Outcomes: Quasi-Experimental Evidence.” *Journal of Labor Economics* 27(2), 281–314.

David, A., Schaefer, S. & Terstriep, J. (2021). Characteristics of migrant entrepreneurs: asset in times of crisis? *Forschung Aktuell*, 01/2021, Westfälische Hochschule Gelsenkirchen, Institut Arbeit und Technik. Ανακτήθηκε 13/06/22 από: <https://www.econstor.eu/escollectionhome/10419/57192>

David, A., Evans, M., Hamburg, I. & Terstriep, J. (Hsg.) (2019a). *Migration und Arbeit: Herausforderungen, Problemlagen und Gestaltungsinstrumente*. Leverkusen: Barbara Budrich

David, A. & Coenen, F. (2019). Knowledge in motion: highly-skilled migration and the role of regional networks. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 6(4), 274–293.

- David, A. (2015). *Scientia Est Potentia: Human Capital and the Role of Networks; Migration, Inclusion and New Qualification for A Sustainable Regional Economy*. [dissertation]. Twente: University of Twente
- Deci, E.L., Ryan, R.M., (2000). The what and the why of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior'. *Psychological Inquiry*, 11: 227-268
- Deci, E.L., Ryan, R.M., (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human Behavior*. New York: Plenum.
- Deci, E.L., (1971). Effects of externally mediated rewards on intrinsic motivation, *Journal of Personality and Social Psychology*, 18: 105-115.
- Desiderio, M. V. (2016). *Integrating refugees into host country labor markets: Challenges and policy options*. Migration Policy Institute, Washington, DC
- EEPO – European Employment Policy Observatory (2016). *Challenges in the Labour Marget Integration of Asylum Seekers and Refugees*. European Commision
- Edin, P.-A., P. Fredriksson, and O.A ° slund. 2003. "Ethnic Enclaves and the Economic Success of Immigrants: Evidence from a Natural Experiment." *The Quarterly Journal of Economics* 118(1), 329–57
- Faggian, A. & McCann, P. (2009). Human capital, graduate migration and innovation in British regions. *Cambridge Journal of Economics*, 33(2), 317–333. doi:10.1093/cje/ben042.
- Fairlie, R.W, Woodruff, C.,(2010). *Mexican-American Entrepreneurship"* *The Berkeley Electronic Journal of Economic Analysis & Policy*10(1):10.
- Fairlie, R.W., Robb, A.M., (2008). *Race and Entrepreneurial Success: Black-, Asian and White-Owned Businesses in the United States*, Cambridge: MIT Press.
- Failie, R.W., Meyer, B.D., (1996). Ethnic and Racial Self-employment Differences and Possible Explanations, *Journal of Human Resources*, 31(4): 757-793.

Fritsch, Michael; Kritikos, Alexander; Pijnenburg, Katharina 2013: Unternehmensgründungen nehmen zu, wenn die Konjunktur abflaut, DIW Wochenbericht 12.

Gerlach, Andreas, und Kai Neuschäfer. „Ausländer mit mehr Unternehmergeist. Internationale Studierende zeigen eine deutlich höhere Gründungsneigung als ihre deutschen Kommilitonen“. 2016. Studie der SWICE (South Westphalia International Center for Entrepreneurship).

Grove, A., (2009). Knowledge-holders and networking in metropolitan regions. Spatial requirements of knowledge-holders and the combination of politics. *Raumforschung und Raumordnung*,5(6), 383–394. doi:10.1007/BF03185713.

Hammarstedt, M. 2004. “Self-employment among Immigrants in Sweden – An Analysis of Intragroup Differences.” *Small Business Economics* 23(2), 115–26.

Hammarstedt, M., and G. Shukur. 2009. “Testing the Home-country Self-employment Hypothesis on Immigrants in Sweden.” *Applied Economic Letters* 16(7), 745–48.

Hatton, T.J. Williamson, J.G. (1998). *The Age of Mass Migration: Causes and Economic Impact*. Oxford: Oxford University Press.

Hatziprokopiou, P. and Frangopoulos, Y. (2013). Immigrants’ entrepreneurship in Greece at times of crisis: ambivalent paths and the persistence of institutional barriers. In Ramadani V., Schneider R.C. (ed.), *Entrepreneurship in the Balkans: Diversity, support and prospects* (pp. 171-197). Heidelberg & New York: Springer.

Hatziprokopiou, P., (2008). Migrant entrepreneurship in Greece, Ανακτήθηκε στις 13/6/2022 http://www.oiacidi.gov.pt/docs/Revista_3_EN/Migr3_Sec1_Art4_EN.pdf

Herzberg, F., Mausner, B., Snyderman, B., (1959). *The motivation to work*. New York. John Wiley and Sons Inc.

Hillmann, F. (Hg.) (2011). Marginale Urbanität: Migrantisches Unternehmer:innen-tum und Stadtentwicklung. Bielefeld:transcript.

Hillmann, F. & Sommer, E. (2011). Döner und Bulette revisited oder: was man über migrantische Ökonomien genau wissen kann. In: Hillmann, F. (Hg.) (2011): Marginale Urbanität: Migrantisches Unternehmer:innen-tum und Stadtentwicklung. Bielefeld: transcript 23–86

Hirschfeld, A., Gilde, J. & Walk, V. (eds.) (2021). Migrant Founders Monitor. *Bundesverband Deutscher Start-ups e.V.* Ανακτήθηκε στις 13/6/2022 από: https://deustchestartups.org/wp-content/uploads/2021/04/Migrant-Founders-Monitor_2021.pdf

Hirst, P and Thompson, G. (2002). “The future of Globalization”, *Cooperation and Conflict*, 37 (3): 247-265

Ibrahim,G., Galt, V. , (2003) Ethnic Business Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework. *Journal of Economics Issues* , 37 (4)

J.R. Logan et al, 1994 *Ethnic Economies in Metropolitan Regions: Maiami and Beyond*, Social Forces, Volume 72

J. Milton Yinger Ethnicity, *Annual Review of Sociology* Vol. 11 (1985), pp. 151-180 (30 pages) Published By: Annual Reviews

Kay, Rosemarie, und Sebastian Nielen. „Gründungen und Liquidationen von ausländischen Staatsangehörigen in Nordrhein-Westfalen“. Studie im Auftrag der Bertelsmann Stiftung. Göttersloh 2020.

Klinthall, M., C. Mitchell, T. Schönlin, Z. Slavnic, and S. Urban. 2016. “Invandring och företagande: Kunskapsöversikt.” *Statens Offentliga Utredningar* Nr. 7. Statens Offentliga Utredningar.

Kloosterman, R. and Rath, J. 2003. Introduction. In Kloosterman R., Rath J. (eds), *Immigrant Entrepreneurs: Venturing Abroad in the Age of Globalisation* (pp. 1-16). Oxford: Berg.

Kloosterman, R. and Rath, J. 2001. Immigrant Entrepreneurs in Advanced Economies: Mixed Embeddedness Further Explored. *Journal of Ethnic and Migration Studies*

Knappert, L., Kornau, A., & Figengül, M. (2018). Refugees' exclusion at work and the intersection with gender: Insights from the Turkish-Syrian border. *Journal of Vocational Behavior*, 105, 62-82. doi:10.1016/j.jvb.2017.11.002

Konle-Seidl, R., & Bolits, G. (2016). Labour Market Integration Strategies of Refugees: Strategies and Good Practices. Study requested by the European Parliaments' Committee on Employment and Social Affairs, Directorate-General for Internal Policies, Policy Department A: Economic and Scientific Policy.

Korres, G. M. (2009). *Technical Change and Economic Growth: Inside to the Knowledge Based Economy. Recent Evidence on European Perspectives*. London: Avebury-Ashgate.

Kosslyn, S. M. & Nelson, B. (2017). Why We Need a New Kind of Higher Education. In: Kosslyn, S. M. & Nelson, N. (Eds.) *Minerva and the Future of Higher Education*. Cambridge: MIT Press.

Kriegesmann, B., Böttcher, M., Lippmann, T. & Wietzke, M. (2015). *Wissenschaftsregion Ruhr (Langfassung). Wirtschaftliche Bedeutung, Fachkräfteeffekte und Innovationsimpulse der Hochschulen und außeruniversitären Forschungseinrichtungen in der Metropole Ruhr*. Regionalverband Ruhr (RVR).

Koyama, J. (2017). For refugees, the road to employment in the United States is paved with workable uncertainties and controversies. *Sociological Forum*, 32, 501-521. doi:10.1111/socf.12346

Kuratko, D.F., Hornsby JS., Naffziger, D.W., (1997). An examination of owner's goals in sustaining entrepreneurship'. *Journal of Small Business Management*, 35(1): 24–33.

Le, A. 2000. "The Determinants of Immigrant Self-employment in Australia." *The International Migration Review* 34(1), 183–214

Leicht R, Philipp R, Woywode M, 2021: Migrantische Ökonomie: Berufliche Selbständigkeit und Unternehmen von Migrantinnen und Migranten in Deutschland, Expertise für die Beauftragte der Bundesregierung für Migration, Flüchtlinge und Integration, Fachkommission Integrationsfähigkeit, Institut für Mittelstandsforschung, Mannheim.

Leicht, R., Berwing, S., Philipp, R., Block, N., Rüffer, N. & Ahrens, J.-P. und Co-Autor:innen: Förster, N., Sänger, R. & Siebert, J.(2017). Gründungspotenziale von Menschen mit ausländischen Wurzeln. Entwicklungen, Erfolgsfaktoren, Hemmnisse. Studie des Instituts für Mittelstandsforschung (ifm) der Universität Mannheim und des Instituts für sozialpädagogische Forschung Mainz (ism), im Auftrag des Bundesministeriums für Wirtschaft und Energie (BMWi).

Leicht, R., and M. Langhauser. *Ökonomische Bedeutung und Leistungspotenziale von Migrantenunternehmen in Deutschland* WISO Diskurs, Berlin 2014: Expertisen und Dokumentationen zur Wirtschafts und Sozialpolitik Friedrich Ebert Stiftung.

Leicht R, Di Bella J, Langhauser M, Leif M, Philipp R, Volkert M, Werner L, 2012: Bedeutung, Triebkräfte und Leistungen von Migrantenunternehmen in Baden-Württemberg (und Deutschland) (Studie im Auftrag des Ministeriums für Finanzen und Wirtschaft Baden-Württemberg).

Leicht R, Strohmeyer R, Leif M, Philipp R 2009: Selbständig integriert? Studie zum Gründungsverhalten von Frauen mit Zuwanderungsgeschichte in Nordrhein-Westfalen, Düsseldorf.

Leicht R, Humpert A, Leif M, Zimmer-Móller M, Lauxen-Ulbrich M, Fehrenbach S, 2005: Die Bedeutung der ethnischen Ökonomie in Deutschland. Push und Pull

Faktoren für Unternehmensgründungen ausländischer und ausländischstämmiger Mitbürger (Studie im Auftrag des Bundesministeriums für Wirtschaft und Arbeit).

Leicht R, Lauxen-Ulbrich M, 2005: Entwicklung und Determinanten von Frauenselbstständigkeit in Deutschland. Zum Einfluss von Beruf und Familie, in: Zeitschrift für KMU & Entrepreneurship 53, S. 133 - 149.

Leifels, A. & Metzger, G. (2019). Gründungen durch Migranten: größerer Wunsch nach Selbständigkeit. *Fokus Volkswirtschaft* Nr. 240, KfW Research Light, I. (1972). *Ethnic Enterprise in America: Business and Welfare Among Chinese, Japanese, and Blacks*. Berkeley, CA: University of California Press.

Lerner, M., Hendeles, Y., (1996), New entrepreneurs and entrepreneurial aspirations among immigrants from the former U.S.S.R. in Israel. *Journal of Business Research*, 36(1):59-65

Lianos, T., Psiridou, A., (2006). Entrepreneurship of migrants in Greece, paper presented at the conference. *Migration in Greece: Experiences–Policies- Prospects*, IMEPO, Athens,

Light, I. and Gold, S.J. 1999. *Ethnic Economies*. San Diego: Academic Press.

Light, I. 1984. "Immigrant and Ethnic Enterprise in North America." *Ethnic and Racial Studies* 7(2), 195–216.

Lofstrom, M., Wang, C., (2009). Hispanic Self-Employment: A Dynamic Analysis of Business Ownership Research in *Labor Economics* 29:197- 227.

Martín, I., A. Arcarons, J. Aumüller, P. Bevelander, H. Emilsson, S. Kalantaryan, A. MacIver, I. Mara, G. Scalettaris, A. Venturini, H. Vidovic, I. van der Welle, M. Windisch, R. Wolffberg and A. Zorlu (2016). *From Refugees to Workers: Mapping Labour Market Integration Support Measures for Asylum-Seekers and Refugees in EU Member States (Vols. 1 and 2)*. Gütersloh, DE: Bertelsmann Stiftung

Masurel, E., Nijkamp, P., Vindigni, G., (2004). Breeding places for ethnic entrepreneurs : a comparative marketing approach', *Entrepreneurship & Regional Development*, 16: 77–86.

McManus, Patricia 2001: Women's Participation in Self-Employment in Western Industrialized Nations, in: *International Journal of Sociology* 31(2), S. 70 – 97

Menzies et al. (2003) Effect of ultraviolet germicidal lights installed in office ventilation systems on workers' health and wellbeing: double-blind multiple crossover trial, 2003 Nov 29;362(9398):1785-91 doi: 10.1016/S0140-6736(03)14897-0.

Metzger, G. (2016). Migranten überdurchschnittlich gründungsaktiv – Arbeitsmarkt spielt eine große Rolle. *Fokus Volkswirtschaft* Nr. 115, KfW Research

Mitchell, K., Pearce, D.K.. (2004). Availability of Financing to Small Firms using the Survey of Small Business Finances, United States Small Business Administration, Office of Advocacy

Moïsidis A., Papadopoulou D., (2011). The social integration of third-countrynationals in the Greek society, KRITIKI Editions, 211-265

Moore, T. (2020). The Good University: what universities actually do and why it's time for radical change; Dissident knowledge in higher education Can the universities of today lead the learning of tomorrow? The university of the future. *International Journal of Lifelong Education*, 39(3), 319–325.

Moreno da Fonseca, P. (2014). Valuing Diversity: Guidance for Labour Market Integration of Migrants. Working Paper No 24. Cedefop-European Centre for the Development of Vocational Training

Nazareno, J., Zhou, M. & You, T. (2018). Global dynamics of immigrant entrepreneurship: Changing trends, ethnonational variations, and reconceptualizations *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 25(5), 780–800. doi.org/10.1108/IJEBr-03-2018-0141.

Nestorenko, T. (2016). Economic Impact of International Students on a Host City: Case of the University of Economics in Bratislava. Proceedings of Teaching and Education Conferences (No. 3906577). International Institute of Social and Economic Sciences

Nikas C. (1991). The movements of labour from Greece to the E.C countries in the period after the end of World War II , PhD Thesis, University of York.

Nikas C. and King R. (2005) Economic growth through remittances: lessons from the Greek experience of the 1960s applicable to the Albanian case, Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 7(2), 235-257

Oberste, J. & Ehrich, S. (Hg.) (2015). Die bewegte Stadt. Migration, soziale Mobilität und Innovation in vormodernen Großstädten. Ravensburg: Schnell & Steiner.

OECD. (2020). The territorial impact of COVID-19: Managing the crisis across levels of government. OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19).

OECD (2016). Making Integration Work: Refugees and others in need of protection, OECD Publishing, Paris, Ανακτήθηκε στις 13/6/2022 από:
<http://dx.doi.org/10.1787/9789264251236-en>

OECD (2017). Making Integration Work: Assessment and Recognition of Foreign Qualifications, OECD Publishing, Paris, Ανακτήθηκε στις 13/6/2022 από:
<http://dx.doi.org/10.1787/9789264278271-en>

Olson, P.D, Zuiker, VS., Montalto, C.P., (2000). Self-employed Hispanics and Hispanic wage earners: Differences in earnings. Hispanic Journal of Behavioral Sciences, 22(1):114–30

Pinto, J. C., & Pinto, H. R. (2018). What Do we Know about Refugees' Models of Career Development and Their Implications for Career Counseling. In Strategies, Policies, and Directions for Refugee Education (pp.191-204).Emerald Publishing Limited. doi:10.1108/S2055-364120180000013016.

Räuchle, C., Stingl, I. & Nuissl, H. (2017). Migrantische Ökonomien als Potential für die Stadt- und Regionalentwicklung. *Arbeitsberichte*. Geographisches Institut, Humboldt-Universität zu Berlin. Heft 193.

Rezaei, S. (2007), Breaking out: The Dynamics Of Immigrant Owned Business. *Journal of Social Research*, 3(2):94-105

Robichaud, Y., McGraw, E., Roger, A., (2001). Toward the development of a measuring instrument for entrepreneurial motivation.' *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 6(2):189–201.

Robson, C. (2007). Η έρευνα του πραγματικού κόσμου: ένα μέσο για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές. Αθήνα: Gutenberg.

Röhrlich, E. (Hg.) (2016). Migration und Innovation um 1900. Perspektiven auf das Wien der Jahrhundertwende. Wien: Böhlau Verlag

Ruist. 2018. “Tid fo’r Integration—En ESO-rapport om Flyktingars Bakgrund Och Arbetsmarknadsetablering.” *Expertgruppen fo’ r Studier i Offentlig Ekonomi*, 2018: 3. Finansdepartementet.

Ruthemeier, A. (2021). Expatriate and expat-preneu. ecosystems:innovation spaces away from Home. In: Nestle V., Glauner P. & Plugmann P. (eds.), *Creating Innovation Spaces, Management for Professionals*. Wiesbaden: Springer Gabler, 193-207. doi.org/10.1007/978-3-030-57642-4_15

Saxenian, A. (2007). *The New Argonauts: Regional Advantage in a Global Economy*. Cambridge: Harvard University Press.

Sachs, A. (2020). Migrantenunternehmen in Deutschland zwischen 2005 und 2018 Ausmaß, ökonomische Bedeutung und Einflussfaktoren auf Ebene der Bundesländer. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung. Ανακτήθηκε στις 13/6/2022 από <https://www.bertelsmannstiftung.de/de/publikationen/publikation/did/migrantenunternahmen-in-deutschland-zwischen-2005-und-2018-all>

Salis E. & Pastore, F. (2017). LABOUR-INT: Integration of Migrants and Refugees in the Labour Market through a Multi-Stakeholder Approach. European Trade Union Confederation (ETUC). Ανακτήθηκε στις 13/6/2022 από

<https://www.etuc.org/en/publication/labour-int-integration-migrants-and-refugees-labour-market-through-multi-stakeholder>.

Schäfer, S. (2021). Innovative Gründer:innen mit Migrationserfahrung in Deutschland. Status quo, Herausforderungen und Handlungsempfehlungen zur Förderung innovativer Gründungen von Personen mit Migrationserfahrung. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung

Simoës, N., N. Crespo, and S. Moreira. 2016. "Individual Determinants of Self-employment Entry: What Do We Really Know?" *Journal of Economic Surveys* 30(4), 783–806.

Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of Business Research* 104, doi:10.1016/j.jbusres.2019.07.039.

Spener, David; Bean, Frank D. Self-Employment Concentration and Earnings among Mexican Immigrants in the United States *Social Forces*, v77 n3 p1021-47 Mar 1999

Sternberg, R., Gorynia-Pfeffer, N., Wallisch, M., Baharian, A., Stolz, L. & Bloh, J. von (2021). Global Entrepreneurship Monitor-Unternehmensgründungen im weltweiten Vergleich. Länderbericht Deutschland 2019/20. Düsseldorf: RWK Kompetenzzentrum

Stockhorst, J. (2011). Verfügbarkeit von hoch qualifizierten Arbeitskräften abseits der Ballungsräume, Regionale Restriktionen und Chancen für Hochtechnologieunternehmen der Medizintechnik, Stadt- und Regionalforschung. Berlin: LIT Verlag Dr. W. Hopf

Triandafyllidou, A. (2010). Irregular migration in Europe in the early 21st century. In A. Triandafyllidou (ed.), *Irregular Migration in Europe: Myths and Realities*, (pp. 1-21). Farnham: Ashgate.

Tripl, M. & Maier, G. (2007). Knowledge Spillover Agents and Regional Development. Working Paper of DYNREG Dynamic Regions in a Knowledge-Driven Global Economy Lessons and Policy Implications for the EU, Vienna
Trost, G. & Linde, M. (2016). Deutsche Geschichte-Gastarbeiter. Ανακτημένο 13/06/22 από: https://www.planet-wissen.de/geschichte/deutsche_geschichte/geschichte_der_gastarbeiter/index.html

Tsolakidis, P., Mylonas, N. & Petridou, E. (2020). The impact of imitation strategies, managerial and entrepreneurial skills on startups' entrepreneurial innovation. *Economies*, 8(4), 81. doi:10.3390/economies8040081.

UNHCR. (2013). A New Beginning: Refugee Integration in Europe. United Nations High Commissioner for Refugees. Ανακτήθηκε στις 13/6/2022 από <https://www.unhcr.org/52403d389.pdf>

Van Rooij, N. & Margaryan, L. (2019). Integration of „ideal migrants“: Dutch lifestyle expatpreneurs in Swedish campgrounds. *Rural Society*, 28(3):183–197

Vance, C. M., McNulty, Y., Paik, Y. & D’Mello, J. (2016). The expatpreneur: conceptualizing a growing international career phenomenon *Journal of Global Mobility*, 4(2):202–224

Volery, T., (2007). Ethnic entrepreneurship: A theoretical framework. In: Dana, Léo Paul: Handbook of Research on Ethnic Minority Entrepreneurship: a Co-evolutionary View on Resource Management. Cheltenham : Edward Elgar.

Waldinger, R., Aldrich, R., Ward, R., Associates 1990. Ethnic Entrepreneurs. Immigrant business in industrial societies. Newbury Park: Sage.

Watson, R. (2015). Quantitative research. Nursing standard: official newspaper of the Royal College of Nursing, 29(31), pp.44-48

Webster, J., & Watson, R. T. (2002). Analyzing the past to prepare for the future: Writing a literature review. *MIS Quarterly*, 26 (2), xiii-xxiii

Williams 1989, A Class Anthropology and the Race to Nation Across Ethnic Terrain, Annual Review of Anthropology.

Yakushko, O., Backhaus, A., Watson, M., Ngaruiya, K., & Gonzalez, J. (2008). Career development concerns of recent immigrants and refugees. *Journal of Career Development*, 34, 362-396 doi:10.1177/0894845308316292

Yuengert, A. M. 1995. "Testing the Hypotheses of Immigrant Self-employment." *The Journal of Human Resources* 30(1), 194–204

Zhou. 2009. *Contemporary Chinese America: Immigration, Ethnicity, and Community Transformation*. Temple University Press. Zhou. 1996. "Self-Employment and the Earnings of Immigrants." *American Sociological Review* 61. Zhou, 1992. *Chinatown, The Socio-Economic Potential of an Urban Enclave*. Philadelphia, PA: Temple University Press.

Zybura, N., Schilling, K., Philipp, R. & Woywode, M. (2018). Female migrant entrepreneurship in Germany: Determinants and recent developments. In: Birkner, S. (Hsg.): *Women's Entrepreneurship in Europe : Multidimensional Research and Case Study Insights*, 5:15–38. FGF Studies in Small Business and Entrepreneurship. Cham: Springer International Publishing.

